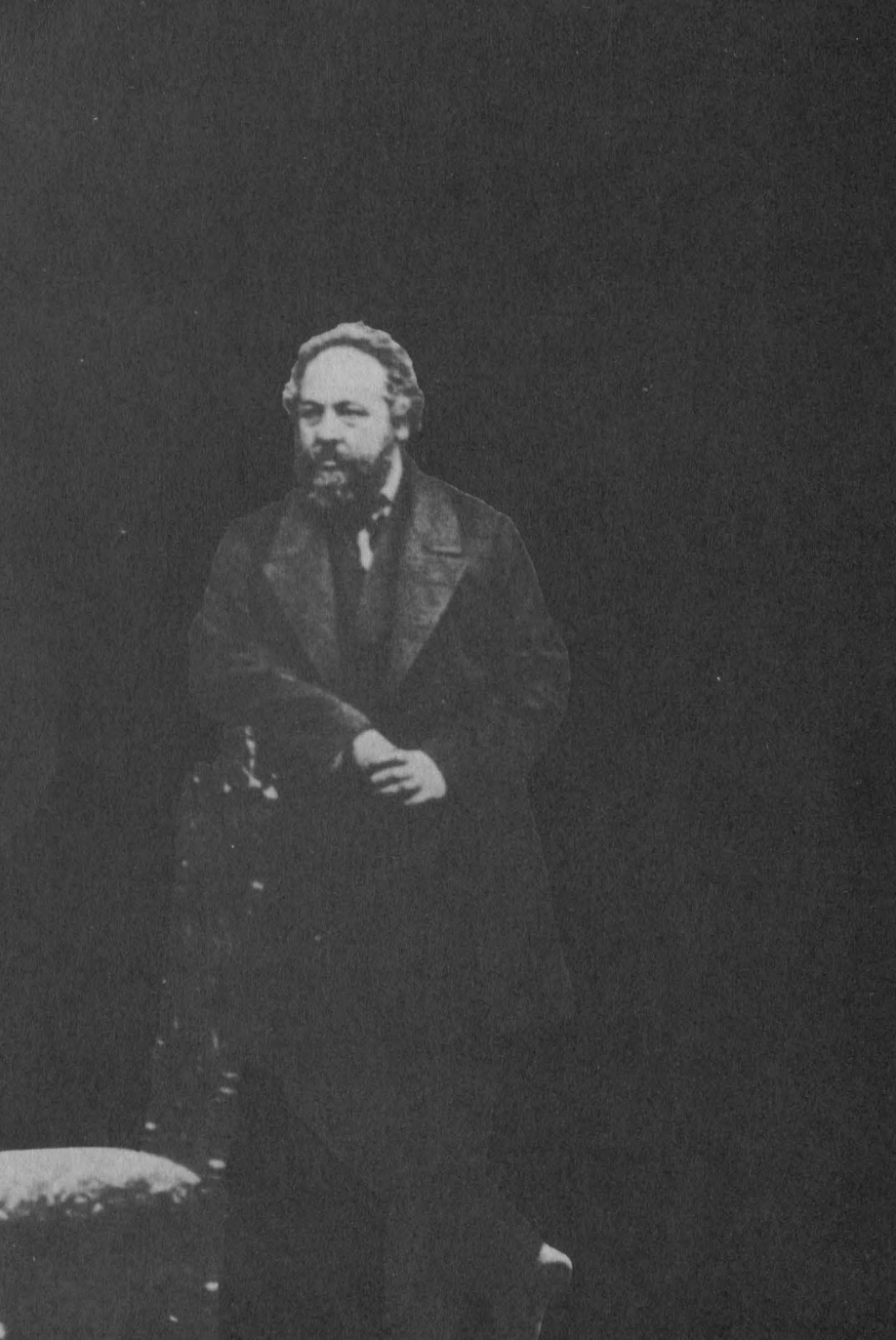
ANARŞİST PORTRELER I

Paul Avrich



Türkçesi:
Osman Akınhay

sarmal
YAYINEVİ





SARMAL YAYINEVİ
Baş Musahip Sok. Talas Han. 16/6 Cağaloğlu - İstanbul
Tel: 522 45 78

Siyasal Kültür : 2
Yazarı Paul Avrich
Türkcesi Osman Aslanhay

Birinci baskı: Ekim 1991

□ **Kapak:** Zehra Şenoğuz □ **Dizgi** : Sarmal Dizgievi - 522 45 78

□ **Baskı–Cilt** Divit A.Ş.–314 48 43

PAUL AVRICH

ANARŞİST PORTRELER

sarmal YAYINEVİ

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ..... 9
Bakunin'in Mirası.....15
Bakunin ABD'de.....31
Bakunin ve Neçayev.....55
Kropotki'nin Etik Anarşizmi.....81
Kropotkin Amerika'da.....115
Fırtına Martısı Anatoli Jelezniyakov.....155
Nestor Mahno: İnsan ve Efsane.....161
V.M. Eihenbaum (Volin):
İnsan ve Kitabı.....181

Ahrne Thorne 'un Anisina
1904 – 1985

ÖNSÖZ

Anarşizm Vietnam Savaşı'na kadar ölmeye yüz tutmuş ve yarı unutulmuş bir hareketti. 1930'lardaki İspanya Devrimi'nin yenilgisinden beri, anarşist gruplar dağılmış ve etkisiz, üyeleri çekingen, yayınları tamamen susmuş bir haldeydi. Aslına bakılırsa, 1960'ların ve 1970'lerin toplumsal mayası yeni bir yaşam soluğu kazandırdığında, kimi tarihçiler hareketin mezar taşını yazmaya başlamışlardı bile. Sonra anarşist gruplar canlandı ve çoğaldı; ırk eşitliği ve nükleer silahsızlanma kampanyalarından askere gitmemeye ve savaşa direnmeye dek, yandaşları toplumsal eylemlerin pek çoğunda yer aldı. Yeniden görünen anarşist dergiler, kitapçıklar, kitaplar ve bildirgelerde devlet iktidarının temel bir eleştirisi yapılıyor, kendisi dışındaki bütün politik düşünce okullarının öncülleri sorgulanıyordu.

Bu eylemlerin peşinden anarşist temaları işleyen bilimsel yapıtlar seliyle -tarihler, yaşam öyküleri, antolojiler, kaynakçalar- karşılaşıldı; elinizdeki kitap da bunlardan biridir. Yirmi yılı aşkın bir dönemde yazılan bu denemeler, asıl olarak, benim başlıca uzmanlık alanlarım olan Rusya ve ABD'de odaklanıyor; ancak, anarşizm yeryüzünün her yanıyla ilişkili uluslararası bir hareket olduğundan, Almanya ve Fransa'dan Avusturalya ve Brezilya'ya kadar da uzanıyor. En uzun denemelerden biri ("ABD'deki Yahudi Anarşizmi") özellikle bu derleme için kaleme alınmıştı. Diğerleri gözden geçirilmiş, genişletilmiş ve kimileri de yeni metinler oluşturacak kadar bugüne uygun hale getirilmiştir.

Anarşist tarih üzerine önceki yazılarımda olduğu gibi, benim yaklaşımım ağırlıkla yaşamöyküsünü araştıran, hareketin tarihine giren seçme kişilerin yaşamları aracılığıyla tadını almaya çalışan, bir niteliktedir. Bazı kişiler (örneğin, Bakunin ile Kropotkin) dünyada daha geniş olarak tanınmaktadır, çoğu ise tanınmaz. Ama hepsi de ilginç yaşamlar sürmüşler; kusurlarını ve tutarsızlıklarını da görmezlikten gelmeden özet olarak aktarmaya çalıştığım, dikkate değer insani niteliklerle donanmışlardır. Tanınmış olsun olmasın, anarşistlerin aktif yaşamlarını incelerken, adaletsizliğe ve her biçimiyle zorbalığa derin bir nefret duymaları, hem ekonomik hem de politik anlamda yoğunlaşan iktidarın tehlikelerine ilişkin uyarılarının yerindeliği benim için çok etkileyici oldu. Polis devletinin büyümesi, bireyin boyunduruk altına alınması, çalışmanın insani olmaktan çıkarılması ve din ile kültürün aşağılanmasıyla (kısaca, Herbert Spencer'in yüzyıl önce tanımladığı gibi "Geleceğin köleliği"yle) bilerlenen sol ve sağ totalitarizmin en erken ve en tutarlı karşıtları içinde anarşistler de vardı.

Spencer'in genelde merkezileşmiş otorite, özelde devlet sosyalizmi hakkındaki öngörüleri çağımızda defalarca kanıtlanmıştır. Modern diktatörlüklerde, doğruluk ve adalet, dürüstlük ve onur, özgürlük ve eşitlik değerleri ayaklar altında çiğnenmektedir. Anarşistlerin merkezileşmiş iktidara yönelik eleştirileri söz konusu olduğu zaman, George Orwell'in totalitarizmi "insanın yüzüne basan bir postal -daima" şeklinde nitelemesi akla gelir. Ayrıca, Proudhon ve Bakunin'in, özgürlüksüz sosyalizmin köleliğin en kötü biçimi olacağı yönündüki uyarısı anımsanır.

Ben yirmibeş yılı aşkın bir süre anarşizmle ilgili malzeme ararken çeşitli kütüphane ve arşivleri tekrar tekrar dolaştım. Bunlardan önemlileri, Amsterdam'daki International Institute of Social History, Michigan Üniversitesi'nde Labadie Collection, New York Üniversitesi'nde Tamiment Library, New York Public Library, Library of Congress ve Harvard ile Columbia Üniversitelerindeki kütüphanelerdir. Nazik ve yararlı yardımları için bu kurumların personeline teşekkürlerimi iletmek isterim. Ayrıca, elyazmasını dikkatle okuyup uzman önerilerde bulunan Princeton Universty Press'den Gail Ullman ile Elizabeth Gretz'e, minnettarım. Kimi parçaları bu ciltte yeniden basma-

ma izin verdikleri için aşağıdaki yayınevi ve dergilere de teşekkür etmek isterim: Penguin Books (Londra), ***Bleck Rose*** *(Boston), Dover Publications (New York),* ***Freedom*** *(Londra),* ***International Review of Social History*** *(Amsterdam), Charles H. Kerr Publishing Company (Chicago),* ***The Match!*** *(Tucson),* ***The Nation*** *(New York),* ***The New Republic*** *(Washington) ve* ***The Russian Review*** *(Cambridge, Massachusetts).*

En büyük borucumu ise şu anda aramızdan ayrılmış bulunan ve bu çalışmayı ona adadığım Ahrne Thorne'a duyuyorum. Ahrne 26 Aralık 1904'te Polonya Lodz'da Musevi bir aileden doğmuştu. Daha yirmi yaşına gelmeden gelenekten koptu ve çalışmak üzere Paris'e gitti, orada Sacco ve Vanzetti'yle ilgili protesto eylemleri sırasında anarşizme kaydı. 1930'da Toronto'ya göçtü, Emma Goldman'ın yakın arkadaşı oldu ve New York'taki Yahudi anarşist dergisi ***Fraye Arbeter Shtime*** *(Emeğin Özgür Sesi) için yazmaya başladı. New York'a taşındığı 1940 yılından itibaren,* ***Frayer Arbeter Shtime'in*** *yayın yönetmenliğini üstelenene kadar Yiddişçe yayınların basımcısı olarak çalıştı. Gazete onun denetiminde Yiddiş entelektüel ve kültürel dünyasında apayrı bir yere sahip oldu. 1977'de, yayın hayatının seksen yedinci yılında kapılarını kapattı. Ahrne ise 13 Aralık 1985'te seksenbir yaşındayken öldü.*

Yirmi yılı aşkın bir süre Ahrne'ı tanıma zevkine eriştim. Her zaman neşeli bir yol arkadaşı, ilgili bir danışman ve sadık bir dosttu. Sonsuz merak ve araştırma dürtüsüyle liberal ve insancıl bir düşünce yapısı vardı; yazdığı ve söylediği herşey akıllılık ve dürüstlük kokardı. Onu tanıyan bizler ona duyduğumuz borcun daima bilincinde olacağız. Bilhassa akıllı bir danışmana ve sempatik bir kulağa gereksinimimiz olduğunda, onun yokluğu derinden hissedilecektir.

P.H.A.

New York City
Aralık 1987

RUSYA

I

BAKUNİN'İN MİRASI

narşizm yüzyıl önce Avrupa devrimci hareketi içinde önemli bir güçtü; anarşizmin başlıca savunucusu ve peygamberi Michael Bakunin'in ismi Avrupalı işçiler ve radikal aydınlar arasında, Birinci Enternasyonal önderliği için yarışa girdiği Karl Marx'ın ismi kadar iyi biliniyordu. Marx'ın tersine Bakunin, ününü esasen bir isyan kuramcısı değil, eylemci olarak kazanmıştı. Bakunin önceden belirlenmiş devrimler hakkında inceleme yapıp yazarak kütüphanelerde oturacak birisi değildi. Eylem sabırsızlığı içinde ve karşı konulmaz bir çoşkuyla 1848 ayaklanmalarına atıldı; başkaldırı dalgasını Paris'ten Avusturya ve Almanya barikatlarına taşıyan Prometheusvari bir kişilikti. Çağdaş bir kişinin sözleriyle, Bakunin gibi insanlar "Kasırgalı bir ortamda yetişir ve fırtınalı havalarda güneş ışığında olduğundan daha iyi olgunlaşır"[1].

Bakunin'in 1849 Dresden ayaklanmasında tutuklanışı devrimci eylemlerini kesintiye uğratmıştı. Altısı Çarlık Rusya zin-

danlarında olmak üzere, sonraki sekiz yılını hapishanede geçirdi. En nihayet çıktığında, cezası Sibirya'da ömür boyu sürgüne çevrilmişti; beslenememekten dişleri dökülmüş, sağlığı ciddi ölçüde bozulmuştu. Ama 1861'de muhafızlarını atlattı ve yeryüzünü boydan boya dolaştığı, sansasyonal, uzun ve serüvenli yolculuğuna başladı; ismi, Avrupa'nın dört bir yanındaki radikal grupların gözünde bir efsaneye ve tapınma nesnesine dönüşmüştü.

Romantik bir isyancı ve tarihte etkin bir güç olarak Bakunin, Marx'ın asla boy ölçüşemediği bir cazibeye sahipti. "Hakkındaki herşey devasaydı," diyordu Dresden ayaklanmasına katılan arkadaşlarından besteci Richard Wagner, "ilkel bir coşku ve kudretle doluydu"[2]. 1851'deki **İtiraf**ında "ucunu önceden göremeyeceği geniş ufuklar" açan "fantastik olana, alışılmadık, işitilmedik serüvenlere" sevgisinden Bakunin'in kendisi de söz eder.[3] Bu durum başkalarında abartılı rüyalar esinlendiriyordu; 1876'daki ölümüne dek, devrimci geleneğin serüvencileri ve şehitleri arasında eşsiz bir yer kazanmıştı. "Bu adam," diyordu Alexsandr Herzen, "sıradan bir yıldız altında değil, kuyruklu yıldız altında doğmuş".[4] Geniş yüce gönüllülüğü ve çocuksu coşkusu, özgürlük ve eşitliğe yakıcı tutkusu, ayrıcalığa ve adaletsizliğe bir yanardağ gibi patlayan saldırıları devrinin özgürlükçü çevrelerinde müthiş bir çekim gücü sağlamıştı kendisine.

Ne varki Bakunin, eleştiricilerinin değinmekten hiç bıkmadıkları gibi, "sistemler mucidi değil",[5] eylem devrimcisi sayıyordu kendini. Önceden saptanmış tarih yasalarını tanımayı reddediyordu. Toplumsal değişikliğin "nesnel" tarihsel koşullarının yavaş yavaş belirmesine bağlı olduğu görüşünü kabul etmiyor, tam tersine, bireylerin kendi yazgılarını biçimlendirdiklerine, yaşamlarının soyut sosyolojik formüllerden oluşan bir Procrustes yatağına* sıkıştırılamayacağına inanıyordu. "kuram yok, ısmarlama sistem yok, dünyayı kurtaracak bir kitap henüz yazılmadı," diyordu Bakunin. "Hiçbir sisteme bağlı değilim. Ben bir doğru arayıcısıyım."[6] Ona bakılırsa, işçilere kuramlar öğreterek Marx, yalnızca insanların zaten sahip olduğu devrim-

(*) Mitolojide Procruntes adlı dev, boylarını yatağına uydurmak için misafirlerinin kol ve bacaklarını çekip uzatıp ya da kırarak kısaltır. (ç.n.)

ci ateşi "özgürlük dürtüsü, eşitlik tutkusu, kutsal başkaldırı içgüdüsü" söndürmeyi başaracaktı. Marx'ın "bilimsel sosyalizm"inden farklı olarak, kendi sosyalizminin "saf içgüdüsel"[7] olduğunu iddia etmekteydi.

Kropotkin'in dediği gibi, Bakunin'in etkisi entelektüel bir otoriteden çok, öncelikle "ahlakçı kişiliği"ne bağlıydı.[8] Bol bol kaleme sarılmasına karşın gelecek kuşaklara tek bir kitap bırakmadı. Durmadan yeni kitaplara başlıyor, kabına sığmayan benliği yüzünden orta yerde kesip bırakıyor, asla bir nokta koyamıyordu. Thomas Masarry'in tanımıyla, yazılı ürünleri "parçalı bir yama"ydı.[9]

Yine de Bakunin'in yazdıkları, ne kadar hatalı ve yöntemsiz olursa olsun, modern çağın en önemli sorunlarının bir kısmına ışık tutan kavrayış alevleriyle doludur. Kropotkin, Bakunin'in yazılı mirasına ilişkin olarak, "yer yer düzensiz ama daima parlak genellemeler"den söz eder. Doğrusu gerek düşünür, gerekse üslûpçu olarak Bakunin'in değeri bilinmemiştir, oysa edebi yetenekleri ileri derecedeydi, dikkat çekici bir duruluk ve anlatım gücüyle ayırdediliyordu. Dahası, **Tanrı ve Devlet**'te ve diğer yapıtlarında, ister dinsel ve laik, ister ekonomik ve politik olsun zorbalığın ve sömürünün bütün biçimlerini mahkûm eden bütünlüklü bir toplum felsefesi ve devrim kuramı ortaya koymuştu. Fikirleri de en az kişiliği kadar kalıcı bir etkiye sahipti özellikle 1960'lar ve 1970'lerde farkedilebilecek bir etki. Bakunin'in ruhu hâlâ konuşuyorsa eğer, Mayıs 1968'de, anarşizmin siyah bayrağının en yüksekte dalgalandığı, Sorbonne duvarlarına kazınan graffitiler arasında Bakuninci deyişlerin ("Yoketme dürtüsü yaratıcı bir dürtüdür") dikkat çekici bir yer tuttuğu Paris'in öğrenci semtindeydi. Bizim ülkemizdeyse, siyah militanlar Eldridge Cleaver ve George Jakson, gerek Bakunin'e ve gerekse 1969'da Kaliforniya Berkeley'de Kara Panter örgütünce bir kitapçık biçiminde yayımlanan Neçayev'in **Bir Devrimcinin Anahtar Kitabı**'na borçlarını ifade etmişlerdi. Sosyolog Lewis Coser, Bakunin'in fanatik genç izleyicisinin ardından, "Andlardaki Neçayev" diye adlandırdığı Régis Debray'da neo-Bakuninci bir damar saptamıştı.[10] Frantz Fanon'un etkili kitabı **Yeryüzünün Lanetlileri** de, sömürgeci zorbaları yok etmek üzere ayağa kalkan aşağılanmış ve reddedilmişlere ilişkin Ma-

nichean* bakışıyla, sanki Bakunin'in toplu yapıtlarından aktarılmış gibi okunur.

Peki, Bakunin'in temel fikirleri nelerdir? Herşey bir yana, Bakunin modern devrimin doğasını çağdaşlarından -Marx bunun dışında değildi- daha berrak biçimde görüyordu. Marx'a göre, sosyalist devrim Almanya ya da İngiltere gibi yüksek derecede sanayileşmiş ülkelerde beklenebilecek bir şey olarak, örgütlü ve sınıf bilinçli proletaryanın ortaya çıkmasını gerekiriyordu. Marx köylülüğü yapıcı devrimci eyleme en az yetenekli toplumsal sınıf sayıyordu: Şehir gecekondularındaki **lumpen proletarya** ile birlikte, köylüler bilgisiz barbarlar ve karşıdevrimin siperiydiler. Bakunin'e göreyse, köylülük ve lumpen proletarya, burjuva uygarlığının yozlaştırıcı etkilerine en az açık kesimler olarak, ilkel kuvvetlerini ve çoşkun başkaldırı içgüdülerini koruyorlardı. Gerçek proletarya, diyordu, orta sınıfların iddialarını ve özlemlerini taşıyan vasıflı zanaatkârlar ve örgütlü fabrika işçilerinden değil, hakikaten zincirlerinden başka yitiricek hiçbir şeyi olmayan "Uygarlaşmamış, yoksul ve cahil" milyonlardan oluşuyordu. Buna bağlı olarak, Marx eğitimli ve disiplinli bir işçi sınıfının devrimci önderliğine inanırken, Bakunin umutlarını, içgüdüsel adalet tutkusu ve bastırılmaz intikam açlığıyla harekete geçmiş, kızgın şehirli ayak takımının kendiliğinden ayaklanmasıyla birleşen bir köylü isyanına bağlamıştı. Bakunin'in modeli 17. ve 18. yüzyıllardaki Stenka Razin ve Emelyan Pugaçev'in dev isyanlarıyla şekillenmişti. Onun bakışı herşeyi içine alan bir altüst oluş; onların köleleştirilmesiyle beslenenlerin karşısında, işçi sınıfına ek olarak toplumun en karanlık unsurlarını -lumpen proletarya, köylülük, işsizler, yasadışılar- da kapsayan hakiki bir "kitlesel başkaldırı"ydı.

Sonraki gelişmeler Bakunin'in görüşünü çarpıcı bir ölçüde doğrulamıştır. Çağdaş tarihçilerin tarihin şekillenmesinde "ilkel" hareketlerin rolünü yeniden değerlendirmeleri pek şaşırtıcı değildir. Çünkü modern devrimler, geçmiştekiler gibi, şehir ve kır emekçi kitlelelerinin harekete geçirdiği, ağırlıkla anarşist bir ruh taşıyan, büyük oranda plansız ve kendiliğinden hareketler-

(*) **Manichelsm:** 3.-5. yüzyıllarda yaygın alanı evreni, biri Tanrı'yla özdeşleştirilen ışık yada iyilik, diğeri karanlık, kaos ya da kötülük, iki düşman gücün denetlediğine inanan bir dinsel akım (ç.n.)

di. Daha çok örgütsüz olan bu gruplar, tarihçinin görmezlikten geleceği uç unsurlar olarak kâğıda geçirilemezler artık. Tersine, bu unsurlar toplumsal değişimin en temelinde yer alıyorlar.

Bakunin, zamanımızın büyük devrimlerinin görece gelişmemiş ülkelerin "dipteki derinlikler"inden çıkacağını öngörmüştü. İleri uygarlıktaki çürümeyi, geri uluslardaki canlılığı da gördü. Devrimci dürtünün en güçlü biçimde insanların mülke, düzenli işe, tek bir dikili ağaca sahip olmadıkları yerlerde bulunduğunda ısrara etti; bu demekti ki onun rüyalarını süsleyen evrensel altüst oluş, İngiltere ve Almanya gibi refah içindeki, istikrarlı ülkelerden çok, Avrupa'nın güneyi ve doğusundan başlayacaktı.

Bu tür devrimci yaklaşımlar Bakunin'in erken dönemindeki pan-Slavçılığıyla yakından bağıntılıydı. 1848'de Batı Avrupa'daki çöküntüye değinmiş, Kıta'nın yeniden doğuşunun umudunu daha ilkel, daha az sanayileşmiş Slavlar'da görmüştü. Avusturya İmaparatorluğu'nun dağılışının Avrupa devriminin temel bir koşulu olduğuna inanan Bakunin, onun yerine bağımsız Slav cumhuriyetleri kurulmasını istiyordu -bu rüya yetmiş yıl sonra gerçekleşti. Slav milliyetçiliğinin gelecekteki önemini doğru sezmiş, Slav devriminin Avrupa'nın toplumsal dönüşümünü hızlandıracağını da anlamıştı. Özellikle anayurdu Rusya'ya, geçmişteki Üçüncü Roma'ya ve gelecekteki Üçüncü Enternasyonal'e yakın bir kurtarıcı rol düştüğü kehanetinde bulunmuştu. "Devrim yıldızı", diye yazıyordu 1848'de, "Moskova göklerinde kan ve ateş denizi içinde yükselecek, özgürleşmiş insanlığa önderlik eden bir kutupyıldızına dönecektir".[11]

Böylelikle, niçin Marx'tan çok Bakunin'in, modern devrimin gerçek peygamberi olduğunu iddia edebileceğini anlayabiliriz. 20. yüzyılın en büyük devrimlerinin -Rus, İspanyol ve Çin- üçü de görece geri ülkelerde gerçekleşti ve Bakunin'in öngördüğü gibi, şehirli yoksulların patlamalarıyla bağıntılı, ağırlıkla "köylü savaşları"ydı. Marx'ın küçümseyerek değindiği köylülük ve vasıfsız işçiler, 20. yüzyılın toplumsal altüst oluşlarının (genellikle "Marksist" adı takılsa da, "Bakuninci" denmesi daha doğru olacak altüst oluşlar) kitlesel tabanı haline geldiler. Dahası geri, çevresel Avrupası'nın global ölçekteki cağdaş karşılığı olan Üçüncü Dünya'daki toplumsal mayayı da önceden tahmin etmişti.

Bu yüzden Bakunin'in ruhunun Fanon ve Debray'ın, daha az ölçüde Cleaver ve Herbert Marcuse'ün yazılarını kaplaması şaşırtıcı gelmez. Fanon, en az Bakunin kadar, orta sınıfın değerleriyle bozulmuş olan azgelişmiş ülkelerdeki ileri işçilerin devrimci arzularını yitirdiklerine inanmıştı. Fanon şöyle yazıyordu: " İlk planda politik açıdan en bilinçli unsunlara (şehirlerdeki çalışan sınıflar, vasıflı işçiler ve kamu hizmetlileri; deyiş yerindeyse, nüfusun yüzde birinden fazlasını temsil etmeyen ufacık bir kesimine) yaklaşmak"[12] büyük hataydı. Bakunin gibi Fanon da umutlarını yurtlarından koparılmış, yoksullaşmış, açlıktan ölme tehlikesiyle yüzyüze ve yitirecek hiçbir şeyi olmayan kulübe kentlerin lumpen proletaryasına, Avrupalılaşmış köy emekçilerine ve ayrıcalıksız kitlelere bağlamıştı. Bakunin için olduğu gibi Fanon için de, insan ne denli ilkel olursa devrimci ruhu o denli saftır. Fanon doğal isyancılar olarak "insanlığın umutsuz tortuları"na değindiğinde, Bakunin'in diliyle konuşmaktadır. Hatta Bakunin'le birlikte, yalnızca alt-dünyanın devrimci potansiyeline duyulan inancı değil, aynı zamanda çürümüş ve baskıcı niteliğiyle Avrupa uygarlığının baştan aşağı yadsınmasını da paylaşmaktadır bunun yerine, der Fanon, Üçüncü Dünya "insanın yeni tarihi"ni başlatmalıdır. Kara Panterler Fanon'un fikirlerinin birçoğunu benimsemişler; Cleaver, Jakson ve Huey Newton, beyaz polislerin oluşturduğu işgal ordusunun kontrolunda tutulan ve beyaz işadamlarıya politikacıların sömürdüğü ezilen bir sömürge olarak Amerika'daki siyahları tanımlarken, Fanon'a (dolaylı yoldan Bakunin'e) duydukları borcu rahatlıkla ifade etmişlerdir.

Marcuse da **Tek Boyutlu İnsan**'da benzer bir doğrultuda, devrimci değişikliğin en büyük umudunun "lanetlenmiş ve dışlanmışların, başka ırk ve renklerden sömürülen ve baskı altında tutulan, işsiz ve çalışabilecek durumda olmayan insanlar"da yattığını yazmıştı. Bu gruplar, diye ekliyordu Marcuse, radikal aydınlarla ittifaka girerlerse, "insanlığın en ileri bilinçinin ve en çok sömürülen güçlerinin" ayağa kalkması gerçek olabilir.[13] Gene bu noktada da etkisi hissedilen kişi Marx'tan çok Bakunin'dir. Çünkü Bakunin, sevgisiz kalmış öğrenciler ve aydınlara büyük değer biçmiş, çok yakındaki dünya devriminde onlara anahtar bir rol yüklemişti. Bakunin'in her cephede sınıf savaşını

öngören kehanetçi yaklaşımı, Marx'ın proletaryayla burjuvazi arasındaki daha dar kapsamda tasarlanmış mücadeleye zıt olarak, Marx'ın dikkate almadığı toplumun bu ek unsuruna da yer açıyordu. Marx'ın görüşüyle, köksüz aydınlar kendine özgü bir sınıf oluşturmuyordu, üstelik burjuvazinin bütünsel bir parçasıydılar. Sınıf çatışması sürecinde büyük bir rol oynamadan, orta sınıfın "tortular"ı (müvekkilsiz avukatlar, hastasız doktorlar, küçük gazeteciler, züğürt öğrenciler) durumundaydılar yalnızca.[14] Öbür yandan Bakunin'in gözünde aydınlar, "tamamen de klase olmuş, bir kariyeri ya da çıkış yolu bulunmayan, ateşli, enerjik gençler",[15] değerli bir devrimci güçtüler. Bakunin'in işaret ettiğine bakarsak, **déclaseé** unsurların, işsiz lumpen proletarya ve topraksız köylülük gibi, olup biten şeylerden bir çıkarı, varolan düzeni yerle bir edecek 'hemen devrim' dışında iyileşme beklentileri yoktu.

Demek ki genelde, en büyük devrimci potansiyeli köksüz, yabancılaşmış toplumsal unsurlarda (modern toplumun ya gerisinde kalmış, ya da uyum sağlamayı reddeden unsurlar) görüyordu Bakunin. Bu noktada da çağdaşlarından daha gerçek bir peygamberdi. Çünkü yabancılaşmış aydınların gerila-tipi savaşta mülksüz kitlelerle ittifakı modern devrimlerin temel özelliği olmuştur. Debray, modern başkaldırının başka bir etkili kitabı olan **Devrimde Devrim mi?** adlı yapıtında, bu fikri nihai sonucuna kadar götürüyordu. İşi olan insanlar der Debray, az çok olağan bir çalışma yaşamındaki insanlar, ne kadar yoksul ve baskı altında olursa olsunlar, yitirecek şeyleri (iş, ev yiyecek) bulunduğu için özünde burjuvadırlar. Debray'ın gözünde, yalnızca canından başka yitirecek şeyi olmayan köksüz gerilla gerçek proleterdir. Devrimci mücadelenin, başarılı olması isteniyorsa, Debray'ın sözleriyle "sınıf mücadelesinin üst biçimlerini başlatacak"[16] profesyonel gerilla gruplarınca (yani, deklase aydınlarca) yürütülmelidir.

Bakunin, günümüz ve yakın geçmişle ilgili başka bir konuda da Marx'tan ayrılıyordu. Bakunin devrimin hemen gerçekleşeceğini kararlı bir şekilde inanıyordu. Devrimci güçlerin yavaş yavaş, zamanı gelince ortaya çıkacağı görüşünü kabul etmiyordu. Onun pratikte istediği şey "şimdi özgürlük"tü. Varolan sisteme ayak uydrumaya yanaşmayacaktı. Eski düzen çürümüştü;

kurtuluş ancak onu bütün kökü ve dallarıyla kesip atmaktaydı. Tedricicilik ve reformizm boşunaydı, yumuşatıcı önlemlerin ve uzlaşmaların yararı yoktu. Bakunin'inki, hemen ve evrensel yıkımın, varolan bütün değer ve kurumları düzlemenin, onların küllerinde özgürlükçü bir toplum yaratmanın rüyasıydı. Onun görüşünce parlamenter demokrasi, insanlar ekonomik bakımdan sömürüldüğü sürece, utanç verici bir kurguydu. İsviçre ve ABD gibi en özgür devletlerde dahi bir avuç kişinin uygarlığı çoğunluğun alçaltılması üzerine temellenir, diyordu. "Anayasalara ve yasalara inanmıyorum. Dünyadaki en iyi anayasa bile beni tatmin edemez. Başka bir şey gerekli bize: Esin kaynağı, yaşam, yasasız ve dolayısıyla özgür bir yeni dünya".[17]

Parlamenter demokrasinin halkı temsil etme iddiasını reddederken Bakunin, yaşamöyküsünü yazan Carr'ın dikkat çektiği gibi, "19. yüzyıldan çok 20. yüzyıla daha aşina bir dille konuşuyordu".[18] Başka bir modern görüşle de, halk devriminin ideal anının savaş zamanı (ve nihai olarak bir dünya savaşı zamanı) olduğunu anlamıştı. 1870'deki Fransız-Prusya savaşını, devletin parçalanacağı ve onun yıkıntılarından özgür komünler federasyonunun yükseleceği anarşist devrimin müjdecisi saymıştı. Fransa'yı kurtarabilecek tek şey, diye yazıyordu **Bir Fransıza Mektup**'ta, "halk kitlelerinin kendiliğinden, görkemli, tutkulu, enerjik, anarşizan, yıkıcı ve vahşice ayaklanması"ydı.[19] -Daniel Cohn- Bendit'in ve Mayıs 1968'deki Parisli asi arkadaşlarının çoşkuyla benimsediği bir görüş. Bakunin, kendisinden sonra gelen Lenin gibi, ulusal savaşın toplumsal başkaldırıya çevrilmesi gerektiğine inanıyordu. Yakında patlak vereceğini düşündüğü ve burjuva dünyayı yerle bir edecek genel kapsamlı bir Avrupa savaşının rüyasını görmüştü. Zamanlaması hatalıydı elbette. Herzen'in bir keresinde belirttiği gibi, Bakunin "gebeliğin ikinci ayını dokuzuncu ay saymayı" alışkanlık edinmişti. Ama onun görüşleri uzun vadede, Birinci Dünya Savaşı eski düzenin çöküşünü getirdiği ve henüz sahneye çıkmayan devrimci güçleri zincirlerinden kurtardığı zaman gerçek oldu.

Şimdi bir an için, 20. yüzyıldaki toplumsal altüst oluşların prototipi olan Rus Devrimi'nde odaklanalım. Bu devrim, özünde, Bakunin'in elli yıl kadar önce öngörmüş olduğu "kitlelerin başkaldırısı" idi. Rusya 1917'de politik otoritenin fiilen dağılışı-

na tanıklık ediyordu; her köşeden özgürlükçü komünlerin temelini oluşturabilecek işçi ve köylü konseyleri fışkırmıştı. Lenin de Bakunin gibi, eski rejimin kalıntılarını temizlemek amacıyla Rus toplumunun eğitim görmemiş unsurlarını cesaretlendirmişti. Bakunin ve Lenin, farklı mizaçları ve öğretilerine karşın, iflah olmaz karşı -devrimciler saydıkları liberallerle ya da ılımlı sosyalistlerle işbirliğini reddetmekte buluşuyorlardı. İki insan da iliklerine kadar burjuva -karşıtı ve liberal- karşıtıydı. Bakunin gibi Lenin de, uzunca bir kapitalist gelişme aşamasından geçmeyen, anında gerçekleşecek bir sosyalizm istemişti. O da geri, köylü Rusya'nın global devrime merkezlik edebileceğine inanıyordu. Hatta Nisan Tezleri'nde, birçok özgün Bakuninci önerme ortaya atmıştı: Dünya savaşının kapitalist sisteme karşı devrimci mücadeleye çevrilmesi; polisin, ordunun ve bürokrasinin kaldırılması; gelirlerin eşitlenmesi. Lenin'in "Şubat'takinden bin kat daha güçlü bir devrim ve çözülüş" çağrısı apayrı bir Bakuninci yankı yapıyordu; o kadar ki, Petrograd'daki anarşist önderlerden birisi, Lenin'in fırsatını bulduğu an "devleti söndürme" niyetini taşıdığına inanmıştı.[20]

Gerçekten de Lenin'in en büyük başarısı, Rus devrimci geleneğinin anarşistko-popülist köklerine dönmek, Marksist kuramları proleter devriminin pek anlam taşımadığı görece geri bir ülkenin koşullarına uydurmaktı. Lenin'in Marksist yanı kendisine sabırlı olmasını, Rusya'nın tarihsel materyalizmin yasalarına uygun biçimde evrimleşmesine izin vermesini söylerken; Bakuninci yanı, proleter devrimini toprağa aç bir köylülüğün ve de klase aydınlardan oluşan militan bir seçkin kesimin (Marx'ın, önceden gördüğümüz gibi, küçümseyerek değindiği unsurlar) devrimiyle kaynaştırarak, devrimin hemen yapılması gerektiğinde ısrar ediyordu. Lenin'in ortodoks Marksist arkadaşlarının onu bir anarşist ve "Bakunin'in tahtının mirasçısı"[21] olmakla suçlamalarında pek şaşırtıcı bir yan yoktur. Yıllarca sonra, önde gelen bir Bolşevik tarihçinin, Bakunin'in "yalnızca Avrupa anarşizminin değil, aynı zamanda Rus popülist ayaklanmacılığının ve dolayısıyla Komünist Parti'yi doğurmuş olan Rus Sosyal Demokrasisi'nin de kurucusu" olduğunu, Bakunin'in yöntemlerinin "pek çok bakımdan sovyet iktidarının doğuşunu önceden sezdiğini ve genel hatlarıyla 1917'deki Büyük Ekim

Devrimi'nin yönünü kestirdiğini" yazabilmesi de şaşırtıcı gelmemelidir.[22]

Gelgelelim, Bakunin Rus Devrimi'nin anarşist niteliğini öngördüyse bile, otoriter sonuçlarını da öngörmüştü. 1917, Bakunin'in umduğu gibi, kendiliğinden bir kitle başkaldırısıyla başladıysa bile; yine onun korktuğu gibi, yeni bir yönetici seçkin kesimin diktatörlüğüyle noktalamıştı. Waclaw Machajski ya da Milovan Djilas'dan çok önce Bakunin, aydınlar ve yarı aydınlardan oluşan "yeni sınıf"ın toprak sahipleri ve kapitalistlerin yerini almaya çalışabileceği, halka özgürlük tanımayacağı uyarısını yapmıştı. 1873'te çarpıcı bir doğrulukla şu kehanette bulundu: Sözümona bir proletarya diktatörlüğünde "Komünist Parti liderleri, yani Bay Marx ve arkadaşları, insanlığı kendilerince özgürleştirmeye yönelecekler. Hükümetin dizginlerini kuvvetli bir elde toplayacaklar... Bütün ticari, sınai, tarımsal, hatta bilimsel üretimi onun ellerine vererek tek bir devlet bankası kuracak; kitleleri, yeni bir ayrıcalıklı bilimsel ve politik sınıfı oluşturacak devlet mühendislerinin doğrudan komutasında iki orduya (sınai ve tarımsal) bölecekler".[23]

Bununla birlikte, devrimci diktatörlüğe saldırılarına karşın Bakunin, "sıkı bir hiyerarşiye ve kayıtsız koşulsuz itaate" dayalı kendi gizli konspiratörler topluluğunu kurmaya kararlıydı. Dahası, bu gizli örgüte, "resmi diktatörlük"ün[24] kurulmasını baştan önlemek amacıyla devrim başarıldıktan sonra dahi dokunulmayacaktı. Demek ki Bakunin, o kadar ağır bir dile mahkûm ettiği günahı kendisi işliyordu. Devrimci bir diktatöre üstü kapalı biçimde itaat etmede birleşmiş, sıkı sıkıya kaynaşmış bir devrimci parti fikrinin yaratıcılarından biriydi. Araçlarla amaçlar arasındaki çok yakın bağı kabul etmesine ve devrimi yaparken kullanılan yöntemlerin devrimden **sonraki** toplumun doğasını mutlaka etkileyeceğini anlamasına karşın, özgürlükçü ilkeleriyle çelişen yöntemlere başvurdu. Amaçları özgürlüğü gösterirken, araçları (gizli parti) diktatörlüğe işaret ediyordu.

Bundan başka, devrimci ahlâk sorununda, izleyicisi Neçayev'in etkisi altındaki Bakunin aslında amaçların araçları haklı çıkardığını vazediyodu. Yüzyıldan fazla bir süre Neçayev'le birlikte yazılan **Bir Devrimcinin Anahtar Kitabı**'nda,[25] hükümranlığını sürdüren düzeni yıkmak için suç işlemeye ve ihanet et-

meye hazır, hiçbir ahlâk kuralıyla bağlı olmayan bir devrimci portresi çizilir. Eldridge Cleaver **Soul on Ice**'da, (Buzdaki Ruh) **Bir Devrimcinin Anahtar Kitabı**'na "âşık olduğunu" ve onu, ilkelerini "temasa geçtiğim herkesle ilişkilerimde acımasız taktikler" kullanarak günlük yaşamıyla birleştirdiği bir devrimci incil saydığını anlatır bize.[26] (**Bir Devrimcinin Anahtar Kitabı**, yukarıda değinildiği gibi, Cleaver'ın Kara Panterleri'nce yeniden basılmıştı.)

Burada da Bakunin, hem "geçici" devrimci diktatörlüğe hem de gizli devrimciler örgütüne beslediği inançtaki gibi, Lenin'in atasıydı. Bu olgu, 1917'de pek çok anarşistin Kerensky hükümetini devirirken Bolşevik rakipleriyle nasıl işbirliğine girebildiğini anlamayı kolaylaştırır. Aslında Ekim Devrimi'nden sonra, anarşist önderlerden biri "anarşist bir proletarya diktatörlüğü kuramı" hazırlamayı bile denemişti.[27] Yirmi yıl sonra İspanya'da görüldüğü gibi, anarşistlerin, yıkılışlarının nedeni olacak yeni bir zorbalığın önünü açarak demokrasinin korunmasız embriyonunu boğmaya yardımcı olmalarında trajik bir ironi vardır. Çünkü iktidardaki bolşevikler zaman geçirmeden özgürlükçü müttefiklerine baskı kurmaya yönelmişler, devrim Bakunin'in bütün umutlarının tam zıddına dönüşmüştü. Varlığını sürdürmesine izin verilen az sayıdaki anarşist grup arasında, "Sovyet topraklarında değil, gezegenler arası bir mekânda"[28] devletsiz toplumu başlatmaya adanmış bir grup da vardı. Ama çoğu anarşist için elde kalan tek şey, akıl hocaları Bakunin'in bütün olup bitenleri yaklaşık elli yıl öncesinden gördüğü şeklindeki melankolik avunmalardı.

Demek ki Bakunin'in mirası karışık yönler barındırıyordu. Bunun nedeni Bakunin'in kendisinin paradoksların insanı olması, karışık bir doğaya sahip bulunmasıydı. Köylü isyanı özlemi duyan bir soylu, başkalarına egemen olma dürtüsü taşıyan bir özgürlükçü, güçlü aydın-karşıtı damara sahip bir aydın olan Bakunin, bir yandan gizli örgütler ağı kurup izleyicilerinden kendi iradesine kayıtsız koşulsuz itaat isterken, öbür yandan hiçbir kısıtlamaya bağlı olmayan bir özgürlük vazedebiliyordu. Çar'a **İtiraf**ında, Slavlık bayrağını Batı Avrupa'ya taşıması ve kısır parlamenter sisteme son vermesi için I. Nikola'ya seslenebilmişti. Pan-Slavcılığı ve aydın-karşıtlığı, Almanlara ve Yahudi-

lere beslediği nefret (Marx elbette ikisine de giriyordu), şiddete ve devrimci ahlâksızlığa tapınması, liberalizme ve reformizme kin duyması, köylülüğe ve lumpen proletaryaya inanması (bütün bunlar, onu, sonraki dönemlerin gerek sola, gerekse sağa ait otoriter hareketlerine) Bakunin'i yükselişlerini görecek kadar yaşamış olsaydı dehşetle irkileceği hareketlere rahatsız edici biçimde yaklaştırmıştı.

Gene de bütün çelişkilerine karşın, Bakunin hâlâ etkili bir kişiliktir. Herzen bir seferinde onu "Amerikasız, hatta gemisiz bir Kolombo"[29] diye nitelemişti. Son yılların devrimci hareketleri, enerji, ataklık ve coşkularının bir kısmını ona borçludurlar. Genç kalmış coşkusu, orta sınıf geleneklerini hor görmesi, kuramlardan çok eylemlere ağırlık vermesi, onlara eylem içindeki bir anarşizm örneği, bir yaşam tarzı olarak devrim örneği sağladığı için 20. yüzyıl sonlarının isyancı gençliği arasında büyük bir cazibe kazandırmıştır. Fikirleri de güncelliğini korumaktadır -kimi açılardan her zamankinden daha günceldir. Bir araştırmacı olarak (özellikle Marx'a kıyasla) eksikleri ne kadar çok olursa olsun, devrimci bakışı ve sezgisinin yanında sönük kalırlar. Bakunin ilkel başkaldırının, gizli devrimci partinin, ahlâkdışı terörizmin, gerilla ayaklanmacılığının, devrimci diktatörlüğün, halka iradesini dayatacak ve onları özgürlükten yoksun bırakacak yeni bir sınıfın belirişinin peygamberiydi. Evrensel zeminde ve uluslararası ölçekte devrim vazeden ilk Rus isyancısıydı. Başlıca umacısı (**bête noire**) olan merkezileşmiş bürokratik devlet onun en çaresiz kestirimlerini doğrulamayı sürdürürken, kendi yazgısını belirleme ve doğrudan eylemle ilgili formülleri kalıcı bir cazibeye sahip olmuştur. Rusya, İspanya ve Çin'in derslerinden sonra, Bakunin'in 'toplumsal kurtuluşa diktatoryal araçlar yerine, özgürleştirici araçlarla ulaşılmalıdır' şeklindeki mesajı özelikle üzerinde durmaya değerdir. İşçi denetiminin tartışılmakta olduğu bir zamanda, Bakunin'in (belki Proudhon'dan da fazla), özgür sendikalar federasyonunun "burjuva dünyasının yerini alacak yeni toplumsal düzenin yaşayan tohumu"[30] olacağına inanan, devrimci sendikalizmin peygamberi olduğunu anımsamak da uygun düşer.

Ancak Bakunin'nin, sosyalizmi özgürlükçü bir açıdan yorumlayışı, 20. yüzyılın iflas eden otoriter sosyalizmine alterna-

tif bir bakış açısı sağladığı için öncelikle radikallere ve aydınlara cazip gelmektedir. Özerk komünlerden ve emek federasyonlarından oluşan desantralize (ademi merkeziyetçi) bir toplum rüyası peşinde olanlara, konformist ve yapay bir dünyadan kurtulma yolu arayanlara cazip gelmektedir. "Ben bir insanım: Katlamayın, sarmayın, bozmayın" deyişi apayrı bir Bakuninci tat verir. 1960'lardan beri görülen öğrenci isyanları, Marksist olduklarını iddia ettiklerinde bile, ruh olarak genellikle Bakunin'e daha yakındı. Doğal, kendiliğinden ve sistem-dışı olana yaptıkları vurgular, daha basit bir yaşam tarzı istekleri, bürokrasiye ve merkezi otoriteye güvensizlikleri, kadın-erkek herkesin kendi yaşamlarını etkileyen kararlara katılmaları gerektiğine inanmaları Bakunin'in bakışıyla uyum içindeydi. Birbirine zıt olan özgürlükçü anarşizm ve oriter sosyalizmin yöntemlerini birleştiren 60'lar ve 70'lerin isyancıları arasındaki karışıklık bile, Bakunin'in kendi devrimci felsefesi ve kişisel yapısı içindeki karışıklığı yansıtıyordu.

Son olarak Bakunin, genç muhaliflerin, kendini yücelten bilimsel ilerlemeye eleştirmeden inanma eğilimini sorguladıkları yerlerde bir yankı bulmuştur. Bakunin, yüzyıldan fazla bir süre önce, bilimcilerin ve teknik uzmanların bilgilerini başkalarına egemen olmakta kullanabileceğinin, bir gün sıradan yurttaşların uyanıp, "köleler, oyuncaklar, yeni bir ihtiraslı insanlar grubunun kurbanları"[31] haline geldiklerini görebileceğinin uyarısını yapmıştı. Bakunin bu yüzden "bilime karşı, daha doğrusu, bilimin egemenliğine karşı yaşamın başkaldırısı"nı vazetmişti. Bilimsel bilginin yaşamsal önemini yadsımıyordu. Ama tehlikelerinin de farkındaydı. Yaşamın laboratuvar formüllerine indirgenemeyeceğini anlamıştı. Ölümünden en çok bir yıl önce yazılan bir mektupta, dünyanın her yanında "kötülük ilkesi"nin gelişmesine değiniyor, askeri-sanayi sektörünü ortaya çıktığı uyarısında bulunuyordu. "Er geç," diye yazıyordu, "bu korkunç askeri devletler birbirlerini yok etmek ve yutmak zorunda kalacaklar. Ne beklenti!"[32]

Bakunin'in korkularının ne kadar yerinde olduğu, kitlesel yıkımı içeren bir nükleer ve biyolojik silahlar çağında oluşumuzdan çıkarılabilir. Modern teknolojinin Batı uygarlığını yokoluşla tehdit ettiği bir zamanda, Bakunin açık ki yeniden

değerlendirilmeyi haketmektedir. Anarşizmin başlıca tarihçisi Max Nettlau'nun belirttiği gibi, Bakunin'in fikirleri "hâlâ tazedir ve edebiyen yaşayacaktır.".[33]

Notlar:

(1) E. Lampert, **Studies in Rebellion** (Londra, 1957), s.118.

(2) E.H. Carr, **Michael Bakunin** (New York, 1961), s.196.

(3) Der. Iu.M. Steklov, M.A. Bakunin, **Sobranie soçinenii i pisem, 1828-1876**, 4 cilt. (Moskova 1934-1936), c.IV, s.154-155; **The "Confession" of Mikhail Bakunin**, çev. Robert C. Howes, Lawrence D. Orton'ın giriş yazısı ve notlarıyla (Ithaca, 1977), s.92.

(4) Eugene Pyziur, **The Doctrine of Anarchism of Michael A. Bakunin** (Milwaukee, 1955), s.1.

(5) Iu.M. Steklov, **Mihail Aleksandrovich Bakunin**, 4 cilt. (Moskova, 1926-1927), c.III, s.112.

(6) Carr, **Michael Bakunin**, s.175.

(7) M.A. Bakunin, **Oeuvres**, 6 cilt. (Paris, 1895-1913), c.II, s.399; Steklov, **Michail Aleksandrovich Bakunin**, c.I, s.189.

(8) Peter Kropotkin, **Memoirs of a Revolutionis** (Boston, 1899), s.288.

(9) Pyziur, **Doctrine of Anarchism**, s.10.

(10) **Dissent**, Ocak-Şubat 1968, s.41-44.

(11) George Woodcock, **Anarchism** (Cleveland, 1962), s. 155.

(12) Frantz Fanon, **The Wretched of the Earth** (New York1966), s.88.

(13) Herbert Marcuse, **One-Dimensional Man** (Boston, 1964), s.256-57.

(14) Max Nomad, **Apostles of Revolution** (Boston, 1939), s. 127; Karl Marx, **L'Alliance de la démocratie socialiste et l'Association Internationale des Travailleurs** (Londra, 1873), s.48.

(15) M.A. Bakunin, **Gesammelte Werke**, 3 cilt. (Berlin, 1921-1924), c.III, s.120-21.

(16) Régis Debray, **Revolution in the Revolution?** (New York, 1967), s.95-116.

(17) Carr, **Michael Bukanin**, s.181.

(18) A.g.y.

(19) Der. Arthur Lening, **.Archives Bakounine**, c.VI: **Michel Bakounine sur la guerre franco-allemande et la révolution sociale en France 1870-1871**, (Leiden), 1977), s.45.

(20) Paul Avrich, **The Russian Anarchists** (Princeton, 1967), s.129.

(21) A.g.y.

(22) Steklov, **Mikhail Aleksandrovich Bukanin**, c.I, s.343-45; c.III, s.118-27.

(23) M.A. Bakunin, **Izbrannye Sochineniya**, 5 cilt. (Petrograd, 1919-1922), c.I, s.237.

(24) Bakunin, **Gesammelte Werke**, c.III, s.35-38, 82.

(25) Her ne kadar Bakunin kompozisyonuna bileşimine ya da gözden geçirilmesine el atmış olabilirse de yazarlık işi artık Neçayev'e kalmış gibi görünmektedir (Bkz. Bölüm 3).

(26) Eldridge Cleaver, **Soul on Ice** (New York, 1968), s.12; George L. Jackson, **Blood in My Eye** (New York, 1972), s.3.

(27) Avrich, **The Russian Anarchists**, s.200.

(28) A.g.y., s. 231.

(29) Pyziur, **Doctrine of Anarchism**, s.5.

(30) Rudolf Rocker, **Anarcho-Syndicalism** (Indore, tarihsiz), s.88.

(31) Bakunin, **Oeuvres**, c.IV, s.376.

(32) Bakunin'den Elisée Reclus'ye, 15 Şubat 1875, James Guillaume, **L'Internationale: Documents et souvenirs (1864-1878)**, 4 cilt. (Paris, 1905-1910), c.III, s.284-85; K.J. Kenafick, **Michael Bakunin and Karl Marx** (Melbourne, 1948), s.304.

(33) Der. G.P. Maximoff, **The Political Philosophy of Bakunin** (New York, 1953), s.48.

II

BAKUNİN VE ABD



İHAİL ALEKSANDROVİÇ BAKUNİN San Francisco'da," diye bildiriyordu Herzen'in **Kolokol**'u Kasım 1861'de baş sayfadan. "O ÖZGÜR! Bakunin Japonya yoluyla Sibirya'dan ayrıldı ve İngiltere yolunda. Bakunin'in bütün dostlarına bu haberleri vermekten sevinçliyiz."[1] Mayıs 1849'da Chemnitz'de tutuklanmış olan Bakunin 1851'de Rusya'ya iade edilmiş, Peter-Paul ve Schlüsselburg kalelerinde altı yıl tecridden sonra ölünceye kadar Sibirya'da sürgüne mahkûm edilmişti. 17 Haziran 1861'deyse dramatik firarını gerçekleştirdi. Irkutsk'dan yola çıkıp Amur'dan Nikolayevsk'e vardı, orada Sibirya kıyısında sefer yapan bir hükümet vapuruna bindi. Denizdeyken Japon limanlarıyla ticaret yapan bir Amerikan yelkenlisi olan **Vickery**'ye geçti ve 16 Ağustos'ta Japonya'ya ulaştı. Bir ay sonra, 17 Eylül'de, Yokohama'dan San Francisco'ya giden bir başka Amerikan gemisi **Carrington**'la yola çıktı.[2] Dört hafta sonra, Herzen'in betimlemesiyle "coğrafik anlamdaki en uzun firar"ı[3] tamamlayarak ABD'ye ulaştı.

Bakunin kırk yedi yaşındaydı. Son on iki yılını hapishanede ve sürgünde geçirmişti; önünde yalnızca on dört yıl (elbette son derece aktif bir yaşam) duruyordu. Geçmişten gelen bir hayalet gibi, San Francisco'dan Herzen ve Ogarev'e yazışıyla "ölüler diyarından ayağa kalkıp" dönmüştü.[4] Aktif yaşamının en az bilinen olaylarından olan Amerika'daki konukluğu, San Francisco'ya ayak bastığı 15 Ekim'den Londra'ya gitmek üzere New York'dan ayrıldığı 14 Aralık'a kadar, iki ay sürdü. Okumakta olduğunuz bölümde, kaynakların elverdiği kadarıyla bu ara dönemi (ziyaret ettiği yerler, karşılaştığı insanlar, onlarda bıraktığı izlenim) anlatılacaktır. Ayrıca, gerek ziyareti sırasında gerekse daha sonra ABD'ye karşı yaklaşımı ortaya konacak ve Bakunin'in geçen yüzyıl Amerikan anarşist hareketinde yaptığı etkiyi elealacaktır.

Bakunin San Francisco'ya varır varmaz Londra'daki Herzen'e ve Ogarev'e yazdı. Öncelikle İngiltere'ye kadar yola devam edebilmesi için New York'a 500 dolar gönderilmesini istedi. New York yolculuğunda, **Carrington**'da tanıştığı genç bir İngiliz rahibi olan F.P. Koe'den 250 dolar ödünç almıştı çünkü. Yazdığına bakılırsa kendi fonları tükenmişti, San Francisco'da "bırakın dostu, tanıdığı bile yoktu"; "Bana New York'a kadar 250 dolar veren eliaçık bir insan bulamasaydım, büyük sıkıntı çekerdim"[5] diyordu. Bakunin, Herzen ve Ogarev'den, kaçışını Tver eyaletindeki ailesine bildirmelerini rica etmişti. Haberi alınca karısının yanına gelmesini beklerken, dostlarından kendi semtlerinde "ucuz bir köşe" bulmalarını istedi.[6]

Londra'ya gelen Bakunin'in niyeti devrimci eylemlerine yeniden başlamaktı. E.H. Carr'ın notlarına bakarsak, trans halinden çıkmış bir insan gibi, yaşama on iki yıl önce bıraktığı yerden devam etmeye kararlıydı. Herzen'in belirttiği gibi, "1849'da Königstein'de hapse girdiği zamanki ideal ve fantezilerini tamamen korumuş, beraberinde Japonya ve Kaliforniya'ya getirmişti".[7] Kendini öncelikle Slav haklarının kurtuluşuna adayacaktı. "Dostlar," diye yazıyordu Herzen ve Ogarev'e, "bütün varlığımla size gelmeye can atıyorum ve gelir gelmez çalışmaya koyulacağım. 1846'dan beri saplantım (idée fixe) ve 1848-1849'da özel eylem alanım olan Polonya ve Slav sorununda size yardım edeceğim. Avusturya İmparatorluğu'nun yokoluşu (tamamen

yokoluşu) son eylemim olmasa bile, bu çok iddialı olur, benim son sözüm olacak. Bu yüce davaya hizmet etmek için davulculuk yapmaya, hatta bir alçak olmaya hazırım; davayı saçımın bir telinin uzunluğu kadar bile ilerletmeyi başarırsam, bu bana yeter. Bunun peşinden şanlı, özgür Slav federasyonu gelecek; Rusya, Ukrayna, Polonya ve genelde Slav hakları için bir çıkış yolu olacak".[3]

21 Ekim'de, San Francisco'da altı gün geçirdikten sonra, **Orizaba** adlı buharlı gemiyle Panama yolundan New York'a hareket etti. Ertesi gün, Isthmus'dan 400 mil kadar uzakta, yine Herzen'e ve Ogarev'e yazarak para gereksinimini tekrarladı (New York'da Ballin and Sanders'in banka şubesine gönderilecekti) ve Rusya'daki ailesinin aranmasını istedi. **Orizaba** 24 Ekim'de Panama rıhtımına yanıştı. 6 Kasım'da iki haftalık bir gecikmeyle New York'a giden **Champion**'a bindi.[9] Yol arkadaşları arasında Albay C.S. Merchant yönetimindeki 450 düzenli askeriyle birlikte Kaliforniya'daki Birlik Ordusu Başkomutanı General Summer de vardı. Yine gemide Konfederasyon sempatizanı üç kişiyle tanıştı: Kaliforniyalı eski senatör Willam M. Gwin, San Francisco'daki eski devlet savcısı Calhoun Benham ve bir gümrük muhafaza gemisinin eski komutanı Kaptan J. Brant. Panama dışına çıktıkları gün, General Summer, Güney adına çalışan ayrılıkçılar olarak üçünü de tutukladı.[10]

Bakunin New York'a 15 Kasım sabahı vardı.[11] ve Cortland Street'de Aşağı Broadway'deki Howard House'a kaydoldu. Hemen aradığı insanlar arasında, iki eski Alman yoldaş, ikisi de tanınmış Kırk-Sekizliler olan Reinhold Solger'le Friedrich Kapp da bulunuyordu. Solger, tarih ve felsefe üzerine akademik kariyer yapmak amacıyla 1842'de doktorasını tamamladığı Halle ve Greifswald'da eğitim görmüştü. Sol Hegelciliğinin yanısıra Arnold Ruge, Ludwig Feurbach ve Georg Herwegh'in dostuydu. Solger ve Bakunin ilk kez 1843'de Zürih'te, yıllarca yazıştıktan sonra karşılaşmışlar, 1847'de Paris'te Herzen ve Herwegh'le birlikte yine biraraya gelmişlerdi.[12] Solger 1848'de devrimci orduya katılmış, isyancı kuvvetlerin komutanı General Mieroslawski'nin yaverliğini yapmıştı. Ayaklanma bastırılınca "kellesine fiyat biçilmiş" olarak İsviçre'ye kaçtı, 1853'de Amerika'ya göçtü ve altı yıl sonra yurttaşlık hakkını kazandı.

Yetenekli bir konuşmacı ve yazar olan Solger, iki kere Boston'da Lowell Institute Lectures'e davet edildi (1857 ve 1859) ve iki edebiyat ödülü aldı. Bunların birisi 1859'da Schiller'in yüzüncü doğum yıldönümüne adanmış bir şiirine, diğeri 1862'de Alman-Amerikan yaşamını konu alan bir romanına verilmişti. İlgacı (**abolitionist**)* ve radikal bir cumhuriyetçi niteliğiyle, sözlü kampanya yürütmedeki yeteneklerini, onu Hazine Bakanlığı'nda bir görevle ödüllendiren Abraham Lincoln'ün hizmetine sundu. Sonraları günlerini bir banka müdürü olarak tüketip Ocak 1866'da 48 yaşında öldü.[13]

Solger gibi Friedrich Kapp da gerek Bakunin'i, gerekse Herzen'i Avrupa'da 1840'lı yıllarda tanımış (bir süre Herzen'in oğluna öğretmenlik yapmıştı)[14], 1848 Devrimi'ne katılmıştı. Cenevre'ye kaçmak zorunda kaldıktan sonra 1850'de Amerika'ya göç etti ve New York'da hem başarılı bir avukat, hem de göçmenlerin sömürülmesine ve onlara kötü davranılmasına karşı kamuoyunu ayağa kaldıran seçkin bir tarihçi ve gazeteci oldu. Yine Solger gibi Kapp da Alman-Amerikanların desteğini Birlik davasına çekerek, Cumhuriyetçi Parti'nin sol kanadında aktif görev aldı.[15]

Bakunin 21 ya da 22 Kasım'da Boston'u ziyaret etmek üzere New York'daki konukluğuna ara verdi; Boston'da bir haftadan biraz fazla kaldı. Amerika'daki konukluğunun en yoğun günleri olacaktı bu. Solger ve Kapp'dan aldığı tavsiye mektuplarıyla silahlanmış olarak pek çok nüfuzlu kişinin kapısını çaldı; Solger'in dostu ve radikal bir cumhuriyetçi olan, Massachusetts Valisi John Anderw bunlardan biriydi. John Broni'un savunulması için para toplamış olan Andrew kölelik karşıtı konuşmalar yapıyordu. Bakunin, 1855-1856'da Kırım Savaşı'nda gözlemci olarak Rusya'yı ziyaret eden Birlik Ordusu Başkomutanı General George B. McClellan'a, ayrıca ikisi de radikal cumhuriyetçi ve Vali Andrew gibi ilgacı olan Massachusetts senatörleri Charles Summer ve Henry Wilson'a da mektup götürdü. Bir kaç yıl sonra Bakunin, Güney'in özgürleşmiş köleleri arasında toprakların bölüştürülmesinden yana çıkarak "sosyalizm"in bir biçimini benimsediği için, Summer'i "seçkin Boston senatörü" diye övecekti.[16]

(*) ABD'de köleliğin kaldırılmasından yana olan kişilere verilen ad. (ç.n.)

Sumner'ın meslektaşı Henry Wilson, senatörlüğe, on yıl sonra da Ulysses S. Grant döneminde ABD başkan yardımcılığına kadar yükselmiş eski bir kunduracıydı. Bir ilgacı ve emek reformcusu olan Wilson, içlerinden çıktığı çalışan insanlara her zaman sempatiyle bakmıştı (1858'de Senato'da "Çalışanlar Köle midir?" konulu bir konuşma yapmıştı). En çok, kölelik-karşıtı davanın savunuculuğunu yapmasıyla tanınıyordu. Senato'da "Köleci İktidarın Saldırıları" ve "Köleciliğin Ölümü Ulusun Yaşamasıdır" başlıklı söylevler vermiş, birkaç yıl sonraysa üç ciltlik kitabı: **Amerika'da Köleci İktidarın Yükselişi ve Düşüşünün Tarihi**'ni yayımlamıştı.[17] Bakunin, kendisi gibi Polonya'nın kurtuluşunun tutkulu bir yandaşı olan, 1830-31 Polonya ayaklanmasını anlatan bir tarih incelemesini çeviren Boston'lu reformcu George H. Snelling'i de aramıştı. Bakunin onunla tanışmaktan büyük zevk duymuş, bir çağdaşının anlatımıyla "ilk karşılaşmalarında hararetle kucaklaşmıştı".[18]

Kısaca Bakunin, ilerici Boston topluluğunun belli başlı parlak kişileriyle sıkı fıkı olmuştu. Politikacı, general, işadamı ve yazar olan bu insanların hepsi de liberal mizaçlı, Avrupa'da demokrasinin gelişmesinden ve ulusal bağımsızlıktan yana, ileri politik ve toplumsal görüşler taşıyan kişilerdi. İlgacılar ve reformcular olarak, Rusya'da serflerin özgürleştirilmesiyle kendi kölelik-karşıtı kampanyaları arasındaki koşutluğu görebiliyorlardı. Bakunin, otokrasiye karşı süregen mücadelelerinde Rus halkına büyük bir sempatiyle yaklaştıklarını gözlemişti.

Reformculardan biri, ilgacı ve Boston'da bir mücevher şirketinin ortağı olan Martin P. Kennard'dı; Solger ona da vermesi için Bakunin'e bir tavsiye mektubu vermişti.[19] Bakunin Kennard'ın Brookline'deki evinde iki kere akşam yemeği yedi ve Boston'daki bürosunu ziyaret etti. Kennard konuğunu şöyle tanımlar: "Boyu 1.80'nin üzerindeydi. Soylu bir görünümü, güleryüzlü ve çekici bir kişiliği vardı. Hatları orantılı bu iri yarı adam tüm vücudunu kauçuk bir yağmurluğa sarmıştı" Kendisiyle "Rus Ayısı" diye dalga geçen Bakunin, Kennard'da sempatik bir dinleyici bulmuştu. Oscar Handlin'in belirttiği gibi gibi, Kennard'ı dışlanmış köleleri korumak üzere derneklere sürüklemiş olan ilerici inançları Avrupa'da olsun, Amerika'da olsun insanın özgürlüğüne duyulan daha genel bir ilgiyi yansıtı-

yordu. İlk karşılaşmalarında Bakunin, Kennard'a "Polonya'nın yaşaması ve Almanya'nın birleşmesi uğruna mücadele etmekten, Avrupa'nın her yanına yayılmış cumhuriyetçi hareketten, cumhuriyetçiliğin geçici başarısızlığından" söz etmişti. Bakunin'in dediğine göre, "hâlâ yılmaz bir cesarete sahip olduğu, şevkinin hiçbir koşulda kırılmadığı" ev sahiplerinin gözünde kaçmamıştı.[20]

Kennard ve onu ağırlayan diğer kişiler gibi Bakunin de Zenci köleliğe, aslında bütün dışavurumlarıyla köleliğe kesin olarak karşıydı. Amerika'da kaldığı sürece ilgacı çevrelerin toplantılarına girip çıktı, köleci-karşıtı hareketi savundu ve Fransız anarşisti Proudhon gibi, eyaletler arası mücadelede Birlik'i destekledi. İç Savaş "beni en üst derecede ilgilendiriyor," diye yazıyordu San Francisco'dan Herzen ve Ogarev'e. "Bütün sempatim Kuzey'e".[21] Kölelik sorunundaki duyguları da aynı derecede güçlüydü; Kennard'a bakılırsa, koşullar izin verseydi Bakunin geleceğini Amerikalılara bağlar, Savaş'a yürekten katılırdı".[22] Sonraki yıllarda, "açgözlülüklerine, kötü niyetli ihtiraslarına herşeyi feda edebilecek" kişiler olarak gördüğü Güneyli çiftlik sahiplerinin "vahşi oligarşisi"yle, Kuzeyli olup da köleliğe mazeret arayan kişileri, mahkûm etti. Böyle insanlar, diyordu, "Kuzey Amerika'da politik ahlâkın bozulmasına büyük katkıda bulunmuştu".[23]

Güney bütünüyle değerden yoksun değildi ama. Bakunin de, en az Proudhon kadar, Birlik'in gücünün iyiden iyiye merkezileşmesine güvensizlik besliyor; politik yapılarını kimi bakımlardan Kuzey'inkinden daha özgür ve daha demokratik olarak değerlendirdiği Konfederasyon'un sönen, yokolan tarımsal erdemlerini aziz tutuyordu. Bu sonucu çıkarınca, Bakunin'in büyük olasılıkla Senatör Gwin'den etkilendiğini kabullenmiş oluruz. "Bakunin onunla Panama üzerinden San Francisco'dan çıktığı yolculukta tanışmış, gazetelerde yer yer 'Dük Gwin' diye anmıştı".[24] Oysa Güney federalizmi, Bakunin'in hemen işaret edeceği gibi, köleliğin "kara leke"siyle kirlenmişti. Sonuçta Konfederasyon eyaletleri "özgürlük ve insanlığın bütün dostlarını mahkûm etme noktasına sürüklenmişlerdi". Dahası, "Kuzey'in cumhuriyetçi eyaletlerine karşı kışkırttıkları haksız ve onur kırıcı savaşta, tarihin tanık olduğu en iyi politik örgütlen-

meyi nerdeyse tamamen yıkıp yok etmişlerdi".[25]

Bakunin Boston'a varır varmaz 1843'de Neuchâtel'de tanıştığı "eski dostu" ünlü İsveçli doğacı Louis Agassiz'i[26] ziyaret etmek üzere Cambridge gitti. Harvard'da Zooloji Profesörü olan Agassiz ABD'ye 1846'da göç etmişti ve Henry Wadsworth Longfellow'un dostuydu. İlgacılara sempati besleyen Longfellow yazıları dışında **Köleliğin Şiirleri** adlı yapıtıyla'da tanınmaktaydı. Agussiz'den aldığı bir tavsiye mektubu ile Longfellow'un Cambridge'deki evi Craigie House'a giden Bakunin buradaki bir akşam yemeği sırasında ilgacı senatörün kardeşi George Summer ile tanışmıştı. Tarih 27 Kasım'dı; Van Wyck Brooks'a göre, Bakunin öğlen gelmiş ve neredeyse gece yarısına dek kalmıştı.[27] Longfellow olayı günlüğüne şöyle kaydetmişti: "George Summer ve Mr. Bakunin'le akşam yemeği. Mr. B. eğilimli ve yetenekli bir Rus beyfendisi -oldukça ateşli, kıpır kıpır mizaca sahip dev gibi bir adam. Kırk sekizinde Devrim'e katılmış; oradan Haziran sonunda firar edip Amour'a, sonra bir Amerikan gemisiyle Japonya üzerinden ve Panama boğazından geçerek Kaliforniya'ya, buralara gelmiş. İlginç bir adam".[28]

Bakunin Amerikan edebiyatını (Almanca çevirisiyle James Fenimore Cooper'ın yapıtları dahil) biraz okumuş, hapishanede, Kennard'ın sözleriyle "rahatlık"la [29] konuşabilecek kadar İngilizce öğrenmişti. Hapis kaldığı yıllara karşın eski canlılığı ve çoşkusunu yitirmemişti. Elbette yaşlanmış, besinsizlikten dişleri dökülmüş ve hayli şişmanlamıştı. Ancak gri-mavi gözleri insanın içine işleyen parlaklığını koruyordu; sesi, şıklığı ve iri yapısı, hepsi biraraya geldiğinde onu bir çekim merkezi haline getiriyordu. Bir isyancı olduğu kadar soyluydu da. Carr'ın dikkat çektiği gibi, bütün sınıf engellerini kaldıran ve ona farklı toplumsal ve ulusal ortamlarda rahat davranma olanağı sağlayan bir aristokrat mizaçla donanmıştı. "Hiçbir abartma olmaksızın," diye yazar Kennard bu bağlamda, "yeni tanışım üzerimizde iyi bir etki bıraktı. Zeki ve nazik bir beyefendi, ayrıca enerjik bir eylem adamı olduğunu gösteren kozmopolit hoşgörüsüyle, özgür ve rahat tavırlı, anlaşılabilecek biri izlenimi veriyor".[30]

Bakunin gittiği her yeri büyülemiş, karşılaştığı hemen herkeste olumlu etkiler yapmıştı. Sonraki yıllarda, der Kennard,

Longfellow "radikal konuğuyla ilgili en yeni haberleri düzenli olarak araştırdı ve birtakım hayret verici olayları bana aktardı". Öyle görünüyor ki, karşı çıkan tek kişi Longfellow'un en küçük kızı Annie, Bakunin'in ziyaretine ilişkin geriye eğlenceli bir anı bırakan, **Çocuk Saati**'nin "gülen Allergra"sıydı. Annie akşam yemeğine geldiğinde, babasının yanındaki her zaman oturduğu koltuğunda bir "canavar", "kocaman başlı, dağınık ve gür saçlı, iri gözlü, geniş ağızlı, kalın sesli ve hep daha yüksek sesle kahkaha atan iri bir yaratık" görmüştü. **Grimm'in Peri Masalları**'ndan hiçbir eksiği yoktu, diye yazar. "Hiçbir rica ya da ikna sözü beni kapının eşiğinden içeri geçmeye kandıramazdı. Taşlaşmış gibi kalakaldım ve ben masadaki yerimi almasına kızarken, o yemesine hiç ara vermedi. Böylece yemek de yiyemedim".[31]

Bakunin Aralık ayı başında Boston'dan New York'a döndü. Bu şehirlerde aldığı tavsiye mektuplarıyla Washington'a gitmeyi, Herzen'e ve Ogarev'e anlattığı gibi, orada "bir şeyler öğrenmeyi" amaçlamıştı.[32] Carr bu geziye çıkıp çıkmadığının bilinmediğini yazar. Ama Kennard'dan, "her zaman en müşfik sevgi sözcükleriyle andığı karısıyla Londra'da buluşabilmek için yola çıkma sabırsızlığı ve sürekli bir endişe içinde olması nedeniyle Washington'a gitmediğini öğreniriz.[33] Böylece İngiltere'den para geldiğinde, Bakunin 14 Aralık'ta Liverpool'a gitmek üzere yola çıkacak olan **City of Baltimore**'da yer ayırttı. 27 Aralık'ta Liverpool'a ulaşır ulaşmaz doğruca, Herzen ve Ogarev tarafından "bir kardeş gibi" karşılandığı ve devrimci harekete yeniden katıldığı Londra'ya gitti.[34]

Bakunin ayrılırken ABD'de nasıl bir izlenim bırakmıştı? Ülkenin politik ve toplumsal karakterleriyle ilgili belli çekince paylarını bir yana bırakırsak, genelde olumlu bir izlenimle ayrılıyordu. "Amerika'da bir ay geçirdim ve çok şey öğrendim," diye yazıyordu Şubat 1862'de bir Rus dostuna. "Bizim despotizmle elde ettiğimiz aynı rezilce sonuçlara demagojiyle nasıl ulaştıklarını gördüm. Aslında, Amerika'yla Rusya arasında ortak çok şey var. Ancak bence en önemlisi, Amerika'da Rusya'ya karşı öylesine genel ve koşulsuz bir sempati, Rus halkının geleceğine öylesine bir inanç gördüm ki, orada görüp işittiğim herşeye karşın, Amerika'dan güçlü bir ABD yanlısı olarak ayrıl-

dım".[35]

Rusya'ya duyulan bu sempatinin dışında Bakunin'i Amerika'da en çok etkileyen şey, politik özgürlük ve federal yönetim sistemine dayalı tarihiydi. Amerikan Devrimi'ni "despotizme karşı özgürlük davası" olarak yücelten Bakunin, "Amerika'yı ziyaretinin hatırası olarak", Martin Kennard'ın bir "veda nişanı" diye vermenin yolunu bulduğu "Washington'un bir elyazısını edinmeye can atmıştı".[36] İlerideki yazılarında ABD'yi "politik özgürlüğün klasik ülkesi", "en demokratik kurumlar"la donanmış dünyadaki en özgür ülke diye niteleyecekti. Amerikan federalizmi onda özellikle derin izler bırakmış, konuyla ilgili fikirlerini zenginleştirmişti. Avrupalı ilericilere, ABD'de cisimleşen "yüce ve yararlı **federalizm ilkesi**"ni hareretle tavsiye ediyordu. 1868'de Barış ve Özgürlük Ligası'nda şöyle diyordu: "Devlet politikasını reddetmeli, kararlılıkla Kuzey Amerikalıların özgürlük potilitikasını benimsemeliyiz".[37]

Sonraki bir kaç yılda olgulaşan anarşist öğretilerine karşın, bütün yönetimleri bir kefeye koyup aynı derecede kötü ve baskıcı saymamıştı. Amerika'daki, sonradan İngiltere ve İsviçre'deki kişisel deneyimlerinden, "en eksik cumhuriyetin bile en aydınlanmış monarşiden bin kat daha iyi olduğu" sonucunu çıkarmıştı. Yalnız ABD ve Britanya, diyordu, halkın gerçek "özgürlük ve politik güç"e sahip olduğu, "en yoksun ve sefil durumdaki yabancılar"ın bile "en zengin ve nüfuzlu yarttaşlarla aynı" kamusal haklardan yararlandığı "iki büyük ülke"ydi.[38] Elbette iki ülkede de politik mülteciler bulunduğunu bizzat görmüştü; hatta ABD hükümeti, Bakunin'in ziyareti sırasında, onu iade etmeyi reddetmişti ki, bu tutum Rus Büyükelçisi Baron Stoeckel'e, Amerika Birleşik Devletleri'nin "devrimcileri korumak"tan asla vazgeçmeyeceğine inandırmıştı.[39] Çok ilginçtir, Boston'dayken "ilk belgeler"ini çıkarmaya eş bir davranışla Amerikan yurttaşlığıyla ilgili ilk açıklamasını yapmıştı. "Büyük olasılıkla Amerikan yurttaşı olma konusu üzerinde asla ciddi olarak durmadı," diye belirtiyordu Kennard, "yine de böyle bir olasılığa ya da uzak bir gelecekte kendisine yarar sağlayacağına ilişkin belli belirsiz düşüncelerle, Boston'da ilk kez böyle bir niyet taşıdığını açıkladı ve baş vuruda bulundu. " Yaşamının son yıllarında da, İsviçre'de yaşarken, yine Amerika'ya göçmekten,

orada doğallaştığından söz etmekteydi.[40]

Sonradan Amerika'da kaldığı günlere bir göz atan Bakunin, işçilerin asla açlıktan ölmediği, Avrupalı işçilerden "daha iyi para aldıkları" bir toplum hatırlıyordu. "Sınıf uzlaşmazlığı," diye yazıyordu, "hemen hemen yoktur," çünkü "bütün işçiler yurttaştır," "tek bir topluluğun" parçasıdır; eğitim "kitleler içinde yaygındır". Sağlanan bu olanaklar, diyordu, ilk sömürgecilerin İniltere'den getirdiği ve, "bireysel bağımsızlık, komünal ve yerel **özyönetim**" ilkeleri uyarınca "geçmişin saplantıları"ndan arınmış, yabanıl bir ortama ektikleri "geleneksel özgürlük ruhu"yla kök salmıştı. Dolayısıyla Amerika, yüzyıldan daha az bir zamanda, "Avrupa uygarlığını yakalayabilmiş, hatta geçebilmiş", "başka yerlerde olmayan bir özgürlük" sunabilmişti.[41]

Bakunin'in gözünde Amerika, "olağanüstü ilerlemesi"ni ve "imrenilecek rafahı"nı "uçsuz bucaksız bereketli topraklar"ına, "dev toprak zenginliği"ne borçluydu. Bu bolluk nedeniyle, diyordu Bakunin, her yıl yüzbinlerce göçmen yerleşiyor, işsiz ya da az para alan işçiler son çare olarak "her zaman **en batıya** göç edip" kilometrelerce toprağı ekime hazırlamak için çalışmaya koyulabiliyordu.[42] Bakunin'in Amerika'nın yabanıllığıyla ilgili izlenimi belki bir ölçüde Fenimore Cooper'ın öyküleriyle şekillenmişti; bilhassa hapisteyken, batılı bir dağcının yaşamını özlediği anlar olmuştu. 1851'de Peter-Paul kalesinde yazılmış I.Nikola'ya **İtiraf**'ında bu doğrultuda çarpıcı bir pasaja yer verir: "Benim doğamda daima temel bir kusur varoldu: fantastik olana, alışılmadık, işitilmedik serüvenlere, sonu önceden görülemeyecek, geniş ufuklar açan atılımlara beslediğim sevgi. Çoğu insan en büyük lütuf gözüyle baktıkları sakinliği arar. Bendeyse sakinlik yalnızca çaresizlik doğurur. Benim ruhum sürekli bir çalkantı içinde; eylem, hareket ve yaşam peşinde. Amerikan ormanlarında bir yerde, uygarlığın henüz yeni yeni çiçek açmaya başladığı, yaşamın evcilleşmemiş insanlara karşı, evcilleşmemiş doğaya karşı bitmek tükenmez bir mücadele olduğu -ve örgütlü sivil toplumu bilmeyen -Batılı göçmenler arasında doğmalıydım. Yazgım gençliğimde beni denizci yapsaydı, şimdi herhalde, politikayı hiç düşünmeyen, denizdekilerden başka serüven ve fırtına peşinde koşmayan saygın birisi olurdum."[43]

Ancak Amerika'yı eleştirmiyor da değildi. San Francisco'ya geldiği gün Herzen ve Ogarev'e "ruhsuz maddi refahın bayalığı"ndan yakınmış, ABD'de gördüğü "çocukça ulusal kibirliliği" anlatmıştı. Onun düşüncesince, İç Savaş Amerika'yı kurtarabilir ve "yitik ruhu"nu geri getirebilirdi.[44] Kennard şöyle yazar: "Bakunin, Savaş'tan sonra, Amerika'nın deyiş yerindeyse daha bireyselleşmiş ve toplumsal yaşamında dengeli büyük bir devlet olacağını, yaşadığı büyük sınavın büyük adamlar, aslında o ana kadar tanınmış olduğundan daha büyük kişiler çıkarabileceğini iddia ederdi".[45]

Bununla birlikte Amerika'nın elverişli konumunun ancak geçici olacağına inanıyordu Bakunin. Çünkü son yıllarda, New York, Philadelphia ve Boston gibi şehirlerde, kendilerini "Avrupa'nın dev imalatçı devletlerindeki işçilerinkine benzer" bir durumda görmeye başlayan "proleter işçi kitleleri"nin kalabalıklaştığı gözlenmekteydi. Sonuç olarak, "aslında Kuzey eyaletlerinin önünde, bizim yıllarca önce karşılaştığımız toplumsal sorunun durduğunu görüyoruz".[46] Çok geçmeden Amerikan emekçisinin durumu da, doymak bilmeyen kapitalizmin ve merkezileşmiş politik iktidarın kurbanı olan Avrupalı kardeşlerininki kadar kötüleşecekti. Bakunin ısrarlıydı: Hiçbir devlet, ne denli demokratik olursa olsun, "kitlelerin zorla çalıştırılması" olmadan varlığını sürdüremez. Tam tersine, ücretli kölelik "politik sınıfların -yurttaşların- boş zamanı, özgürlüğü ve uygarlaşmasının vazgeçilmez bir gerekliliğiydi. Bu konuda Birleşik Kuzey Amerika Eyaletleri bile henüz bir istisna oluşturamıyor".[47]

Bakunin ABD, İngiltere ve İsviçre'nin demokratik sistemini çoğu ülkedeki despotizme yeğlemeyi sürdürmesine karşın, genelde yönetimler hakkındaki eleştirisi yıllar geçtikçe ağırlaşıyordu. "Geçmişte olsun şimdi olsun, Birleşik Kuzey Amerika Eyaletleri ve İsviçre gibi en demokratik kurumlarla donatılmış olanlar dahil, bütün devletlerde gerçekte gördüğümüz şey nedir?", diye soruyordu 1867'de. "Kitlelerin özyönetimi, halkın bütün iktidarı elinde tuttuğu aldatmacasına karşın, çoğu zaman bir kurgu olarak kalmaktadır." temsili hükümet, diye ekliyordu, yalnızca varlıklı sınıfların yararına işler; genel oy hakkı burjuvazinin biraracı almaktan öteye gitmez; kitleler "gerçekte değil, hukuksal olarak egemen"dir. Çünkü "ihtiraslı azınlıklar", "poli-

tik güç ve iktidar peşinde koşanlar" egemenliklerini "halka kur yaparak, zaman zaman onların oldukça kötü sonuçlar verebilecek maymun iştahlılıklarını pohpohlayarak ve çoğu durumda onları "aldatarak" elde ederler. Bu yüzden bir cumhuriyeti yeğlerken, "yöntemin biçimi nasıl olursa olsun, toplum kalıtsal iş, zenginlik, eğitim ve hak eşitsizlikleri sonucunda farklı sınıflara bölünmüş kaldığı sürece, her zaman için sınıf ölçülerine göre daraltılmış bir yönetim olacağını, azınlığın çoğunluğu sömürmesinden kaçınılamayacağını kabul ve ilan etmeliyiz".[48]

Bu temalar Bakunin'in sonraki yazılarında sık sık yinelenmektedir. 1871'de tasarlanmış **Tanrı ve Devlet**'te, genel oya dayanarak seçilmiş parlamenter rejimlerin bile "bir tür politik aristokrasi ya da oligarşi biçiminde -ABD'ye ve İsviçre'ye bakın!-" çok çabuk yozlaştığını vurgular.[49] **Kamçı-Alman İmparatorluğu ve Toplumsal Devrim**'de -bir bölümünü **Tanrı ve Devlet**'in oluşturduğu bitmemiş bir çalışma- "ABD ve İsviçre gibi en demokratik topraklarda" bile devletin "azınlık ayrıcalığının ve büyük çoğunluğun boyunduruk altına alınmasının" bir aracını temsil ettiğini yeniden vurgular. Yine 1873'de yayımlanan **Eyalet Olma ve Anarşi**'de, ABD'nin, "işçi kitleleri tıpkı monarşik devletlerdeki gibi sıkıntılı ve sefil koşullarda yaşarken, politikacılar ya da politik tüccarlar adı verilen uzman ve baştan aşağı burjuva bir sınıf tarafından idare edildiği"ni yazar.[50]

Yaşamının son yıllarında yakın gelecekte bir düzelme görüleceğinden umudu kesmişti Bakunin. 1875'de Fransız coğrafyacı ve anarşist Elisée Reclus'e her yerde "kötülüğün zafer kazandığını" yazayordu: İspanya'da monarşi geri gelmiş, yükselen Alman devletinin dümenine Bismarck geçmişti; Katolik kilisesi dünyanın büyük bölümünde hâlâ zengin ve güçlüydü; İngiltere sendeliyor, bir bütün olarak Avrupa yozlaşıyordu; "çok daha uzaklarda ABD'deki cumhuriyet modeli askeri diktatörlükle şimdiden flört ediyor. Zavallı insanlık!".[51]

Bakunin, ABD'ye kısa ziyaretinde, o zaman gelişmelerinin henüz embriyo evresinde bulunan devrimci ve işçi-sınıfı hareketleri üzerinde gözle görülür bir etki bırakmamıştı. Örneğin Uluslararası Emekçiler Birliği 1864 yılına değin kurulmamış, Amerika'daki ilk seksiyon ancak 1867'de oluşmuştu. Bakunin

bile 1868'e kadar Enternasyonal'e üye olmadı, ama daha sonra etkisi hızla arttı. Marx'la çatışmasının en sıcak anına rastlayan 1870'lerin başlarında, tarihçilerin yer yer portresini çizdikleri gibi, bütünüyle Marksist bir örgüt olmayan Enternasyonal'in Amerika'daki şubesinde önemli bir desteğe sahipti.

1870-1872 arasında New York, Boston ve öteki Amerikan şehirlerinde Enternasyonal'in federalist seksiyonları kuruldu. Örneğin New York'da, William West, Victoris Woodhull, onun kızkardeşi Tennessee Claflin, Stephen Pearl Andrews gibi Bakunin'i "derin ve düşünür, özgün bir deha, bir araştırmacı ve filozof"[52] olarak selamlayan seçkin özgürlükçüler 9. bir 12. seksiyonları oluşturdular. Proudhon'un Amerika'daki başlıca izleyicisi William B. Greene, Boston'da Enternasyonal'in özgürlükçü bir seksiyonunun çalışmasına yardımcı oldu; meslektaşı Ezra Heywood, New York ve diğer şehirlerdeki Enternasyonal toplantılarında söylevler verdi. 1872'de Heywood, Massachusetts Princeton'da, Bakunin'in yazılarını yayımlayan ilk Amerikan yayınlarından olan **The Word** isimli aylık bir dergi çıkardı.[53] **The Word**, New York'daki **Woodhull and Claflin's Weekly** ile birlikte, ademi merkeziyetçi sosyalizm ilkelerini savunan ve Marksistler'in denetimindeki Genel Konsey'i otoriter yönetiminden dolayı eleştiren Enternasyonal'in ABD'deki özgürlükçü kanadının gayri-resmi organı haline geldi. "Dr. Marx'ı ve bu büyük, büyüyen kardeşliğin öteki önderlerini zora dayalı politikaya o kadar kuvvetle yaslanırken görmek hoş bir şey değil," diye yazıyordu. **The Word** Mayıs 1872'de. "Daha iyisini yapana kadar doğa yasalarıyla yönetilelim. Enternasyonal başarılı olacaksa, en temeldeki fikrine -ortak insanlığımız adına gönüllü birlik- sadık kalmalıdır."

Yerli Amerikan gruplarına ek olarak Enternasyonal'in Amerika'daki başka yabancı (asıl olarak Fransız) seksiyonları da Marksist kanattan çok Bakuninci kanada bağlıydı. Bunlar içinde, New York'taki 2. Seksiyon (kısmen Paris Komünü mültecilerinden oluşuyordu), New Jersey, Hoboken'daki 29. Seksiyon, New Jersey, Paterson'daki 42. Seksiyon da vardı; New Jersey çok geçmeden önemli bir anarşist kale durumuna gelecek. Bakunin, kendi portresinin halk odasını süslediği Corning, Lowa'daki Icarian topluluğunda da yeni yandaşlar bulmuştu.[54]

Bakunin 1872'de Enternasyonal'den çıkarılmasına karşın, etkisi Atlantik'in iki yakasında da büyümeye devam etti. 1876'da ölümünden sonra da azalmadı. Tam tersine, 1880'lerde, ABD'de yayımlanmaya başlanan yazıları yeni ortaya çıkan anarşist ve sosyalist hareketlerde güçlü bir etki bırakıyordu.

Bakunin'in fikirlerinin Kuzey Amerika'da yayılmasında en büyük payı olan kişi, Benjamin R. Tucker isimli, New England'lı genç bir anarşistti. 1872'de Massachusetts Teknoloji Enstitüsü'nde on sekiz yaşında bir öğrenci olan Tucker, ilk anarşist toplantısına Boston'da katılmıştı. Orada karşılaştığı Ezra Heywood, William Greene ve Josiah Warren (Amerikan anarşizminin "babası") onu öylesine etkilediler ki, ömür boyu davalarına sadık kaldı. 1870'lerin ortasında **The Word**'un ortak yayın yönetmenliğini yürüttükten sonra, 1881'den 1908'e kadar çıkan, ABD'de bireysel anarşizmin başlıca organı olan **The Word**'u aşan kendi dergisi **Liberty**'yi kurdu.

Yirmi yıl önce Bakunin'i Boston'da ağırlayan kişiler gibi Tucker da Rus halkına ve Rus devrimci hareketine büyük sempati besliyordu. **Liberty**'nin ilk sayısında (8 Ağustos 1881) birinci sayfada o yılın önceki aylarında II. Aleksnadr'a yapılan suikaste katıldığı için asılan Sofya Perovskaya'nın bir portresine yer verdi. Portrenin altına Joaquin Miller'in dokunaklı dizeleri vardı: "Sophie Perovskaya, Şehit Özgürlük Kahramanı, 15 Nisan 1881'de Dünyayı bir Tiran'dan kurtarmaya yardım ettiği için asıldı." Tucker aynı sayıda, Halkın İradesi'nin eylem ortağı Lev Hartmann'ı da "iyi yazar, kahraman işçi büyük insan" diye selamlıyordu.

Libarty'nin sonraki sayıları Batı Avrupa ya da Sibirya'yadaki sürgün Rus devrimcilerinden haberler taşıyordu. Perovskaya dışında Vera Zasuliç, Vera Figner ve Sofya Bardina gibi "göze çarpan nihilist kadın tipleri" de övüyordu Tucker. Ocak 1882'de, Tucker'ın sözleriyle "Rus yaşamının en iyi unsurlarını temsil edercesine konuşan"[55] Zasuliç ve Peter Lavrov'un imzalarıyla, Halkın İradesi'nin Kızıl Haç Derneği'ne ilişkin bir çağrısını bastı. Kendisi derneğin Amerika'daki temsilcisi oldu ve **Liberty**'de bir derleme hazırladı; kazancını Londra'daki Nikola Çaykovski'ye gönderiyordu.

Tucker, Bakunin dışında, Çernişevski, Tolstoy, Kropotkin,

Stepnikyak, Korolenko ve Gorki gibi tanınmış popülist ve devrimcilere de yer veriyordu.[56] Yazarını "modern devrimin kahraman-şehidi"[57] diye niteleyerek Çernişevski'nin **Ne Yapılmalı**'sının ilk İngilizce çevrisini yapan kişi de (Rusça bilgisi eksik olduğundan Fransızca basımından çevirmişti) Tucker'dı. 1890'da yine Fransızca'dan çevirdiği Tolstoy'un **Kroyçev Sonatı**'nı ve N.K. Mihaylovski'nin kitaba ilişkin değerlendirmesini yayımladı. Mihaylovski'nin yazısını Rusca'dan çeviren Victor S. Yarros (Yaroslavski) **Libery**'nin ortak yayın yönetmenliğini yapan Kiev'li eski bir Narodnikti.[58]

Bakunin'in **Liberty** sütunlarında ilk kez anılması 12 Kasım 1881'de, Tucker "büyük devrimci"nin bir fotoğrafını ele geçirdiğini (tanesinin elli sentten satışa çıkarmıştı) bildirdiği zaman gerçekleşti. İki hafta sonra **Liberty**'nin ön sayfasında, manşetteki "Michael Bakunine: Rus Devrimcisi, Nihilizmin Babası ve Anarşi Havarisi" yazısının yanı başında kabartma bir resmi çıktı. Bunun yanında, Tucker'ın Fransızca ve Almanca kaynaklardan derlediği Bakunin'in özet bir yaşamöyküsü yer alıyordu.[59] Bakunin hakkında şunları yazmıştı Tucker: "Gelecekte tarihin onu dünyanın dev toplum kurtarıcılarının en ön saflarına yerleştireceği yargımızı belirtmeye isteyerek cüret ediyoruz. Kocaman başı ve yüzü, müthiş enerjisini, yüce karakterini ve insanın doğasında varolan soyluluğu ortaya koyuyor. Onu kişisel olarak tanımayı yaşamımızın başlıca onurlu anları arasında saymalı, onunla candan dostluğu bulunan, düşüncesi ve özlemlerinin özünü ve tam anlamını yakından bilen biriyle konuşmayı büyük bir talih olarak görmeliyiz".[60]

Tucker'ın Amerika'nın okuyan kesimlerine Bakunin'i tanıtmaktaki en ciddi katkısı, en ünlü yapıtı olan **Tanrı ve Devlet**'i çevirmesiydi. Özgün Fransızca basımı 1882'de, Bakunin'in en sadık izleyicilerinden ikisi olan Carlo Cafiero ve Elisée Reclus'nün önsözüyle çıkmıştı. Tucker, Cenevre'den gelir gelmez kitabı satmaya (tanesi yirmi sente) başladı. Daha bir yıl geçmeden, Eylül 1883'de, Cafiero ve Reclus'nün önsözü de içinde olmak üzere İngilizce çeviriyi yayımladı. Kitapçık mükemmel bir satış yaptı; en az on baskıyla, Bakunin'in bütün yapıtları içinde en yaygın biçimde okunan ve en sık alıntı yapılanı oldu (bu ayrıcalığını yüzyıl sonra bile korumaktadır).[61] Ayrıca Bakunin'in

bir başka önemli yapıtı **Mazzini'nin Politik Teolojisi ve Enternasyonal**'i de yayımladı; onu da Fransızcadan Sarah E. Holmes çevirmiş, 1886-1887'de **Liberty**'de dizi halinde çıkmıştı.[62]

Kolektivizmin ve devrimin havarisi olan Bakunin'in Amerika'daki başlıca yorumcusunun Tucker gibi bir bireysel ve "felsefi" anarşist olması tuhaf gelebilir. Bu, ister dinsel ya da laik, isterse ekonomik ya da politik olsun, özgürlüğe ve baskıcı otoriterinin reddedilmesine ortak bağlılıklarından kaynaklanmaktadır. Bakunin'in Amerika'daki başlıca izleyicilerinin, Tucker'cı okuldan farklı olarak, Bakunin'in devrimci ve komünal değerlerine inanan kişilerden çıkması şaşırtıcı değildir. Bunun bir örneği, Boston'da 1881'de Edward Nathan Ganz'ın yayımladığı "Sosyalist Devrimci Dergi" **The Anarchist** (yalnızca iki sayısı basılmış, ikinci sayı polis tarafından toplatılmıştı) çevresindeki gruptu.

Başka bir örnek, San Francisco'da çıkan, Burnette G. Haskell'in kurduğu Uluslararası Emekçiler Birliği'nin organı **Truth**'du ("Yoksulların Gazetesi"). bundan başka, Bakunin'in ruhu yoksunlara ve işsizlere özel bir ilgi gösteren Chicago'daki **Alarm**'a da egemendi. **The Alarm** gerek **Tanrı ve Devlet**'i, gerekse Stepniyak'ın **Yeraltı Rusyası**'nı satarken, Bakunin'den de Neçayev'in **Bir Devrimcinin Anahtar Kitabı**'ndan alıntılara da yer veriyordu.[63] Güçlü Bakuninci renkler taşıyan bir başka militan dergi, 1890'larda New York'da çıkan **Solidarity** idi. Bu derginin yayın yönetmeni John H. Edelmann meslekten bir mimardı ve Kropotkin'e 1897'de Amerika'yı ziyareti sırasında ev sahipliği yapmıştı. Anarşist oluşu, "anısına saygı duyduğu"[64] Bakunin'i inciledikten sonraya rastlar.

19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başında göçmen akışının hızlanmasıyla birlikte, devrimci anarşist hareket yeni ve taze yandaşlar kazandı. Bakunin'in yazıları 1880'lerden başlayarak yeni oluşan anarşist gruplarca çeşitli Avrupa dillerine - Almanca, Çekçe, Rusça, Yiddişçe, İtalyanca ve İspanyolca- çevrildi. En popüler ve en yaygın biçimde dağıtılan yapıtı yine **Tanrı ve Devlet**'ti. Moritz A. Bachmann'ın Almanca çevirisi Tucker'ın İngilizce basımından hemen hemen bir yıl sonra 1884'te Philadelphia'da çıktı ve daha sonra Johann Most'un **Freitheit**'ında Bakunin üstüne uzunca bir yaşamöyküsünü anla-

tan makaleyle birlikte dizi halinde basıldı.[65] Çok geçmeden Çekçe, Rusça ve Yiddişçe baskılar da göründü.[66] Bakunin'in diğer yazıları farklı diller ve yerlerdeki çok çeşitli anarşist dergilerde çıkmıştır.[67]

Söylemeye gerek yok ki Bakunin, yeni yüzyıla girildikten sonra Kuzey Amerika'da beliren Rus anarşist hareketi üstünde özllikle güçlü bir etkiye sahipti. ABD ve Kanada'daki Anarşist Kızıl Haç ve Rus İşçiler Birliği sözcüleri aktif çabalarıyla Bakunin'in öğretilerini yayarken, yazılarından hazırlanan derlemeler Rus İşçiler Birliği'nin organı **Golos Truda**'da (Emeğin Sesi) ve onun devamı olan, Bakunin'in ünlü deyişi "Yoketme tutkusu da yaratıcı bir tutkudur"u gazetenin adının altına yerleştiren **Khleb i Volia**'da (Ekmek ve Özgürlük) basıldı.[68] Birinci Dünya Savaşı'nın ardından Bakunin'in yapıtları kitap halinde yayımlanmak üzere biraraya getirildi. Ancak 1919-1920 yıllarındaki "Kızıl Panik" histerisi sonucu Rus anarşist hareketi dağılıp önderlerinin kimileri mahkum edilip kimileri sürülünce tasarı halindeki ciltlerin yalnızca birincisi matbaanın yolunu tutabildi.[69]

Savaş günleri ve ondan önce gelen on yıl, Bakunin'in yarım yüzyıldan beri Amerika'da önemli ölçüde yandaş bulabildiği son dönemdi. Sanayinin mayanladığı çağda, Bakunin'in "özgür sendikalar federasyonu" yeni bir toplumsal düzenin "canlı tohumlarını oluşturacaktır" şeklindeki anlayışı[70] anarko-sendikalistler ile Chicago'da 1905'te kurulan Dünya Sanayi İşçileri üzerinde derin bir etki bırakmıştı. Hintli bir devrimci olan Har Dayal 1913'te Oakland, Kaliforniya yakınında benzer fikirlerden esinlenen bir Bakunin Enstitüsü kurdu.[71] Mayıs 1914'te Bakunin'in yüzüncü doğum yıldönümünün kutlandığı New York'daki Webster Hall'e gelen iki bin kişilik topluluk, Aleksandr Berkman, Harry Kelly ve Hippolyte Havel'in İngilizce, Bill Şatov'un Rusça, Saul Yanovski'nin Yiddişçe övgülerini dinledi.[72]

Gelgelelim, savaş sırasındaki ve onun peşinden gelen radikal-karşıtı baskılar, anarşistlere bellerini asla doğrultamadıkları bir darbe indirdi. Kızıl Panik'in ünlü kurbanı Bartolomeo Vanzetti hapishanede güçten kuvvetten kesilmiş bir halde Bakunin'in yazgısını düşünüyordu: "Sağlıklı, dev gibi bir adam olan

Bakunin'i hapishaneler, sürgün ve mücadele öldürdü -62 yaşında öldü".[73] İki dünya savaşı arasındaki yıllarda Bakunin'in etkisi hızla geriledi. Anarşist yayınlarda onun yazılarından alıntılar yine görünmesine karşın (örneğin, New York'daki **The Road to Freedom** ve **Vanguard**, San Francisco'daki **Man!** gibi), kitapları ve broşürleri artık basılmaz oldu ve bulmak zorlaştı. Bolşevikler'in diktatörlüğünden kaçan Gregori Maksimov, özellikle 1950'de ölümüne kadar Chicago ve New York'ta çıkardığı **Delo Truda** (Emeğin Davası) ve **Delo Truda-Probuzhdenie**'de (Emeğin Davası -Uyanış), Bakunin'in fikirlerini canlı tutmakta en çok çaba harcayan kişiydi.

1960'larda Yeni Sol'un yükselişe geçmesiyle birlikte, Bakunin tekrar ve dikkat çekici biçimde canlandı. Önceleri Amerikalı okurlar, Maksimov'un öldükten sonra çıkan özet çalışması **Bakunin'in Politik Felsefesi** ve Eugene Pyziur'un **Michael A. Bakunin'in Anarşizm Öğretisi**'yle yetinmek zorunda kalmışlardı.[74] Oysa artık yeni antolojiler ve yaşamöyküleri basılıyor,[75] Berkeley'den Columbia'ya dek kampus gösterilerinde Bakuninci sloganlar yazılmış anarşinin siyah bayrağı yeniden dalgalanıyordu. Vietnam çağının genç radikallerinin gözünde, "refah devleti" Bakunin'in en umut kırıcı öngörülerini yerine getirir gibi gözükürken, kendi yazgısını belirleme ve doğrudan eylemle ilgili formülleri gitgide daha cazip hale geliyordu. Rusya, İspanya ve Çin'in derslerinden sonra, toplumsal kurtuluşa otoriter yöntemlerle değil, özgürlükçü yöntemlerle ulaşılmalıdır (özgürlüksüz sosyalizm, zorbalığın, tiranlığın en kötü biçimidir) şeklindeki mesajı güncelliğini özellikle korunmaktadır.

Amerika'nın ikiyüzüncü kuruluş yılı olan 1976'da New York'lu anarşistler Bakunin'in yüzüncü ölüm yıldönümünü anarken, işçilerin özyönetimi, cinsel özgürlük, eğitim ve gelir eşitliği, devlet iktidarının dağıtılması gibi istemlerin erdemlerini ortaya koyuyorlardı.[76] Benzer toplantılara Zürih, Viyana ve dünyanın diğer şehirlerinde de rastlandı. Ölümünden yüz yıl sonra Bakunin'in bakışı yeni bir isyancı kuşağın gözünde her zaman ki kadar yaşamsal önem taşıyordu.

Notlar:

(1) **Kolonkol** (Londra), 22 Kasım 1861.

(2) Bkz. E.H. Carr, "Bakunin's Escape from Siberia," **Slavonic Review** 15 (Ocak 1937): s.377-88; ve **Libero International** (Kobe), No:5 (Eylül 1978). Yokohama'da, tuhaf bir çakışmayla, 1849 Dresden ayaklanmasına katılan arkadaşlarından Wilhelm Heine'ye raslamıştı Bakunin.

(3) **San Francisco Evening Bulletin**, 16 Ekim 1861; Aleksandr Herzen, **My Past and Thought**, çev. Constance Garnett, 6 cilt. (Londra, 1924-1927), c.V, s.137.

(4) Der. M.P. Dragomanov, **Pis'ma M.A. Bakunina k A.I. Gertsenu i N.P. Ogarevu**, (St. Petersburg 1906), s.191. /Bundan sonra **Pis'ma** olarak aktarılacaktır./

(5) Bakunin'den Herzen ve Ogarev'e, 15 Ekim 1861, **Pis'ma**, s.189. Carr hem 250, hem de 300 doları Rahip Koe'den ödünç alınmış olarak gösterir: "Bakunin's Escape from Siberia," s.383, ve **Michael Bakunin** (New York, 1961), s.247.

(6) **Pis'ma**, s.189.

(7) Carr. **Michael Bakunin**, s.252; Herzen, **My Past and Thoughts**, c.V, s.131-32.

(8) **Pis'ma**, s.189-90; Herzen, **My Past and Thoughts**, c.V, s.131.

(9) **Pis'ma**, s.191-92; Max Nettlau, **Michael Bakunin: Eine Biographie**, 3 cilt. (Londra, 1896-1900), c.I, s.138-40; V. Polonskii, **Mikhail Aleksandrovich Bakunin: Zhizn', delatel'nost', myshlenie**, 2 cilt. (Moskova, 1922-1925), c.II, s.347-48.

(10) **New York Times** ve **New York Tribune**, 16 Kasım 1861.

(11) 16 Kasım 1861 tarihli **New York Tribune**'de yer alan **Champion**'un yolcu listesi onun ismini "M. Bakonnia." diye verir.

(12) Bkz. Bakunin'den Solger'e, 14 Ekim 1844, ve Bakunin'den Emma Herwegh'e, 18 Ekim 1847; Bakunin, der. Iu. M. Steklov, **Sobranie sochinenii i pisem, 1828-1876** içinde, 4 cilt. (Moskova, 1934-1936), c.III, s.236-38, 267-68.

(13) A.g.y., c.III, s.467; **Dictionary of American Biography**, c.XVII, s. 393-94. Ayrıca bkz. der. a.E. Zucker, **The Forty-Eighters: Political Refugees of the German Revolution of 1848** (New York, 1950), s.124, 343-44; Carl Wittke, **Refugees of Revolution: The German Forty-Eighters in America** (Philadelphi, 1952), s.310-11.

(14) Bakunin'in Solger'in New York'taki evini ziyete gittiğinde, Herzen ve Ogarev'e, Solger ve Kapp'ın da selamlarını ekledikleri bir not yazmıştı Bkz. Bakunin'den Herzen ve Ogarev'e, 3 Aralık 1861, **Pis'ma**, s.193.

(15) Zucker, **The Forty-Eighters**, s.307-308; Wittke, **Refugees of Revolution**, s.43, 62-63: Ayrıca bkz. Edith Lenel, **Friedrich Kapp** (Leipzig, 1935).

(16) M.A. Bakunin, **Oeuvres**, 6 cilt. (Paris, 1895-1913), c.I, s.50. Sumner üstüne bkz. Davit H. Donald'ın iki ciltlik güzel yaşamöyküsü, **Charles Sumner and the Coming of the Civil War** ve **Charles Sumner and the Rights**

of Man (New York, 1960-1970.

(17) Boston, 1872-1877. Wilson üstüne bkz. Richard H. Abbott, **Cobbler in Congress: The Life of Henry Wilson, 1812-1875** (Lexington, Ky., 1972); **Dictionary of American Biograph**, c.XX, s.322-25.

(18) Josef Hordynski, **History of the Late Polish Revolution, and the Events of the Campaing** (Boston, 1832); Martin P. Kennard, "Michel Bakounin," Harvard Kütüphanesi'ndeki elyazması, yayımlayan: Oscar Handlin, "A Russian Anarchst Visits Boston," **New England Quarterly 15** (Mart 1942): s.104-109.

(19) Kennard Solger'i, Bakunin gibi, "kaçmaya zorlanmış değerli bir dost, anayurdundaki mutlakiyetçilikten kaçan bir politik mülteci" diye tanımlar ("Michel Bakounin," s.105).

(20) A.g.y., s.107. Dikkat çekici bir çakışmayla Bakunin Kennard'ı mücevherci şirketinde ziyaret ederken, onu 1849'da hapishaneye göttürmüş olan, o sırada Kuzey Ordusu'na ait bir Massachusetts birliğini getirmek üzere Boston'a gelen Avusturyalı subayla karşılaşmıştı.

(21) **Pls'ma**, s.120.

(22) Handlin, "A Russian Anarchist," s.108.

(23) Bakunin, **Oeuvres**, c.I, s.172.

(24) A.g.y., c.I, s.21-22; Handlin, "A Russian Anarchist," s.107.

(25) Bakunin, **Oeuvres**, c.I, s.22

(26) **Pls'ma**, s.190.

(27) Van Wyck Brooks, **The Flowering of New England, 1815-1865**, gözden geçirilmiş basım. (New York, 1937), s.150.

(28) der. Samuel Longfellow, **Life of Henry Wadsworth Longfellow**, 3 cilt. (Boston, 1886), c.II, s.371.

(29) Handlin, "A Russian Anarchist," s.107. Krş. Carr, **Michael Bakunin**, s.261: "Bakunin asla konuşma İngilizcesindeki yüzeysel bilgisinden fazlasını edinememişti."

(30) Carr, **Michael Bakunin**, s.251-52; Handlin, "A Russian Anarchist," s.105.

(31) Handlin, "A Russian Anarchist," s.106; Annie Longfellow Thorp, "A Little Person's memories of Great People," Longfellow Papers, Craigie House, Cambirdge, yayımlayan: David Hecht, "'Laughing Allegra' Meets an Ogre," **New England Quarterly 19** (Haziran 1946): s.243-44.

(32) **Pls'ma**, s.190-91.

(33) Carr, **Michael Bakunin**, s.247; Handlin, "A Russian Anarchist," s.107.

(34) Nettlau, **Michael Bakunin**, c.I, s.138-40; **New York Times**, 15 Aralık 1861; der. Arthur Lehning, M. Bakunin, "Herzen," **Archives Bakouninе**, c.V. (Leiden, 1974), s.23.

(35) Bakunin'den P.P. Lialin'e, 27 Şubat 1862, M.K. Lemke, **Ocherki osvobodltel'nogo dvizhenlia "shestideslatyhkh godov"** (St. Petersburg, 1908), s.133-35.

(36) Bakunin, **Oeuvres**, c.IV, s.289; Handlin, "A Russian Anarchist," s.109.

(37) Bakunin, **Ouvres**, c.I, s.12-13, 171. Altı çizili yerler orijinaldedir.

Ayrıca bkz. Hans Rogger, "Rassia and the Civil war, **Heard Round the World**, Harold Hyman (New York, 1969), s.177-256.

(38) Bakunin, **Oeuvres**, c.I, s.174; c.IV, s.448.

(39) Aktaran Max M. Laserson, **The American Impact on Russia: Diplomatic and Ideological, 1789-1917** (New York, 1950), s.171.

(40) Handlin, "A Russian Anarchist," s.108; Carr, **Michael Bakunin**, s.491.

(41) Bakunin, **Oeuvres**, Altı çizil yerler orijinaldedir. c.I; s.28-30. Bakunin'in yerel özyönetim öne çıkaran anlayışı, başkalarının yanı sıra Proudhon, de Tocqueville ve John Stuart Mill'den etkilenmişti.

(42) A.g.y., c.I, s.28-29. Atılı çizili yerler orijinaldedir. David Hecht'in **Russian Radicals Look to America, 1825-1894** (Cambridge, Mass., 1947), s.58-60 işaret ettiği gibi, Frederick Jackson Turner Amerika'nın toplumsal istikrarı üzerine ünlü "güvenlik subapı" kuramını ortaya attığı zamandan yirmi beş yıl önce yazılmıştı bu.

(43)Bakunin, **Sobranie sochinell i plsem**, c.IV, s.154-55; **The "Confession" of Mikhail Bakunin**, çev. Robert C. Howes, Lawrence D. Orton'ın giriş yazısı ve notlarıyla (Ithaca, 1977), s.92.

(44) **Pis'ma**, s.190.

(45) Handlin, "A Russian Anarchist," s.108.

(46) Bakunin, **Oeuvres**, c.I, s.29-30.

(47) A.g.y., c.I, s.157-58.

(48) A.g.y., c.I, s.171-74.

(49) M. Bakunin, **God and the State** (New York, 1970), s.32.

(50) Bakunin, **Oeuvres**, c.I, s.287-89; der. Arthur Lening, **Archives Bakounine**, c.III: **Gosudarstvennost' i anarkhila**, (Leiden, 1967), s.45. Bir başka vesileyle Bakunin, Amerika ve İsviçre'de eğitim alanında görülen gelişmeleri övmekle birlikte, "burjuvazinin çocukları" yüksek öğretimden yararlanırken, "halk çocukları"nın "yalnızca ilköğretimden, ender olarak ve çok sınırlı bir ölçüde de orta öğretimden" yararlandıklarını sürmekteydi." **Oeuvres**, c.V, s.324.

(51) Bakunin'den Reclus'ye, 15 Şubat 1875, James Guillaume, **L'Internationale: Documents et souvenirs (1864-1878)**, 4 cilt. (Paris, 1905-1910), c.III, s.284-85.

(52) Aktaran Charles Shively, S.P. Andrews'un **The Science of Society** (Weston, Mass., 1970, Benjamin Tucker'ın 1888 basımının yeniden basımı) adlı çalışmasına giriş yazısı, s.21.

(53) Bkz. örneğin, M. Bakunin, "Gospel of Nihilism," **The Word**, Nisan 1880.

(54) Der. Donald Drew Egbert ve Stow Persons, **Socialism and American Life**, 2 cilt. (Princeton, 1952), c.I, s.207.

(55) **Liberty**, 7 ve 21 Ocak, 18 Mart 1882.

(56) Tucker'ın Peter Kropotkin'e ilgisi ayrıntılı olarak 6. Bölüm'de yer almaktadır.

(57) **Liberty**'de 17 Mayıs 1884'te sonraki sayılarda dizi halinde çıkmış, 1886'da kitap halinde basılmıştır.

(58) **Liberty**, 7 Haziran 1890. Yarros **Liberty** için Çernişevski ve Herzen

üstüne yazılar da yazmıştı.

(59) A.g.y., 26 Kasım 1881. Tucker'ın kaynakları arasında büyük olasılıkla J.W.A. von Eckardt'ın, **Russia before and after the War'ı** da vardı, çev. Edward Fairfax Taylor (Londra ve Boston, 1880), Bakunin üstüne 48 sayfalık bir bölümle; aynı yılki **Revue des Deux Mondes**'da da E. de Laveleye'nin Bakunin üstüne bir makalesi çıkmıştı. Bunlara, 1908'de Tucker'ın, Bakunin ve onun fikirleri üstüne değerli bir bölüm içeren Paul Eltzbacher'in **Anarchism**'inin (Almancadan Tucker'ın ortağı Steven T. Byington tarafından çevrilmişti) bir Amerikan basımını çıkarması da eklenebilir.

(60) **Liberty**, 26 Kasım 1881.

(61) A.g.y., 22 Temmuz 1882. Tucker üstüne başlıca otorite olan kişi onun yayınını "anarşist propaganda da bir kilometre taşı" diye niteler. James J. Martin, **Men against the State: The Expositors of Individualist Anarchism in America, 1827-1908**, gözden geçirilmiş basım. (Colorado Springs, 1970), s.219. **Tanrı ve Devlet**'in Marie Le Compte'nin elinden çıkan bir başka çevirisi San Francisco **Truth**'da 1883-1884'te dizi halinde basılmış, ancak standart İngilizce versiyon olarak, gerek Britanya'da gerekse ABD'de daha sonraki on yıllarda birçok baskı yapan Tucker'ın çevirisi kabul görmüştü. ABD'de 1896'da Iowa'da Columbus Junction'dan E.M. Fulton tarafından Liberty Library No:2 olarak; 1900'da San Francisco'lu Abe Isaak (anarşist olan bir Rus Mennonite'i) tarafından Free Society Library, No:4 olarak; 1916'da da (Max Nettlau'nun değiştirdiği biçimiyle) Emma Goldman'ın Mother Earth Publish Association tarafından -buna yanlış olarak "ilk Amerikan baskısı" denmiştir. Yeniden çıkarılmıştı. /Liberty Library ve Free Society baskıları Tucker'ı hayretler içinde bırakarak çeviriyi onun yaptığını görmezlikten gelmiş, yanlış bir biçimde yalnızca önsözü yazan Cafiero ve Reclus'ye atfetmişlerdi.

(62) **Liberty**, 18 Eylül 1886-18 Haziran 1887. İspanyolca alıntılar anarşist dergi **El Despertar**'da (New York), 1 ve 15 Haziran 1892, çıkmıştı.

(63) **The Alarm**, 23 Ocak 1886.

(64) **Freedom** (Londra), Eylül-Ekim 1900. 1901'de, bir başka örnek verirsek, Abe Isaak'ın **Free Society**'si Bakunin'in mezarını süsleyip muhafaza etmek için para yardımı çağrısında bulunmuştu. **Free Society**, (Chicago), 4 Ağustos 1901.

(65) M. Bakunin, **Gott und der Staat** (Philadelphia, 1884), Verlag der Gruppe II, I.A.A. /Internationale Arbeiter-Assozisation / yayını; **Freiheit** (New York), 2 Mayıs-13 Haziran 1891, o zaman Internationale Bibliothek No:17 (New York, 1892) olarak broşür biçiminde çıkmıştı. Bakunin'i sık sık aktaran Amerika'daki başlıca Alman anarşisti Most'un Ekim 1883 tarihli Pittsburgh Manifestosu da ağırlıkla Bakuninci fikirlere dayanıyordu.

(66) **Deinicke Listy** (New York), 18 Ocak 1896 ff., **Buh a stat** (New York, 1896) olarak broşür biçiminde New York Şehri Rus İşçileri Birliği yayını; **Fraye arbeter Shtime**, 1900-1901.

(67) Örneğin, **Freiheit**, 16 Mart ve 6 Nisan 1895, Bakunin'in Mayıs 1871'de İsviçre Jura'sında Courtelary'de verdiği üç konferans metninin Almanca çevirisi; **Drei Vortäge** başlığıyla broşür biçiminde yeniden çıkmıştır. İspanyolca çevirisi 1895'de Florida, Tampa'da **El Esclavo**'da, Çekçe çevirisi

1895'de **Delnicke Listy**'de ve yine bir broşür olarak, **Tri prednaski** (New York, 1895) ismiyle basılmıştır. Bakunin'in denemeleri ve konuşmalarına yer veren diğer dergiler şunlardır: **Il Gridо degli Oppressi** (New York, 1892-1894), **Germinal** (Paterson, N.J., 1899-1902), **Volne Listy** (New York, 1890-1917), **Di Fraye Tsukunft** (New York, 1915-1916), **Free Society** (San Francisco, Chicago, New York, 1897-1904), **Mother Earth** (New York, 1906-1917) ve **Why?** (Tacoma, 1913-1914).

(68) **Golos Truda** (New York, 1911-1917); **Khleb i Volia** (New York, 1919). Ayrıca bkz. **Rabochala Mysl'** (New York), Ağustos 1916, Bakunin'in Herzen'in "Halkab" sloganını çağrıştırıyordu. Bir otoriteye göre, ABD'deki ilk Rusça gazete olan **Svoboda** Kaliforniya'da 1870'lerde Bakunin'in bir izleyicisince çıkarılmıştı. L. Lipotkin /Lazarev/, "Russkoe anarkhicheskoe dvizhenie v Severnoi Amerike: Istoricheskii ocherk," elyazması, International Institute of Social History, Amsterdam, s.111.

(69) M. Bakunin, **Izbrannye sochinenila**, c.I (New York, 1920), V. Çerkezov'un girişiyle. ayrıca bkz. **Tak govoril Bakunin** (Bridgeport, Conn., tarihsiz /1919/), ilk yayımı Paris'te 1914'te Bratstvo Vol'nykh Obşçinnikov tarafından. Bakuni'nin yazılarının Yiddişçe bir derlemesi, **Gekilbene shriften,** New York'da 1919'da Rudolf Rocker'in özet bir yaşamöyküsüyle birlikte Kropotkin Literary Society tarafından yayımlandı.

(70) Aktaran Rudölf Rocker, **Anarcho-Syndicalism** (Indore, tarihsiz), s.88

(71) Bkz. Emily C. Brown, **Har Dayal: Hindu Revolutionary and Rationalist** (Tucson, 1975), s.116-17.

(72) **Mother Earth**, Mayıs 1914; **The Modern Scool**, 1 Haziran 1914. Havel bu vesileyle küçük bir borşür çıkartmıştı, **Bakunin**, 30 Mayıs 1814-1Temmuz 1876 (New York, 1914) Centenary Commemoration Committe yayımı. Paris'te benzer bir kutlama için bkz. Paul Avrich, **The Russian Anarchists** (Princeton, 1967), s.114 ve resim 7.

(73) Vanzetti'den Alice Stone Blackwell'e, 15 Eylül 1925, der. Marion Denman Frankfurter ve Gardner Jackson, **The Letters of Sacco and Vanzetti.** (New York, 1928), s169.

(74) (Glencoe, III., 1953); (Milwaukee, 1955).

(75) Örneğin der. Sam Dolgoff, **Bakunin on Anarchy** (New York, 1972); der Athur Lenning, **Michael Bakunin: Selected Writings** (New York, 1973); der. Michael Confino, **Daughter of a Revolutionary: Natalie Herzen and tthe Bakunin / Nechayev Circle** (La Salle, III., 1974); Anthony Masters, **Bakunin: The Father of Anarchism** (New York, 1974). E.H. Carr'ın **Michael Bakunin**'i 1961'de New York'taki Vintage Books tarafından, Bakunin'in **God and the State**'i 1970'de New York'daki Dover Publications tarafından (1916 tarihli Mother Earth basımından sonra ilk kez) yeniden basıldı. Bakunin'in **Statehood and Anarchy**'sinin ilk İngilizce çevirisi New York'da 1976'da çıkarken, **Confession**'u İngilizce çeviri olarak Cornell Universty Press tarafından 1977'de basıldı. Bkz. Paul Avrich, "Bakunin and His Writings," **Canadian-American Slavic Studies 10** (Kış 1976): s.591-96.

(76) **Freedom**, 3 Nisan 1976.

III

BAKUNİN VE NEÇAYEV

Bakunin'in aktif yaşamındaki Neçayev dönemi (1869-1872) görece kısaydı. Gene de, büyüleyici bir pisikolojik dram görüntüsü vermesinin dışında, bu dönem Rus devrimci hareketinin tarihinde önemli bir bölümü oluşturmakta, radikallerin boğuşmayı bu güne kadar sürdürdükleri devrimci taktikler ve ahlâkla ilgili temel sorunları ortaya koymaktadır. Bakunin'in Marx'la çatışmasında ve Birinci Enternasyonal'den kovuluşunda (1872) Neçayev'le ilişkisi de önemli rol oynamıştır. Bu ilişki onu devrimci öğretilerini yeni baştan gözden geçirmeye; genç izleyicisinin "Cizvitciliği" ve "Makyavelciliği" dediği şeye karşı özgürlükçü ilkelerini bir kez daha vurgulamaya götürdü.[1]

Sergey Genndiyeviç Neçayev 20 Eylül 1847'de, Moskova'nın kuzey doğusundabulunan Ivanovo'da doğmuştu. Hızla gelişen tekstil kenti olan Ivanovo "Rus Manchester'i" olarak anılmaktaydı. Babası tabela boyayıcısı, annesi terziydi ve ikisi de serf kökenliydc; yani Neçayev, bütünüyle plebyen bir geç-

mişi olan ilk seçkin Rus radikallerinden biriydi. "Bizim dünyamızın evlâdı değildi," diye yazıyordu Vera Zasuliç anılarında, "aramızda bir yabancıydı".[2] Ama bir halk çocuğu olarak, alt tabakalara borçlarını ödeme özlemi içindeki pişman soylular olan devrimci arkadaşlarının yüreklerindeçok etkili bir yeri vardı. Onunla yeni tanışan biri Neçayev'i "gerçek bir devrimci, serflerin patronların duydukları nefreti her şeyiyle koruyan bir köylü"[3] diye tanımlamıştı. Aristokrat kökenleri ve eğitimleri nedeniyle kendi yoldaşları bile bu nefretten paylarına düşeni almaktaydı.

Neçayev Nisan 1866'da, onsekiz yaşındayken, kilise okuluna girdiği St. Peterburg'a gitmek üzere Ivanovo'dan ayrıldı. 1868 sonbaharında kayıt dışı öğrenci olarak üniversiteye girdi ve orada, Mark Natanson, German Lapotin ve L.B. Goldenburg gibi anarşsitlere yakın kişiler ya da özgürlükçü sosyalistlerin yanı sıra, Z.K. Ralli, V.N. Çerkezov ve F.V. Volhovski gibi geleceğin anarşistlerinin de bulunduğu bir genç devrimciler grubuna katıldı. Neçayev henüz Fransızca bilmemekle birlikte, Buonarroti'nin Babeuf'ün Eşitler Komplosu, hakkındaki tarih çalışmasıyla[4] (bütün bir Rus isyancılar kuşağının düşüncelerini şekillendirmeye yardımcı olmuş bir kitap) ilgili tartışmalarda hazır bulundu; çok geçmeden gizli dernekler ve konspiratif yaşam düşlerine girmeye başlamıştı. Kendini karşı konulmaz bir biçimde Jakobeniz'in ve Blanquizm'in kaptırmıştı. Daha sonraki günlerde İsviçre'de Ralli'yi ziyaret ettiğinde yanında Rousseau ve Robespierre'in kitaplarını götürecektir. Otoriter eğilimleri, "genel irade"yi bildiği ve "halkın özgür olmaya zorladığı" şeklindeki iddiaları o günlerden iyice gelişmiş durumdaydı.

Neçayev'e, Rus devrimci hareketi içindeki Jakoben gelenek de cazip geliyordu; bu geleneğin izleri 1820'lerdeki Dekambristler önder Paves Pestel'e; 1840'larda konspiratif taktiklere ve "Cizvit" modele dayanan bir devrimci diktatörlüğe duyulan gereksinimi vurgulayan Nikola Speşnev'e kadar uzanır. Fourier'ci Michael Petraşevski bu düşünceden hareketle "diktatöre karşı elimi kaldıracak ilk kişi ben olacağım" diyecekti.[5] 1862'de, Neçayev'in St. Petersburg'a varışından dört yıl önce, önde gelen Rus Jakobenlerinden Peter Zaiçnevski, **Genç Rusya** adlı gizlice bir kitap yayımlamıştı. Robespierre Babeuf ve Mazzini ile İtal-

yan Carbonari örgütünden ve onların illegal çalışma yöntemlerinden etkilenen Zaiçnevski yapılının adını da Mazzini'nin Genç İtalya akımından esinlenerek koymuştur. Gelgelelim, ulaşmak istediği özyönetimle yönetilen komünler federasyonu düşüncesinin esin kaynağı ademi merkeziyetçi sosyalist Proudhon'du. Polis Zaiçnevski'yi tutuklamaya geldiğinde, belgeleri arasında, Proudhon'un ilk anarşist kitabı olan **Mülkiyet Nedir**'in bitmemiş bir Rusça çevirisini bulmuştu.

Zaiçnevski **Genç Rusya**'da, Razin ve Pugaçev'in uyguladığı modele dayanan "kanlı ve açımasız" bir devrim, çarlık ailesinin ve destekçilerinin merhametsizce ortadan kaldırılmasını istiyordu: " 'Toyour axes' (Baltalarınızı çıkarın) diye haykıracak; nasıl onlar bizden esirgemiyorsa, biz de darbelerimizi esirgemeden imparatorun güruhuna indireceğiz. Korkak domuzlar oraya çıkmaya cesaret ederlerse, meydanlarda hesaplarını göreceğiz. Onları evlerinde, şehirlerin dar sokaklarında, başkentin geniş meydanlarında ve köylerde yok edeceğiz. Unutmayın ki, o günler geldiğinde, bizden olmayan bize karşıdır ve düşmandır; düşmanı yok etmek için her yönteme başvurulur." Kitapçığın acımasız ve kaba bir ahlâksızlıkla kaleme alınışı Herzen'i soğutmuş; Bakunin bile "halkı çılgınca ve gerçekten doktriner bir biçimde aşağılaması" yüzünden yazarını kınamıştı.[6] Bununla birlikte **Genç Rusya**, Neçayav'in kuşağından gençleri, onun cüretkâr ve uzlaşmasız söyleminden esinlenen "altmışların insanları"nı güçlü biçimde etkiledi.

Bir başka esin kaynağı, Çernişevski'nin 1864'te çıkan **Ne Yapılmalı** romanındaki Rahmetov karakteriydi. Rahmetov yeni tür devrimcinin, soğukkanlı, katıksız biçimde çileci bir yaşam süren, kendi devrimci rolüne hazırlanırken yoğun fiziksel yoksunluk içinde yaşayan bir insanın edebi prototipiydi. Rahmetov kendini katılaştırmak için pişmemiş ekmek yer ve çivili yatakta uyur. Kişisel bir yaşamı, karısı, dostları, onu amacından uzaklaştırabilecek aile bağları yoktur. Geleneksel toplumdan kendini ayırmak, boş sözler ve formalitelerle zaman yitirmemek için bilerek kaba bir konuşma ve davranış tarzı benimser. Parasını kişisel gereksinimlerine değil, yoksul öğrencilere ve devrimci davaya hizmet etmek amacıyla kullanır.

Rahmetov'un kişiliği genç devrimcileri uzun yıllar etkileye-

cekti. (1892'de Aleksandr Berkman, Henry Clay Frick'i öldürmeye gittiğinde "Rahmetov" takma ismini kullanmıştı). Rahmetov'u 1860'ların ortalarında İşutin'in çevresi kendilerine örnek olarak seçmişlerdir. İşutin çevresinin üyeleri (Kropotkin'in gelecekteki yoladaşı Varlaam Çerkezov ile 1866'da çarı öldürme girişimi Neçayve tarafından "kutsal davamızın başlangıcı" diye selamlanan Dmitri Karakozov da bu çevredendi) her türlü kişisel zevkten vazgeçiyor, döşeme üstünde yatıyorlar, bütün paralarını davalarına adayarak ve bütün enerjilerini halkın özgürlüğüne hasrederek katı bir çileci yaşam sürüyorlardı. Ayrıca güçlü bir aydın-karşıtı önyargıyla hareket ediyor, işçilere ve köylülere yardım eden insanlardan çok "kültür generalleri" yetiştirdiği için üniversiteyi aşağılıyorlardı. Hatta bir kısmı öğrenimlerini yarıda bırakmış, kooperatif örgütlenmesine girişmişlerdi. Üyelerden birinin dediği gibi, "kitleler eğitimsizdir; bu yüzden bizim eğitim almaya hakkımız yok. Halka dolandırılıp soyulduklarını anlatmak için çok şey öğrenmeniz gerekmiyor".[7] Zaiçnevski gibi reformları ya da kısmi önlemleri reddediyorlardı. Herzen ve çevresinin örneklediği "Kırklılar"ı, yaşlı kuşaktan radikalleri, çok geniş bilgileri ve devrimci laflarına karşın eski düzenden, kendi aristokrat köklerinden kopma gücünü bulmayan zayıf aydınlar olarak görüyor ve küçümsüyorlardı. Yine Zaiçnevski gibi, toplumsal bir altüst oluşun kıvılcımını çakmak, varolan düzeni un ufak edecek bir Pugaçev isyanı çıkarmak amacıyla Çarlık ailesinin ortadan kaldırılması çağrısı yapıyorlardı.

İşutin çevresi içinde bu görevi yerine getirmek üzere, gizlilik içinde çalışan ve isimsiz bir yeraltı yaşamı süren çileli terörist kadroların oluşturduğu "Cehennem" adıyla küçük bir grup örgütlendi. Cehennem'in her üyesi, olağan toplum yaşamından kopuk, bütünüyle devrime adanmış bir insan gibi görüyordu kendisini. Dava uğruna kendilerini tamamen geri planda tutabilmek için dostlarından, ailelerinden, kişisel yaşamlarından, hatta isimlerinden vazgeçmeliydiler. İşutin'in sözleriyle (bunları daha sonra Neçayev de yineleyecekti), "yalnızca tek bir amaçl için",[8] alt sınıfların kurtuluşu uğruna yaşamalıydılar.

Bu amaca ulaşmak için hırsızlık, şantaj, hatta cinayet dahil her araca izin veriliyordu. Sahtekârlık, aldatma, masum insanla-

nın suçlanması, denetimlerini ele geçirmek üzere rakip gizli derneklere sızma (katı devrimci disiplinle çalışan bu derneklerin hepsinde disiplinin çiğnenmesi ölüm cezasını gerektiriyordu) zaten meşruydu. Üycleden biri babasını zehirleyip mirasını davaya aktarmayı bile düşünebiliyordu. Özel ya da resmi kuruluşlarda silahlı soygunlar -sonradan "kamulaştırma" adı verilecekti- yapmak için planlar hazırlandı. Ama ana hedef çarın ve adamlarının öldürülmesiydi. Eylem gerçekleştirilince, eylemi yapan teröristin son hareketi, dişlerinin arasına sıkıştırdığı civalı patlayıcının pimini çekerek kendini yok etmek olmalıydı. (Berkman, Frick'e suikast girişiminin ardından bunu denemişti). Böylece polisin teröristin gerçek kimliğini öğrenebilme olasılığı tümüyle ortadan kalkmış oluyordu. Orsini'nin III. Napoleon'u öldürme girişiminden esinlenen İşutin, Cehennem'in, her taraftaki monarkları ortadan kaldırmayı amaçlayan, Avrupa çapındaki bir devrimci örgütün Rus seksiyonun olduğu fikrini yaymış, böylece Neçavey'in, bir güzel sanat haline getireceği gizemlileştirme tekniğinin öncülüğünü yapmıştı.

Pestel'den Lenin'e kadar uzanan Rus Jakobenizmi'nin zincirindeki bir başka halka, Peter Tkaçyev'di. Tkaçyev'in iddiasına göre, başarılı bir devrim yalnızca "çoğunluk üzerinde entelektüel ve ahlâki gücü elinde tutması gereken" sıkı sıkı kaynaşmış seçkinlerce yerine getirilebilecek; bunu gerçekleştirecek örgütlenme de "merkezileşmeyi, sıkı disiplini, hızlı, kesin ve koordineli eylemleri" başa alacaktı. Kaydetmeye değerdir ki, ömrünün sonuna kadar Jakoben ilkelere sadık kalarak Tkaçyev'in en kararlı yandaşlarından birisi olan kişi Zaiçnevski'ydi. Neçayev de 1869'da, İşutin çevresindeki gibi, devrimci amaç her türlü aracı haklı çıkarır ilkesine göre çalışacak bir "devrimci prototipler" örgütünü öngören **Devrimci Eylem Programı**'nın hazırlanmasında Tkaçyev'le işbirliği yapmıştı. "Örgüte katılanlar," diye yazıyorlardı, "mülk, iş, aile bağı, herşeyden vazgeçmelidirler, çünkü aileler ve işler üyeleri eylemlerden uzaklaştırabilir"[9]. Yine İştuin gibi, merkezi Batı'da olan bir Avrupa devrimci örgütleri birliği kurmayı tasarlıyorlardı. Neçayev 1869'da Michael Bakunin'le ilk kez karşılaştığı İşviçre'ye gittiğinde belki de aklında bu tasarı vardı.

Neçayev gizemlileştirme ve aldatma yolunu kullanmaya

Rusya'dan ayrılmadan önce başlamıştı. Vera Zasuliç'e Mart 1869'da aşağıdaki sözleri içeren imzasız bir mektup geldi: "Bugün Vasilevski Adası'nda yürürken mahkûmları taşıyan bir araba gördüm. Pencereden bir el uzandı ve bir not düşürdü. Aynı zamanda şu sözleri işittim: 'Siz bir öğrenciyseniz, bunu belirtilen adrese teslim edin'. Ben bir öğrenciyim ve bu ricayı yerine getirmeyi görevim sayıyorum. Mektubu sonra imha edin"[10]. Neçayev'in elinden çıkan ekteki nota göre bu kişi tutuklandığını ve Peter–Paul kalesine götürülmekte olduğunu dostlarına bildiriyordu. Çok geçmeden Naçayev'in kaleden kaçtığı –eşine raslanmadık bir başarı– ve Batı'ya gitmekte olduğu yolunda bir söylenti yayıldı. Oysa ne firar vardı, ne de tutuklama. Hepsi uydurmaydı. Bu Neçayev'in kendisinden bir kahraman çıkarmak, esrar halesiyle kuşanarak, Tkaçyev'le birlikte hazırladığı **Devrimci Eylem Programı**'na uygun "devrimci prototip" rolünü oynamak için kurgusunu yaptığı bir dolu serüvenden ilkiydi.

Neçayev Rus sınırını 4 Mart 1869'da geçti. Cenevre'ye varır varmaz Bakunin'i aradı ve Çarlık Rusyası'nda içinde güçlü bir devrimci örgütü temsil ettiğini iddia etti. Bu "geç vahşi", "kaplan yavrusu" –Neçayev'i böyle adlandırmıştı– Bakunin'i sevinçten deliye döndürmüştü. "Burada benimle," diye yazıyordu James Guillame'a 13 Nisan 1869'da, "kuşku nedir bilmeyen, hiçbir şeyden korkmayan, pek çok kişinin hükümetin eline düşüp mahvolacağını bilen ama yine de halk ayaklanana dek yumuşamamaya karar vermiş genç fanatiklerden biri. Bunlar mükemmel insanlar, hepsi de gepegenç fanatik, Tanrı'sız müminler, lafazanlık nedir bilmeyen kahramanlar"[11]. Bakunin Neçayev'de ideal devrimci konspiratörü; enerjisi, kararlılığı ve uzlaşmazlığıyla düzeni yıkacak yeni bir genç kuşağın habercisini görüyordu. Neçayev'in İşviçre'ye gelişi, E.H. Carr'ın gözlemlediği gibi, yaşlı Bakunin'e yeni bir yaşam soluğu sağladı, devrimci umudunu yeniden yeşertti ve bir daha asla göremeyeceği anayurdunun soluğunu getirdi. Michael Confino'nun belirttiği gibi, Bakunin'e göre "Neçayev Rus gençliğiydi, devrimci Rusya'ydı, Rusya'nın kendisiydi"[12].

Bakunin'le Neçayev 1869 ilkbaharı ve yaz aylarında Rusya'da toplumsal bir altüst oluş çağrısı yaptıkları bir dizi broşür

ve bildirge yayımladılar. **Rusya'daki Genç Kardeşlerimize Birkaç Söz**'de Bakunin devrimci gençliğe isyan mesajıyla "halka gitmelerini", iki yüzyıl önceki Stenko Razin'in modelini izleyip devlete ve ayrıcalıklı sınıflara karşı ölüm–kalım mücadelesi vermek için ayağa kalkmalarını öğütlüyordu. "Eğitimli gençler halktan yararlanan, halkın diktatörü ve kılavuzu kişiler değil, halkın kendini kurtarmasında yalnızca bir kaldıraç, halkın enerji ve güçlerinin birleştiricisi olmalıdırlar", diyordu. "Eğitim dediğimiz şeye dikkat edin, insanlar eğitim adına sizi prangaya vurmaya, gücünüzü elinizden almaya uğraşır. Böylesi bir eğitime tarzı, ifadesi olduğu dünyayla birlikte toprağa gömülmelidir".

Üniversite, Akademi ve Teknik Enstitü Öğrencilerine başlıklı bir başka bildiriyi Neçayev, **Rus Öğrencileri** başlıklı bir başkasını da Herzen'le Bakunin'in yakın arkadaşı Nikola Ogarev hazırlamıştı. 1869 yazında yayımlanan "Devrim Sorunu Kendini Nasıl Gündeme Getirir", "Devrimin ilkeleri" "ve Halkın adaleti No:1) brosürleri imzasızdı ve yazarının kimliğine ilişkin kesin bir yargı üretülemiyordu" Devrim adına herhangi bir ayrım gözetmeden yıkıcılığı yücelten bu metinler, devrimci amaca giderken her aracın geçerli olduğunu savlıyordu. **Devrim Kendini Nasıl Gündeme Getirir** özgün Bakuninci bir temelde haydutluğa övgüler düzmesi açısından dikkate değerdi: "Rusya'da haydutluk biricik gerçek devrimci yoldur – gevezeliğe, kitap diliyle konuşmaya fırsat bırakmayan, uzlaşmaz, yorulmaz, boyun eğmez bir devrimci eylem tarzı... Stenka Razin ile Pugaçev'in yıldönümleri yaklaşıyor; festivale hazırlanalım."

Devrim İlkeleri'nin yazılması (görünüşe bakılırsa Neçay ev'in işidir) **Bir Devrimcinin Anahtar Kitabı**'nı andıran kuvvetli üslûbuyla özellikle önem taşımaktadır: "Yoketme işinden başka eylem tanımıyor, ama bu eylemin bürüneceği biçimlerin son derece değişken –zehir, bıçak, ip, vb.– olacağını kabul ediyoruz. Bu mücadelede devrim benzer her türlü yolu onaylar." **Halkın Adaleti, No:1,** Razin ve Pugaçev tarzında köylü isyanı çağrıları ve öğrettikleri şeylerden, can veren "halk özsuları"nı çıkaran "istenmeyen öğretmenler"e eleştirileriyle, hem Bakunin hem de Neçayev'in izlerini taşımaktadır. işutin örneğine yapılan

gönderme ise "genç vahşi" için doğru gibi gözükmektedir ("İşutin inisiyatifi ele almıştır; şimdi, onun sıcak izleri soğumaya yüz tutmadan önce, işe başlamamızın zamanıdır").

Ünlü **Bir Devrimcinin Anahtar Kitabı** işte bu dönemde, nicedir süregelen hararetli tartışmaların gündemi ne uygun olarak Nisan–Ağustos 1869 ayları arasında kâğıda döküldü. Avrupa devrimci hareketinin eski belgelerinin gölgesinden çıkamayan bu kitapta, Rusya'da Zaiçnevski ve İşutin, Batı'da Carbonari ve Genç İtalya'nın koymuş oldukları fikir ve duygular dile getirilir. Buna karşın, öncellerinin acımasızlık ve ahlâksızlığını en uç noktalara dek götürmesiyle, yüz yılı aşkın bir süre devrim tarihinde önlerde yer edinmiş bir anlayışın en eksiksiz açıklamasını sağlar. **Anahtar Kitap**'ta devrimci, herhangi bir suç işlemeye, ihanet etmeye, varolan düzenin yıkılmasını sağlamak için alçaklığa ve sahtekârlığa başvurmaya hazır, tam bir ahlâksız olarak betimlenir. Bundan dolayı Nicolas Walter onu, "devrimci belgeden çok isyan eden" /bir metin/, "saf, bütünsel, fanatik, yıkıcı, nihilist, kendi kendini vuran revizyonizm"in ifadesi olarak tanımlamıştır[13].

Anahtar Kitap iki bölüme ayrılır: (1) yirmi iki maddeden oluşan Genel Örgüt Kuralları, (2) yirmi altı maddelik Devrimci Davranış kuralları. İkinci bölüm üç başlık altında toplanmıştır: Kendine Karşı Devrimci Tutum, Devrimci Yoldaşlarına Karşı Devrimci Tutum, Topluma Karşı Devrimci Tutum. Şifreli olarak yazılan **Anahtar Kitap**'ın orijinali Ağustos 1869'da Neçayev tarafından Rusya'ya geri götürülmüştü. Üç ay sonra Neçayev'in izleyicilerine yönelik bir operasyonda ele geçirildi ve yargılanmalarında aleyhte kanıt diye kullanıldı. İlkin Temmuz 1871'de **Pravitel'stvennyi Vestnik**'de (Government Herald) yayımlanan orijinal elyazması 1917'de Adalet Bakanlığı'ndan çıkan bir yangında kayboldu; ama metin 1924'te **Bor'ba Klassov** (Sınıf Mücadelesi) dergisinde çarlığın gizli polisinin arşivlerinde bulunan bir kopyadan yeniden basılma şansına kavuştu.

Anahtar Kitap'ın İkinci Bölümü, 1873'de Marksistler tarafından Birinci Enternasyonal'de Bakunin'e karşı yürüttükleri kampanya sırasında Fransızca olarak yayımlandı. İlk İngilizce çeviri 1939'da Max Nomad'ın **Devrim Havarileri**'nde yayımlandı ve sonra bir kez daha Robert Payne'nin **Teröristler**'nde

(bu kitap 1967'de **Kale** adlı genişletilmiş bir kitap biçiminde yeniden çıktı) basıldı. Franco Venturi'nin **Devrimin Kökleri**'nde (1960) geniş alıntılar bulunmaktadır; 1969–1971 arasında da kitapçık biçiminde en az üç baskısı yapıldı. Bunlardan birincisini (I. Bölüm'de belirtildiği gibi) Berkeley'de Kara Panter grubu çıkardı; ikincisi Londra'da Nicolas Walter'in önsözüyle Kropotkin Lighthouse Publications'da basıldı (bunların ikisi de Nomad'ın çevirisini yayımladılar); sonuncusu da Kızıl Kitapçık, No: 1 diye ve yeni bir çeviriyle, imzasız bir önsöze de yer vererek, yayımlandığı yer belirtilmeden çıktı.

"Devrimci mahkûm olmuş bir insandır," diye başlar **Anahtar Kitap**'ın İkinci Bölümü, İşutin'i anımsatan bir dille. "Kişisel çıkarları, işleri, duyguları, bağlılıkları, mülkü, hatta kendi ismi bile yoktur. Ondaki herşey yalnızca ve yalnızca tek bir çıkara, düşünceye, bir tutkuya –devrim– bağlanmıştır" (1. Madde). Neçayev düşmanlarını yok etmek amacıyla kimyayı ve diğer bilimlimleri inceler (3. Madde). Toplumsal düzenle, eğitim dünyasıyla, geleneksel ahlâkla bütün bağlarını koparmıştır: "devrimin zaferine yardımı dokunan herşey ahlâkidir; engelleyen şeylerse ahlâkdışıdır ve suçtur" (4. Madde). "Her türlü şefkat belirtisi, yumuşatıcı akrabalık, dostluk, sevgi, minnettarlık, hatta onur duyguları devrimci davaya duyulan soğuk tutkuyla tamamen söndürülmelidir. Devrimci için yalnızca tek bir doyum, avunma ve sevinç nedeni vardır –devrimin başarısı. Gece gündüz tek bir düşünceyi, tek bir amaca taşımalıdır: aman dinlemeyen yoketme eylemi. Son derece soğukkanlı ve hiçbir tereddüt göstermeden bu amaç uğruna çalışırken, kendini mahvetmeye, amacın gerçekleşmesini engelleyen herşeyi kendi elleriyle ortadan kaldırmaya hazır olmalıdır" (6. Madde).

Devrimci örgüt ortadan kaldırılacaklar listesi hazırlamalı (15. Madde), "devrimci örgüte özellikle zarar veren insanlar yok edilmelidir" (16. Madde). **Anahtar Kitap** devam eder: "Devrimci, paraya ya da nüfuza sahip kişileri tuzağa düşürmeli, onları köle haline getirmelidir" (18. Madde). Liberallere gelince, "onlar elde tutulmalı, bütün gizli sırları öğrenilmeli, hiçbir kaçış alanları kalmayasıya dek tehlikeye sokulmalıdır. Son madde ise **Genç Kardeşlerimize Birkaç Söz, Devrim Kendini Nasıl Gündeme Getirir** ve **Devrimin İlkeleri**'ndeki kışkırtıcı

mesajı yineler: "Bizim işimiz yıkımdır; korkunç, tam, evrensel ve acımasız bir yıkım" (24. Madde). "Rusya'daki biricik hakiki devrimciler olan cesur haydutlar dünyasıyla ellerimizi birleştirelim" (25. Madde).

Anahtar Kitap'ı kimin kaleme aldığı uzun ve sert tartışmalara konu olmuştur. Kesin kanıtlar bulunmadığı için, anarşistlere düşman araştırmacılar Bakunin'in yazdığını iddia ederken, diğerleri Neçayev'e, kimileri de 1869'daki işbirliklerinin ürünü olarak her ikisine birden atfederler. Kropotkin Lighthouse baskısında yazar olarak Neçayev'i gösterirken, gerek Kara Panter gerekse Kızıl Kitapçık baskısının meçhul yayıncısı, "kitabı Neçayev'in yazdığı efsanesinin Bakunin'den uzaklaşan revizyonistler olan küçükburjuva sözde "anarşistler'in uydurduğu" konusunda ısrarlıdır.

Batı'da Max Nettlau, E.H. Carr ve Franco Venturi, Sovyetler Birliği'nde B.P. Kozmin gibi belli başlı araştırmacılar, Bakunin'in elinden çıkmış bir elyazması örneğini gördüklerini iddia eden yakın arkadaşları Ralli ve Michael Sajin'in ("Armand Ross") belirttikleri gibi, **Anahtar Kitap'ı** Bakunin'in yazdığı öne sürmüşlerdir. Carr dahil kimileri, **Anahtar Kitap'ın** Bakunin'in üslûbunun yansımalarını taşıdığını, anahtar ilkeler ortaya atma tarzının Bakunin'in gözde kompozisyon biçimlerinden biri olduğunu (1866'da **Devrimci Anahtar İlkeler'i** yayımlamıştı) ileri sürerler. Öbür yandan, edebi biçim olarak anahtar ilkeler Rusya'da olsun, Batı'da olsun bütün 19. yüzyıl boyunca yaygın biçimde kullanılmaktaydı. Michael Confino ise, **Bir Devrimcinin Anahtar Kitabı'yla** Bakunin'in daha önce yazdığı **Devrimci Anahtar İlkeler'in** bir karşılaştırılması yapıldığında, üslûp ve terminoloji açısından "köklü benzersizlikler" görüldüğünü ileri sürer[14]. Oysa dil ve içerik olarak, ilki, yani **Bir Devrimcinin Anahtar Kitabı,** İsviçre'de yaşayan yaşlı sürgünler kuşağından çok, 1860'larda Rusya içindeki öğrenci devrimciliği ortamından –Bakunin'in, Neçayev'den farklı olarak hiç rol oynamadığı bir ortam– doğmuş gözükmektedir.

Paris'te Bibliothèque Nationale'de Natalie Herzen Archives'de yıllardır gün yüzüne çıkmadan duran ve ilkin Confino'nun 1966'da **Cahiers du Monde Russe et Soviétique'de** yayımladığı Bakunin'in Neçayev'e yazdığı 2 Haziran 1870 tarihli

mektup bu konuda çarpıcı yeni kanıtlar barındırmaktadır. Bakuninbu 30 sayfayı aşan en uzun ve en ilginç mektubunu tam sekiz günde bitirmişti. Confino'nun olsun, Arhtur Lehning'in olsun Bakunin ve Neçayev hakkındaki kitaplarının en dikkat çekici yanını oluşturan bu mektupla ilgili olarak ileride daha fazla şey söyleyeceğiz.

Bakunin mektubunda, Neçayev'in "Cizvit sistemi"nin yanı sıra"senin anahtar ilkelerin" dediği şeyleri kesin bir dille reddeder. Bu açıklamayı temel alırsak, yazınında ya da gözden geçirilmesinde Bakunin'in rolü olmadığını asla söyleyememekle birlikte, **Anahtar Kitap'ın** asıl olarak Neçayev'e mal edilmesi gerekir. İki insanın çok candan bir işbirliği içine girdikleri bir dönemde yazılmıştı. Yazarlığın yükü Neçayev'e düşmüş olsa bile, Bakunin yazımına ya da basıma hazırlanmasına yardım etmiş olabilir. Gerçekte, kitaptaki yer yer Bakuninci deyişleri ve bunun yanında Bakunin'in elyazısının bir kopyası olduğu iddiasını açıklayacak şey de budur. Bakunin'in Neçayev'e 2 Haziran 1870 tarihli mektubu, Bakunin'in kitabın yazıldığı günlerde – Neçayev'in etkisine son derece açık olduğu bir dönem– çok yakından bilgisi olduğu, daha önemlisi, bir yıl sonra Neçayev'le araları açılana dek herhangi bir itirazının olmadığını açıkça ortaya koyar.

Neçayev beraberinde **Anahtar Kitap'ın** müsveddesiyle birlikte Rusya'ya dönmeden önce, hazırlıklarını yapmaya başlamıştı bile. Tutuklanışı ve kaçışıyla ilgili uydurma hikayeyle devrimci yoldaşlarını kandırdıktan sonra, yetkililerle çatışmaya girmek ve (**Anahtar Kitap'ın** 18. ve 19. maddelerine göre) radikal eylemlere iyice bulaşmalarını sağlamak üzere Rusya'daki daha ılımlı tanışlarına suçlayıcı mektuplar ve devrimci yayınlar göndermekteydi. Mart–Ağustos 1869 ayları arasında yalnızca St. Petersburg'da 387 kişiyle ilgili 560 kalem pakete el kondu. Neçayev aynı ilkeyi sürdürerek sonraki günlerde Bakunin ve çevresinin özel mektuplarıyla belgelerini de çalacak, böylece onlara baskı yapacak, suç ortaklarını kendi iradesine bağlamak amacıyla cinayete bile itecekti. Bütün bunlar, devrim tarihine "Neçayevcilik" adıyla geçmiş bir sistemin, saygılı olmayı ve dürüstlüğü hiç mi hiç dikkate almayan bir sistemin parçasıydı.

Bu arada Bakunin kendi ismini bir parça gizemlileştirme he-

vesine kapılmıştı. Mayıs 1869'da Neçayev'e, "Dünya Devrimci İttifakı Rus Seksiyonu'nun güvenilir temsilcilerinden biri, No: 2771" yazılı bir belge verdi. Bakunin'in imzaladığı belge, "Avrupa Devrimci Hareketi, Merkez Komitesi" mührünü taşıyordu; belli ki devrimcilerin dünya çapında bir örgüt ağına sahip oldukları izlenimi versin diye İşutin ve Neçayev'in yöntemlerine benzer biçimde uydurulmuştu. "Böylece Neçayev, büyük olasılıkla varolmayan bir Rus devrim komitesinin kendi kendini atayan temsilcisi, Bakunin'den, varolmayan bir Avrupa Devrimci İttifakı'nın Rusya'daki temsilcisi olarak hareket etme yetkisini alır," diye iğneleyici bir yorum yapar Carr. "Gülünç de olsa, tarihte benzerine çok az raslanabilecek hoş bir durum"[15]. Neçayev prestijini iyice arttırmak için, Ogarev'i de Sibirya'da ölen bir öğrenci için yazılmış şiirini "genç dostu Neçeyav"e adamaya ikna etmişti. Şiir broşür biçiminde basıldı ve 1869 sonbaharında Rusya'da dağıtılıp Neçayev efsanesinin yaratılmasına katkıda bulundu.

Ağustos 1869 sonunda Neçayev, bu şiirle, **Anahtar Kitap**'la ve Bakunin'le Ogarev'in kutsamalarıyla silahlanmış olarak Rusya'ya döndü. Moskova'ya varınca **Anahtar Kitap**'ta öngörülen doğrultuda Halkın Adaleti adlı –Cenevre'de yayımlanan broşürün ismi– bir devrimci dernek örgütlemeye koyuldu. İşutin'in Cehennem'i, 1860'lardaki Toprak ve Özgürlük örgütü ve Batı Avrupa'nın gizli derneklerinden olduğu gibi "devrimci beşler" biçiminde oluşturulan çalışma ekipleriyle gizli, disiplinli bir birlik olan bu örgütte her üye, emirleri merkez komitesinden alan bir öndere itaat etmek zorundaydı. Örgütün başlıca amacı serflerin kurtuluşunun dokuzuncu yıldönümü olan 19 Şubat 1870'da bir halk ayaklanmasının yolunu hazırlamaktı. Mühründe kullandığı amblem ise "19 Şubat 1870, Halkın Adaleti Komitesi" sözlerinin yazılı bulunduğu bir baltaydı. Örgüte kişi olarak Neçayev egemendi; bütün kaynakların birleştikleri gibi, Neçayev varolmayan bir merkez komitesi adına emirler yağdırıp durduğu yoldaşlarından kayıtsız koşulsuz itaat istiyordu. Üyeleri birbirleri hakkında casusluk yapmaya teşvik ediyor, davalarına para toplamak için zora ve şantaja başvurmayı özendiriyordu.

Böylesi yöntemler, Petrovsk Tarım Akademisi'nde okuyan,

ismi kesinlikle öyle olmasa bile Ivan Ivanoviç İvanov diye anılan örgütün en yetenekli üyelerinden birine anlaşılan tamamen tiksindirici gelmişti. Ivanov, Akademi'deki çevrenin saygın ve zeki bir üyesi olarak görünen, öğrenci kooperatiflerinde aktif çalışan, zamanını köylü çocuklarına bir şeyler öğreterek geçiren, devrimci yoldaşları üzerinde büyük etkiye sahip biriydi. Bir noktada Neçayev'in emirlerine uymayı kesin olarak reddetmiş, Neçayev'in onun adına konuştuğunu iddia ettiği merkez komitesinin varlığını sorgulamıştı. Daha demokratik çizgide yeni bir devrimci grup oluşturmak girişiminde bulunmuş olabilirdi ki Neçayev özellikle buna hoşgöremezdi. Nasıl olduysa oldu, Neçayev, izleyicilerinden bir bölümünü Ivanov'un onları ihbar etmeyi planladığına, **Anahtar Kitap**'ın 16. Maddesi'ne uygun olarak ("devrimci örgüte özellikle zarar veren kişiler yok edilmelidir") ortadan kaldırılması gerektiğine inandırdı.

21 Kasım 1869 günü gecesi Ivanov, gizli bir matbaayı ortaya çıkardığı gerekçesiyle Tarım Akademisi'nin parkındaki bir yeraltı mağarasına çağrıldı. Orada Neçayev'le dört arkadaşının saldırısına uğrayıp dövüldü. Neçayev Ivanov'u boğmaya çalıştıysa da, Ivanov onun elini derinden ısırmayı başardı; bunun üzerine Neçayev tabancasını çekip Ivanov'u başından vurdu. Cesedi taşlara bağlayıp yakındaki bir havuzun bir buz deliğinden içeri attılar. Bu şekilde Neçayev potansiyel bir düşmanını ortadan kaldırırken, suça ortaklık eden yoldaşlarının kendi otoritesine boyun eğmelerini sağlamış oluyordu. Neçayev'in yoldaşlarını suça bulaştırarak baş eğdirme yönteminin uç bir örneğiydi bu. Ancak kurbanları otokrasinin bir ajanı olmayıp, önderle ters düşmüş kendi üyelerinden biriydi.

Ivanov cinayeti sansasyona yol açtı. Dostoyevski Ecinniler adlı romanının planında bu olaydan yararlandı; Neçayev'i Verjovenski, Ivanov'u Şatov temsil ediyordu. Cinayetten dört gün sonra Ivanov'un cesedinin bulunması sonucu üç yüz kadar devrimci tutuklandı ve 1871 yazında seksen dört kişilik **Neçayevciler** davası başladı. Mahkûm edilenlerden biri, Peter Lavrov'un damadı olan, Michael Negreskul'du. Negreskul önceleri St. Petersburg'da Naçayev'in taktiklerine karşı çıkmıştı. Ancak Naçayev İsviçreden gönderdiği yasadışı gizli bildirilerle onu tehlike çizgisine çekerek suça ortak etmişti. Peter–Paul kalesine kapatı-

lan Negreskul vereme yakalandı ve Şubat 1870'de ev hapsindeyken öldü. Bu arada Neçayev pacayı kurtararak Moskova'dan St. Petersburg'a geçmiş, orada sahte bir pasaport elde edip Aralık 1869'da sınırı geçmeyi başarmış, suçu geride bıraktığı yoldaşlarının üstüne yıkmıştı.

12 Ocak 1870'de o zamanlar Locarno'da yaşayan Bakunin, Ogarev'den Neçayev'in Cenevre'ye geldiğini bildiren bir mektup aldı. Bakunin seviçten öyle bir havalara zıplamıştı ki "ihtiyar başını nerdeyse tavana çarpıyordu."[16] Çok geçmeden Neçayev Locarno'ya geldi ve iki adam işbirliklerini kaldığı yerden sürdürüp Rus soylularına hitap eden iki bildirge çıkardılar. İlkini büyük olasılıkla Bakunin, ikincisini Neçayev kaleme almıştı. Neçayev ayrıca **Halkın Adaleti**'nin ikinci sayısını (Kış 1870 tarihli), Nisan ve Mayıs 1870'de **Çan**'da altı sayı çıkardı.

Bu girişimlerini finanse etmek için, 1858'de ütopyacı bir topluluk bulmak umuduyla Güney Pasifik'e giden genç bir Rus soylusunun Aleksandr Herzen'e bıraktığı, Bahmetyev fonu denen parayı kullandı. Herzen 1869 Cenevre'de karşılaştığında Neçayev'e karşı içgüdüsel bir soğukluk hissetmişti. Ama Bakunin'le Ograev'in baskısı sonucu fonun yarısını onlara devretti, onlar da hatırı sayılır bir bölümü Neçayev'e aktardılar; Neçayev'in Rusya'ya döndüğünde devrimci eylemlerini finanse etmek üzere kullandığı bu paraydı. Herzen Ocak 1870'de ölünce, Bakunin Ogarev'i fonun kalan kısmını Herzen'in ailesinden istemeye zorladı. Herzen'in oğlu parayı verdi ve Ogarev aracılığıyla paranın hemen hepsi, varolmayan merkez komitesi adına kabul edip bir makbuz imzalamayı bile reddeden, Neçayev'e geçti.

Aynı günlerde Bakunin'in de mali sorunları vardı. Polyakov adlı bir Rus yayıncıdan Marx'ın **Kapital**'ini çevirmek üzere bir iş almış, 300 ruble avans koparmıştı. Ama çeviride hiçbir ilerleme sağlayamadı. 17 Şubat 1870'de Neçayev, Bakunin'le Polyakov'un aracılığını yapan Liyubavin adlı bir Rus öğrenciye tehdit mektubu yazarak, Bakunin'in rahat bırakılmasını, ona yönelik bütün iddialardan vazgeçilmesini istedi. Bir balta, bir kama ve tabancayla süslenmiş Halkın Adaleti Merkez Komitesi damgalı bir kâğıda yazılan mektuptan, daha sonraları, Marx, Bakunin'i gözden düşürmek ve Enternasyonal'den kovdurmak amacıyla

yararlanacaktı.

Bununla birlikte, kısa sürede Bakunin'le Neçayev'in ilişkileri bozulmaya başladı. Lehning ve Confino'nun sergiledikleri gibi, sürtüşme psikolojik, mali, ahlâki ve ideolojik etkenlerin karıştığı karmaşık bir olaydı. İsviçre'ye ikinci gelişinde Neçayev'in Bakunin'e yaklaşımı bir yıl önceki gibi değildi. Ralli'ye bakılırsa, akıl hocasına saygı beslemiyordu artık. Tam tersine, ciddi bir devrimci örgüte sahip tek kişi olarak kendisinin görülmesini istiyordu. Bakunin'le günden güne daha kaba davranıyor, günlük gereksinimleri için Bahmetyev fonundan para vermeyi reddediyordu. Onu Sajin'e şikayet ederek, Bakunin'in gerçek bir devrimcide bulunması gereken "enerji ve kendini yadsıma düzeyi"nden[17] artık eser kalmadığını yazmıştı. Popülist hareket içindeki kuşak çatışmasının –"kırklılar"a karşı "altmışlılar"– bir yansımasıydı bu. Aslında **Anahtar Kitap**'ta liberallere nasıl davranılması gerektiği konusunda yazıldığı gibi davranmaya başlamıştı Bakunin'e. Kendi otoriter yöntemlerini Bakunin'le dostlarına zorla kabul ettirmeye çalıştı, şantaj yapacak ya da gelecekte aleyhlerinde kullanmak amacıyla kişisel belgelerini çalacak kadar ileri gitti (**Anahtar Kitap**'ın 19. Maddesi –"onlar elde tutulmalı, bütün gizli sırları öğrenilmeli, hiçbir kaçış alanları kalmayasıya tehlikeye sokulmalıdır").

Bakunin'in hayal kırıklığı dengesini bozacak ölçüdeydi. "Çocuk"a düşkünlüğünden dolayı gururu çok kırılmıştı. "Onu bir dostla tanıştırırsanız, hemen ayrılık tohumları ekmeye, skandal yaratmaya, sizle dostlarınız arasına entrika sokmaya ve kavga çıkarmaya koyulur," diye yazıyordu Bakunin. "Dostunuzun karısı ya da kızı varsa onu ayartmaya çalışacak, geleneksel ahlâkın etkisinden kurtarmak, kendisine karşın topluma karşı devrimci protesto eylemlerine katmak amacıyla gebe bırakmayı deneyecektir"[18]. (Natalie'nin günlüğünde not ettiği gibi, Neçayev'in Natalie Herzen'e karşı tutumları tam da bu yöndeydi.) Bu arada German Lopatin Rusya'dan gelmiş ve Ivanov cinayeti hakkındaki doğruları anlatarak Neçayev'in parmağındaki yara izlerinin kurbanın ölüm işaretleri olduğunu açığa çıkarmıştı. Lopatin, Neçayev'in merkez komitesinin, böbürlenerek anlattığı kaleden kaçışının yalan olduğunu da ortaya döktü.

Tartışmanın doruk noktası Bakunin'in Neçayev'e yazdığı 2

Haziran 1870 tarihli mektuptu. Bu mektubun Lydia Bott'ın elinden çıkmış bir İngilizce çevirisi Michael Confino'nun bir notuyla birlikte Temmuz–Ağustos 1972 aylarında **Encounter** dergisininde yayımlandı. Confino bu mektubu 19. yüzyıl devrimci hareketinin tarihinin en olağandışı belgelerinden biri deyi nitelemekte haklıdır. Çünkü bu mektup ünlü **Anahtar Kitap**'ı kimin yazdığı konusuna ışık tutmakla kalmaz, ayrıca Bakunin'in Neçayev'den kopuşunun nedenlerini açığa çıkarır, gizli örgütler konusundaki farklı düşüncelerini anlamamıza yardım eder ve herşeyden önce devrimcilerin her yerde karşılaşıp durdukları devrimci etik –araçlarla amaçlar arasındaki ilişiki– sorununu aydınlatır[19].

Hayal kırıklığına uğradığını ve hemen hemen dayanılmaz derecede aşağılandığını ifade eden Bakunin mektubu yoğun duygular ve etkilerle kaleme alır. Neçayev'e, "sana tinanmıştım, oysa sen beni aldattın. Tam bir aptal konumunda kaldım. Benim yaşımda ve bunca deneye sahip biri için acı ve utanç verici bir durum. Daha kötüsü, Enternasyonel'de ve Rusya'da uğruna döğüştüğüm davalarda yerimden oldum," sözleriyle yakınır. Bakunin devrim sorununda Neçayev'in Jakobenizm ve Blanquizm'ini –iktidarı devrimci bir azınlığın ele geçirmesine ve devrimci diktatörlüğün kurulmasına inancını– kesin bir dille reddedip, bizzat halkın kendiliğinden ve kitlesel ölçüde ayaklanması çağrısında bulunur: "Başka türlü bir devrimin sahtekârlıktan, zararlı bir girişimde bulunur: "Başka türlü bir devrimin sahtekârlıktan, zararlı bir girişimden öteye gitmeyeceğine, özgürlüğe ve halka ölüm anlamına geleceğine derinden inanıyorum."

Öyleyse, devrimci örgütün rolü nedir? Neçayev'in kavrayışı, yeni "halk sömürücüleri"ne kapı açan, "bütün kişisel dürüstlük duygusu"nu öldüren, "halkı yalan, kuşku, ihbarcılık ve suçlamayla eğiten" yanlış bir kavrayıştır. Asıl devrimci örgüt, der Bakunin, "yeni düzenlemeler, emirler ve yaşam tarzlarını halkı aldatarak kabul ettirmeyi düşünmediği gibi, onların iradelerinin önünü açar ve bizzat kendilerinin yukarıdan değil, aşağıdan yaratmaları gereken bir biçimde kendi yazgılarını belirlemelerine, ekonomik ve toplumsal örgütlenmelerine çok geniş bir alan tanır." Devrimci örgüt "halkın zaferinden sonra halkın üzerinde herhangi bir devlet iktidarının kurulmasını –en devrimcisi bile

olsa– olanaksızlaşırır. Çünkü iktidarlar, kendilerine ne ad verirlerse versinler, halkı kaçınılmaz bir biçimde eski köleliğe yeni biçimlerle bağımlı hale getirirler." "Seni derinden sevdim ve hâlâ seviyorum," diye yazar Bakunin, ama "yanlış Cizvit sistemi"ni, giderek biricik sistemin, ana silahın ve amaçların haline gelen aldatma sistemi"ni reddetmelisin, "bu, davaya da ölümcül zarar getiriyor."

Bakunin söz dinlemez izleyicisine böyle sesleniyordu. Yine de kendisinin "Neçayevciliği" reddedişi tam değildi. Bütün hayal kırıklığına karşın, Neçayevciliğe yaklaşımı ikircikliydi. Neçayev, onun gözünde, başkaları konuşmanın dışında bir şey yapmazken hep hareket içinde olan, enerjisi, azmi, cüretkârlığı ve irade gücüyle güçlü bir çekim merkezi yaratan inançlı bir devrimci olarak kalmıştı. "Sen tutkulu ve sadık bir adamsın," diye yazar Bakunin Neçayev'e. "Bu senin kuvvetin, değerli ve haklı yanın." "Yöntemlerini değiştirirsen," diye de ekler, "seninle yalnızca müttefik olmayı değil, bu birliği daha sıkı ve kesin bir hale getirmeyi de dilerim." Bakunin, Ogarev'le arkadaşlarına da benzer bir mesaj gönderdi: "Hareket açısından temel nokta yanlışa sürüklenen ve kafası karışmış dostumuzu kurtarmak. O, bütün bunlara karşın, hâlâ değerli bir adam ve dünyadaki değerli adamların sayısı çok az... Onu seviyor, ona inanıyor ve gelecekteki eylemlerinin halka müthiş yarar getireceğini öngörüyoruz. Bunun için onu yanlış ve felaketli yolundan döndürmeliyiz."

Demek ki, gururu kırıldığı, Neçayev'in ilkeleri ve taktiklerini hiç onaylamadığı halde Bakunin'in "kaplan yavrusu"na sevgisi o kadar güçlüydü ki, yalanlara ve aşağılamalara, **Anahtar Kitap**'taki hiçbir ölçü tanımayan ahlâksızlığa, hatta Ivanov cinayetine karşın ondan kesin olarak kopamıyordu. Üstelik aralarında hâlâ pek çok ortak yan vardı. Bakunin, programlarının "gerçekten tıpatıp aynı" olduğunu kabul ediyordu. Yalnızca Neçaev ona karşı dolambaçlı yöntemlere başvurmaya başladıktan sonradır ki, Bakunin duygularının ansızın değiştiğini ifade etti.

Bakunin konspirasyon ilkelerine ve gizli örgütlere en az Neçayev kadar tutkuyla bağlıydı. Devrimci diktatörlüğe yönelttiği bütün saldırılara karşın, devrimci bir öndere üstü kapalı biçimde itaat edilen, sıkı sıkıya kaynaşmış bir devrimci birlik düşün-

cesinin bizzat kendisi yorulmaz bir savunucusuydu. Bakunin'e gözü kapalı inananların, onun "demir disiplin"i ve "görünmez diktatörlük"ten söz edişinin tekil ve karakteristik olmayan örnekler olarak kaldığını, ya anarşist kuramlarının tamamen geliştiği dönemden öncelere dayandığını ya da Neçayev'in zararlı etkisindeyken ifade edildiğini öne sürdürmeleri pek inandırıcı değildir. Tam tersine, komploculuk Bakunin'in bütün devrimci yaşamında temel bir ilke durumundaydı. Buonarroti'yi "çağının en büyük konspiratörü"[20] diye övmesi boşuna değildi.

1840'lardan 1870'lere kadar süren olgunluk çağı boyunca Batı'daki modellere benzer gizli dernekler kurmaya uğraşmıştı Bakunin 1845'te mason oldu. 1848'de "katı bir hiyerarşiyle yönetilen, merkezi denetime kayıtsız koşulsuz itaat eden" üçer–beşer kişilik grupların oluşturduğu gizli bir örgüt kurma çağrısı yaptı. Bu amacından sonraki yıllarda da vazgeçmedi. 1860'larda bir dizi gizli dernek kurdu Florentine kardeşliği (1864), Uluslararası Kardeşlik (1866) ve üyelerinin davranışlarını yönlendiren kurallar hazırladı. Örgüt "kitlelerin içinde görülmez biçimde" çalışan, herhangi bir "resmi diktatörlük" kurulmasını baştan önlemek için devrim başarıldıktan sonra bile dokunulmadan kalan "bir tür genel kurmay" işlevi görecekti. Örgüt "kolektif diktatörlük", "rozetsiz, başlıksız, resmi hakkı bulunmayan, güç gösterisine gerek duyulmadığı için daha güçlü" bir diktatörlük uygulayacaktı. Bakunin'in **Anahtar Kitap**'ı çağrıştıran bir dille belirttiği gibi, örgüt üyeleri "sıkı disiplin"e uymak zorundadır, yoksa "suç" işlemiş sayılacak, "bütün üyelerin insafına terkedilip kovulma"yla cezalandırılabilecektir. 1872'ye gelindiğinde bile hâlâ şöyle yazıyordu: "Bizim amacımız, devrimi hazırlayıp önderlik etmesi gereken, güçlü ama asla gözle görülemeyen bir örgütün yaratılmasıdır"[21].

Aynı tutum Neçayev'e mektubunda da görülür. Halk devrimine, diye yineler, "resmi bir diktatörlüğe değil, halkın her türlü baskıdan tamamen kurtuluşundan yana olanların oluşturduğu, gizli bir dernekte sıkı sıkı birleşmiş, her zaman ve her yerde ortak bir amacı destekleyip ortak bir programa uygun olarak hareket eden isimsiz, kolektif bir diktatörlüğe gözle görünmez biçimde önderlik etmelidir". Devrimci örgütü "halk ordusunun kurmayı" diye niteler ve yine **Anahtar Kitap**'ın diliyle ekler:

Örgüt, "tutkuyla ve hiç yorulmadan sadık kalan, kişisel çıkarlarından olabildiğince vazgeçen, insanları cezbeden herşeyden, her türlü maddi konfor ve sevinçten, hırs, statü ve ünün getirdiği doyumlardan yaşamak için, ya da bizzat ölümün kendisi için ebediyen vazgeçen" kişilerden oluşmalıdır. "Bütünüyle ve her yönden tek bir tutkuya, halkın özgürlüğüne bağlanmalıdırlar."

Örgütün bir yürütme komitesi bulunmalı, üyeleri sıkı disipline uymalıdır. Paradoksal olarak, ahlâki bakımdan saf kalmış, yine de belli durumlarda –burada yine **Anahtar Kitap'ın** diline rastlıyoruz– özellikle rakip devrimci gruplara karşı yalana ve aldatmacaya başvuran bir öncü olmalıdır: "Amaçları bizimkine yakın örgütler ya bizim derneğimizle birleşmeye, ya da en azından iradeleri dışında bize bağımlı hale gelmeye zorlanmalıdır... Bunlar yalnızca gerçekleri propaganda ederek sağlanamaz; kurnazlık, diplomasi, sahtekârlık da gereklidir. Bunun için yöntemlerden, hatta belalı işlere girmekten yararlanılabilir... Demek ki şu basit yasa bizim eylemlerimizin temeli olmalıdır: doğruluk, dürüstlük, bütün Kardeşlar arasında ve Kardeş olabilecek herkese karşılıklı güven –düşmanlara karşı yalan, kurnazlık, belalı işler ve, eğer zorunluysa, şiddete başvurma." Gördüğümüz gibi, Bakunin'in yöntemleri Neçayev'inkilerden uzak değildir. Belki başlıca farklılık, Neçayev onları pratikte uygulamaya sokarken (dost, düşman herkese yönelik şantaj ve cinayetler dahil), Bakunin'in kendini salt sözlerle ya da onun adına konuştuğunu iddia ettiği dünya çapındaki devrimci ittifak cinsinden görece zararsız gizemlileştirmelerle sınırlamasıydı.

1870 yazında aralarının açılmasından sonra, Bakunin'le Neçayev birbirlerini hiç görmediler. Neçayev **Obshchina** (Komün) adlı yeni bir dergi çıkardığı Londra'ya gitti ve Bakunin'le Ogarev'den Bahmetyev fonunun kalan kısmını istedi. Komün arifesinde Paris'i ziyaret edip Londra'ya döndü, sonra yine İsviçre'ye gitti, orada babasının eski tabela boyayıcılığı işini yürüttüğü istikrarsız bir yaşam sürdü ve bir süre Mazzini'nin İtalyan izleyicilerinin koruması altında yaşadı. Ama Çarlık hükümeti, takip edilmesi için 19. yüzyılın öbür devrimcilerine aranla daha fazla para ve çaba harcayarak onu ele geçirmekte kararlıydı. Bakunin peşinde oldukları konusunda Neçayev'i uyardıysa da, Neçayev aldırmadı, eski akıl hocasının "kendisi-

ni Zürih'ten uzaklaştırmaya çalıştığı"na inanıyordu. Nihayet 14 Ağustos 1872'de, Çar'ın ajanlığını yapan eski Polonyalı devrimcilerden Adolph Stempkowski Neçayev'i İsviçre polisine ihbar etti. Çok geçmeden, sürgün arkadaşlarının (Bakunin de onlar arasındaydı) Neçayev'in aslında bir politik mülteci olduğu şeklindeki protestolarına karşın, cinayet işlemiş adi bir suçlu kabul edilerek olarak Rusya'ya iade edildi.

Bakunin 2 Kasım 1872'de Ogarev'e yazdığı bir mektupta Neçayev'e beslediği sempatiyi dile getirmişti: "Ona çok acıyorum. Kimse bana onun kadar ve bile bile zarar vermedi, ama yine de acıyorum. Enerjiye sahip ender insanlardan biriydi; biraraya geldiğimizde, bizim yoksul, ezilen halkımıza karşı çok hararetli, safça pırıltılar görürdüm onda; tarihsel ve bugünkü ulusal sefaletimiz gerçek ızdıraplar duymasına yol açardı. O günlerde dışa dönük davranışları oldukça çirkindi, ama içi lekelenmemişti. Makyavelciliği ve Cizvit yöntemlere sarılmasının yanı sıra cehaletinden başka, otoriter eğilimler taşıması ve ölçü tanımayan inatçılığı onu eninde sonunda çamura bulaştırdı... Ama içimden gelen bir ses, ebediyen kaybolan ve kaybolduğunu kendisi de kesin olarak bilen Neçayev'in, yoldan çıkmış ve lekelenmiş olan ama kötülüğün içine tamamen işlemediği varlığının derinliklerinden, ilkel enerjisi ve cesaretinden güç alıp yeniden doğrulacağını söylüyor bana. Bir kahraman gibi ölecek ve bu kez hiçbir şeye, hiç kimseye ihanet etmeyecek. Bu benim inancım. Haklı olup olmadığımı, göreceğiz"[22].

Neçayev'in öyküsünün geri kalan kısmı özet olarak geçilebilir. Ocak 1873'te Moskova'da yargılanırken azimle karşı koymuştu. "Sizin zorba hükümetinize köle olmayı reddediyorum," diyordu. "İmparator'u ve bu ülkenin yasalarını tanımıyorum." Soruları yanıtlamayacaktı, sonunda sanık yerinden sürüklenerek çıkarılırken "Kahrolsun despotizm!" diye haykırıyordu. Yirmi yıl ağır çalışma cezasına çarptırıldıktan sonra kendisini "halkın oğlu" olarak ilan etti, "onları giyotine gönderen Fransa'daki gibi soyluları ipe çeken" Razin ve Pugaçev'le benzerlikler kurdu. Duruşmasını izleyen "infaz" töreninde de haykırıyordu: "Kahrolsun Çar! Yaşasın özgürlük! Yaşasın Rus halkı"[23].

Neçayev'in yaşamının sonraki on yılı, 1869'da firar ettiğini uydurduğu hapishane olan Peter–Paul kalesinde bir hücrede

geçti. Demir parmaklıklar arkasındaki davranışı, Max Nomad'ın belirttiği gibi, "devrim tarihinin büyük olaylarından biri"ydi. [24] Gizli polisten General Patapov onu hücresinde ziyaret edip yumuşak bir dille ajanlık önerdiğinde, yüzüne vurdu ve kanattı. Sonraki iki yıl, derisi çürümeye yüz tutana kadar ellerinden ve ayaklarından zincirli kaldı.

Gene de Neçayev'in ruhsal durumu bozulmamıştı. Aslında hapishanede bile karizmatik gücünü kullanabiliyor, ona bizim "kartal" diyen muhafızlarını örgütlenebiliyordu. Onlara Halkın İradesi grubunun illegal dergisini okuttu, hatta nasıl şifreli mektup yazılacağını öğretti. Aslında onların yardımıyla diğer mahkûm arkadaşları ve dış dünyayla (II. Aleksandr'a suikast girişiminin arifesinde Halkın İradesi'nin merkez komitesi dahil) iletişim kurabilmişti. Vera Figner anılarında, Neçayev'in yaşıyor olmasının ve Sibirya'da değil de yakınlardaki Peter Paul kalesinde bulunmasının kendilerine nasıl destek verdiğini heyecanla anlatır. Ancak enerjilerini Çara karşı yoğunlaştırmak istediklerinden Neçayev'i kaçırma planlarını bir kenara bırakmışlardı. Suikastten sonra Halkın İradesi korkunç bir baskıya uğradı ve Neçayev'in muhafızlarıyla ilişkisi bir mahkûm arkadaşının ele vermesi sonucu açığa çıktı. Altmışı aşkın hapishane personeli tutuklanıp yargılanırken, Neçayev de sağlık durumunu çok geçmeden iyice bozan zalimce uygulamalara maruz kaldı. 21 Kasım 1882'de, otuz beş yaşında, Bakunin'in önceden gördüğü gibi "bir kahraman gibi" verem ve iskorbütten öldü.

Neçayev'le ilgili ne gibi sonuçlar çıkarabiliriz? İyi Hiç bir özelliği olmayan tam bir alçak mıydı, yoksa onu sevmeyenlerin haksız iftiralarına uğramış sadık bir devrimci mi? Neçayev elbette bir ölçüde hâlâ bilmecedir. Bununla birlikte, Philip Pomper'in onu karakteri ve dürtülerine değerli açıklamalar getiren yaşamöyküsü çalışmasından yola çıkarak çeşitli yargılarda bulunulabilir. Olumlu yanıyla Neçayev'in cesareti ve sadakati yadsınamaz. Sajin'e göre, "müthiş bir enerjiyle, devrime fanatik bağlılıkla, çelikten bir karakterle ve yorulmak bilmez çalışma kapasitesiyle" donanmıştı. [25] Yoksul ve kendini yadsıyan bir yaşam sürdü. Devrimci şevkinin, ayrıcalığa ve sömürüye duyduğu nefretin sahiciliğinden de kuşku duyulamaz. Bunun bedelini yaşamının yaklaşık üçte birini zindana kapatılarak (devrim-

ci kahramanlık yıllıklarında eşine raslanmadık dayanıklılıkla katlandığı bir yazgı) ödedi.

Ne var ki kendinden önde tuttuğu devrime adanmışlığı katı ve acımasızdı. Mizacında, Bakunin'in fazlasıyla sahip olduğu sıcaklık ve insani sevecenlikten eser yoktu. Neçayev etkisini daha çok ateşli enerjisi, hesaplı ahlâkdışılığı, kurulu düzene ve düşmanı saydığı herkese sınırsız nefretiyle sağlıyordu. Başlıca kusurları, diye yazıyordu Lev Deutsch, "kendisinin yanılmazlığına sınırsız güven duyması, insanları tamamen aşağılaması ve amacın araçları haklı çıkardığı ilkesini sistemli biçimde uygulaması"ydı[26]. Kadın–erkek bütün insanları devrimci mücadelenin basit araçları gözüyle görüyor, böylece kişisel onurlarından, aslında kimliklerinden koparıyordu. Aktif yaşamının başından beri, diye yazıyordu Albert Camus **Asi**'de, "Neçayev, çevresindeki öğrencileri, Bakunin'i, devrimci mültecileri ve sonunda hapishanedeki muhafızları ayartmaktan asla geri durmamıştı". Kendi konspiratif eylemlerine daha fazla bulaştırmak için daha uzlaşmacı radikallerin polis olduğu kuşkusunu yaymakte hiç tereddüt göstermiyordu. Devrimci çareleri öyle bir mutlak iyi düzeyine çıkarıyor ki, ahlâki olarak kabul edilen herşey onun önünde geri çekilmeliydi. Biricik yargıç olarak kabul ettiği devrimin çıkarı söz konusu olduğunda ne kadar çirkin olursa olsun her eylem doğru, her suç meşruydu. Konspiratör arkadaşlarına öğütleyip durduğu hırsızlık, şantaj ve cinayet yöntemlerini bizzat pratiğe geçirtti. Üstelik hem düşmanlarına, hem dostlarına karşı uyguladı. "Tanıştığı herkesi aldattı," diye gözlemliyordu Carr, "artık aldatamadığı zaman, gücü zaten tükenmişti". Camus'nün dikkat çektiği gibiyse de, onun özgünlüğü "kardeşe uygulanan şiddeti haklı göstermesi"nde yatıyordu[27]. Demek ki Neçayev, çok küçük bir çapta da olsa, Stalin'in devrimci zorunluluk adına işlediği kitlesel cinayetlerin ön habercisidir.

Kısaca, Bakunin bütün başarısızlıklarına karşın özünde bir özgürlükçü olarak kalırken, Neçayev bütün erdemlerine karşın özünde otoriter bir yapıdaydı. Asıl ustaları Fourier, Proudhon ve Bakunin değil, Jakoben ilkelerini en uç noktalara kadar götürdüğü Robespierre, Babeuf ve Tkaçyev'di. Anarşist değildi, devletsiz bir toplum hedefinden çok konspiratif amaçları ve merkezi örgütlenmeyi düşünen bir politik çareler havarisiydi.

Jakobenizmi ve Makyavelciliği özgürlükçü anlayışla temelden çatışıyor, anarşizmi onun en temel insancıllığına yabancı bir vahşilik ve acımasızlık halesiyle kuşatıyordu. Aslında insan özgürlüğünün ve onurunun savunucusu olan anarşizm, Neçayev'in ellerinde kirlenmiş, alçaltılmış, tanınamayacak ölçüde çarpıklaştırılmıştı.

Gene de Neçayev'in devrimci harekette, anarşist olanlar üzerinde de olmayanlar üzerinde de derin bir etkisi vardı. Hırsız ve şantajcı olması bir yana, devrimci arkadaşının katili olduğu açığa çıkmışsa da, arzusu ve fedakârlıkları yaptığı kötülükleri bir ölçüde dengeliyordu. Bunun için Halkın İradesi, cesaretini ve sadakatini aktif yaşamının en karanlık yönlerinden üstte tutmuştu; Neçayev'in örgütsel yeteneklerine ve davaya kendini düşünmeden adamasına hayran olan Lenin, onu bir "devrimci titan" sözleriyle övmüştü. 1905 ve 1917 devrimlerinde Neçayev imajı, devrimci konspirasyon tutkuları, terörist yöntemleri ve entelektüellere aşırı düşmanlıklarıyla akıl hocalarına özgü izler taşıyan birçok aşırı sol eğilimli genç militanı etkisi altına almıştı.

Daha yakınlarda, Kara Panterler, Kızıl Tugaylar, Weather Underground ve Symbioneses Kurtuluş Ordusu gibi gruplar devrimci dava adına Neçayev'in yöntemlerini (ayrım gözetmeyen terör ve araçların amaçlara bağımlı kılınması dahil) kullanmışlardır. Önceden belirtildiği gibi, Eldridge Cleaver **Bir Devrimcinin Anahtar Kitabı'nı** devrimcinin incili sayıyordu[28]. Symbioneses Kurtuluş Ordusu Kaliforniya, Oakland'daki okul müdürlerine suikastler yapmakla (siyanüre batırılmış mermiler kullanarak) görevlendirilen kimi üyeler "şiddete bağlılığı ve 'bencil' liderlerin gizli kararlar almakta ısrar etmesi" yüzünden örgütten kopmuşlardı[29]. Kara Panter grubunun 1969'da New Haven'de muhbir olduğu iddia edilen birini bıçaklamalar olsun, Japonya'daki Birleşik Kızıl Ordu liderinin "devrimci disiplin"i çiğnedikleri gerekçesiyle on dört grup üyesini katlettirmesi Ivanov cinayetinin cağdaş yansımaları olarak kabul edilebilinir.

Ancak "Neçayevci" taktikler devrimci hareket içinde yaygın tepkilere de yol açtı. Neçayev 1860'ların sonunda St. Petersburg'daki kendi çevresinde Mark Natanson, Felix Volhovski, German Lopatin ve Michael Negreskul gibi özgürlükçü sosya-

listlerin muhalefetiyle karşılaşmıştı. 1870'lerin Çaykovski çevresi de (Natanson, Volhovski ve Lopatin'in yanı sıra Kropotkin ve Stepniyak'ın da olduğu) Neçayev'in Jakoben yöntemlerinden, sinik ahlâksızlığı ve diktatoryal parti örgütü anlayışından uzak durmuşlardı. Halkın Adaleti'nden farklı olarak, bir güven atmosferi yaratmaya, üyeler arasında karşılıklı yardım ve saygıya dayanan bir örgüt kurmaya çalışmışlardı. Neçayev'in Makyavelciliğiyle uyuşmayarak, böylesi canavarca araçlar karşısında, ne kadar soylu olursa olsun, hiçbir amacın bozulmadan kalamayacağını ileri sürüyorlardı. Bakunin gibi onlar da devrimci grupların Neçayev'in önerdiği doğrultuda yetiştirilmesinin halka istemesi gereken şeyleri sunacak, kibirli seçkinlerden oluşan bir iktidar düşkünleri grubu yaratıp yaratmayacağını, aslında bunun gerçekleşip gerçekleşmediğini sorguluyorlardı. Böylece kendilerini, gerçek bir sosyalist ahlâktan yoksun oldukları için gerçek bir sosyalist devrimi esinlendiremeyeceklerini düşündükleri İşutin, Tkaçyev ve Neçayev'in karşısına, Herzen, Bakunin ve Lavrov'un özgürlükçü sosyalizmiyle aynı safa koyuyorlardı.

Benzer eleştiriler sonunda, Peter Kropotkin tarafından, Maria Goldsmith'in sözleriyle "'Neçayevcilik sözcüğünü daima ağır bir azarlama tonuyla" anan Bolşeviklere de yöneltildi. Çaykovski çevresinin üyesi olan Kropotkin, araçları amaçlara bağımlı kılan ve "profesyonel devrimciler"in oluşturduğu içine kapalı birlikleri suçluyordu. Kropotkin, "ahlâki bakımdan gelişmiş bir bireyselliğin her örgütün temeli olması gerektiği" düşüncesinde ısrarlıydı[30]. Kropotkin'in gözünde amaçlarla araçlar birbirinden ayrılmazdı; ilkeleri ve hedefleriyle çelişen bütün taktiklere hiçbir esneklik göstermeden karşı çıkıyordu. Uzakgörüşlü anlarında bunları Bakunin de kabul etmezdi. Ölümünden yaklaşık iki yıl önce Sajin'e "Öncelikle, canlı ve sağlam hiçbir şeyin Cizvit hilelerle inşa edilemeyeceğinin, başarmayı amaçladığınız devrimci eylemler için bayağı ve küçük tutkulardan destek aranmaması gerektiğinin, yüce, insanca ve iyi düşünülmüş fikirler olmadan hiçbirdevrimin zafer kazanamayacağının farkından olun"[31] diye yazıyordu.

Notlar:

(1) Neçayev olayını değerlendirmemde aşağıdaki yapıtlara duyduğum borcu ifade etmek isterim: Der. Arthur Lehning, **Archives Bakounine,** C.IV: **Michel Bakounine et ses relations avec Sergej Necayev, 1870–1872** (Leidin, 1971); der. Micheal Confino, **Daughter of a Revolotionary: Natalie Herzen and the Bakunin/Nechayev Circle** (La Salle, III., 1974); der. Confino, **Violence dans la violence: Le debat Bakounine–Necaev** (Paris, 1973); Stephen T. Cochrane, **The Collaboration of Necaev, Ogarev and Bakunin in 1869: Necaev's Early Years** (Giessen, 1977); Philip Pomper, **Sergei Nechaev** (New Brunswick, N.J., 1979). Ayrıca bkz. Aileen Kelly, **Mikhail Bakunin: A Study in the Psychology and Politics of Utopianism** (Oxford, 1982).

(2) Der. Confino, **Violence dans la violence,** s. 31–32.

(3) Max Nomad, **Apostles of Revolution** (Boston, 1939), s.216.

(4) Filippo Michele Buonarroti, **Conspiration pour l'égaleté dite de Babeuf** (Brüksel, 1828).

(5) Franco Venturi, **Roots of Revolution** (New York, 1960), s.87. Neçayev Dekambristler içinden Panov adlı birini, "gerçek **muzhik** düşüncesi, duygusu ve özlemlerine sahip, bütün maiyetiyle birlikte Çar Nikola ailesini boğazlamak üzere tek başına saraya giren" kişiyi seçmişti. "Ah, bir de başarsaydı!" Aktaran Philip Pomper, "Nechaev and Tsaricide," **Russian Review 33**(Nisan 1974), s.131.

(6) A.g.y., s.295–98.

(7) Avrahm Yarmolinsky, **Road to Revolution** (New York, 1962), s.136.

(8) Venturi, **Roots of Revolution,** s. 337.

(9) A.g.y., s.363. Ayrıca bkz. Deborah Hardy, **Peter Tkachev: The Critic as Jacobin** (Seattle, 1977), s.133–36.

(10) Nomad, **Apostles of Revoulution,** s.222.

(11) Der. Confino, **Daughter of a Revolutionary,** s.20.

(12) E.H. Carr, **Michael Bakunin** (New York, 1961), s.393; der. Confino, **Violence dans la violence,** s.20.

(13) Nicolas Walter, **Anahtar Kitap'ın** Koroptikn Lighthouse Publications baskısına önsöz (Londra, 1971). Ayrıca bkz. Walter, "The Doomed Man: Sergei Nechayev (1847–1882)," **Freedom,** 11 Aralık 1982. **Anahtar Kitap'ın** tam bir İngilizce çevirisi için bkz. Confino, **Daughter of a Revolutionary,**s.221–30.

(14) Der. Confino, **Violence dans la violence,** s.41.

(15) Carr, **Michael Bakunin,** s.393.

(16) Bakunin'den Ogarev'e, 12 Ocak 1870, Confino, **Daughter of a Revolutionary,** s.151.

(17) Der. Confino, **Violence dans la violence,** s.53.

(18) Bakunin'den Alfred Talandier'e, 24 Temmuz 1870, der. Confino, **Daughter of a Revolutionary,** s.307; Yarmolinski, **Road to Revolution,**s.163.

(19) Fransızca çevirisiyle birlikte özgün Rusça mektup için, der. Lehning, **Michael Bakounine et ses relations avec Sergej Necaev,** s.103–34, 221–54.

Tam bir İngilizce çeviri için bkz. der. Confino, **Daughter of a Revoulutionary,** s.238–80.

(20) Arhur Lehning, **Fram Buonarroti to Bakunin** (Leiden, 1970), s.ix.

(21) Carr, **Michael Bakunin,** s.193; Bakunin, Gesamelte Werke, 3 cilt. (Berlin, 1921–1924), c.III, s. 35–38, 82 90–99; der. C.E. Black, **Rewriting Russian History** (New York, 1962), s.297.

(22) K.J. Kenafick, **Michael Bakunin and Karl Marx** (Melbourne, 1948), s.132–33; der. Confino, **Daughter of a Revolutionary,** s.323–24.

(23) Venturi, **Roots of Revolution,** s.386–87; Yarmolinsky, **Road to Revolution,** s.165.

(24) Nomad, **Apostles of Revolution,** s.251.

(25) M.P. Sazhin, **Vospominanlia** (Moskova, 1925), s.65.

(26) Der. Confino, **Violence dans la violence,** s.67.

(27) E.H. Carr, **The Romantic Exiles** (Londra, 1933), s.290; Albert Camus, **The Rebel** (New York, 1956), s.160–62.

(28) Eldridge Cleaver, **Soul on Ice** (New York, 1968), s.12. Krş. George L. Jackson, **Blood in My Eye** (New York, 1972), s.3; Huey Newton, **Playboy'**daki görüşme, Mayıs 1973, s.90. 1970'lerde İtalya'daki Kızıl Tugaylar'ın liderlerinden Renato Curcio da **Anahtar Kitap'**ı onaylayarak aktarıyor devrimci örgütünü Neçayev'inkine göre modellendiriyordu Bkz. Curtis Pepper, "The Possessed, "**NewYork Timez Magazine,** 18 Şubat 1979.

(29) **New York Times.** 23 Şubat 1974.

(30) George Woodcock ve Ivan Avakumoviç, **The Anarchist Prince** (Londra, 1950), s.360; Peter Kropotkin, **Memoirs of a Revolutionist,** (Boston, 1899), s.304–305.

(31) H.E. Kaminski, **Bakounine: La vie d'un révolutionnaire** (Paris, 1938), s.339.

IV

KROPOTKİN'İN ETİK ANARŞİZMİ

icheal Bakunin ve Peter Kropotkin'in hayatları ve yazılarıyla, dünya çapında bir anarşist hareketin yaratılmasına öbür ülkelerden daha çok katkıda bulunmuştu Rusya. İki insan, birçok konuda ayrıldıkları halde, ortak çok şeyi paylaşıyorlardı. Toprak soylusu bir kökenden gelen her ikisi de profesyonel devrimci yaşamları uğruna miraslarından vazgeçmişlerdi. İkisi de isimlerini destansı bir haleyle kuşatarak Çarlık hapishanelerinden dramatik firarlar gerçekleştirmişlerdi -Kropotkin'in kaçışı Bakunin'in ölüm yılı olan 1876'da oldu. İkisi de işçi ve köylülere dayalı bir toplumsal devrim istiyor, devletsiz altın çağın hemen gerçekleşmesinden yana çıkarak müdahale edici bir diktatörlük aşamasını reddediyorlardı. İkisi de yaşamlarının büyük bölümünü Batı'da geçiren, pek çok ülkedeki anarşist hareketin şekillenmesinde belirleyici rol oynayan uluslararası kişi-

liklerdi.Ve ikisi de, adem-i merkeziyetçi ve özgürlükçü toplum anlayışlarıyla, gelecekteki isyancı kuşaklara esin kaynağı olacak bir miras bırakmışlardı.

Kropotkin, yüzyılı aşkın bir süre önce, gençlere toplumsal adalet uğruna mücadeleye katılmaları çağrısı yaptığında çağdaş bir dille konuşuyordu. Ticarette ya da herhangi bir meslekte yetişmiş gençler, diye yazıyordu, elde ettikleri bilgileri kendi kazançları uğruna yağmalama araçları olarak kullansınlar diye öğrenmediler. Bir gün zekâsını, yeteneklerini ve bilgisini bugün sefil koşullarda ve cehalet içinde sürünenlerin yurttaşlık haklarının tanınmasına yardım etmekte kullanacağını rüyasında bile görmemiş olanların, yine de baştan çıkarılmaları ve kötü alışkanlıklarla bozulmaları gerekmektedir." Bu sözler, savaştan ve baskıdan bitkin düşmüş pek çok ülkedeki yüce gönüllü öğrencilerin yeneteklerini insanlığın yararına kullanma özlemi içinde oldukları 1960'lar ve 1970'lere ne kadar uygun düşüyordu. Bu genç insanlar için, Kropotkin'in öğütleri ortaya attığı zamanki kadar geçerliydi: İnsanlık davasına katılın, "halk içinde doğruluk, adalet ve eşitlik uğruna hiç vazgeçmeden mücadele edin. Bütün ülkelerin gençliğinin, bunun vereceği mutluluktan daha çok arzulayacağı bir başka soylu bir onur olabilir mi?"[1]

Ortaçağ Rusyası'ndaki prenslerin torunu eski aristokrasinin bir evlâdı olan Kropotkin, başkalarına salık verdiği yönü kendisi de izlemişti. 1871'de kendisine St. Petersburg'da İmparatoruk Coğrafya Derneği'nin sekreterliği gibi imrenilecek bir görev önerilmişti. Henüz otuzuna bile basmadığı halde (1842'de Moskova'da doğmuştu), özellikleriyle saygı görmeyi hakediyordu. Birkaç yıl önce olsa bu görevi havada kapardı. 1860'larda Sibirya'da yaptığı askerlik hizmeti sırasında haritası bile çıkarılmamış uçsuz bucaksız toprakları incelemiş, gözlemleri temelinde Doğu Asya'nın haritasında değişiklikler yapan bir kuram geliştirmişti. Gördüğü biçimiyle, Asya'nın yapısal sınırları (Humboldt ve diğerlerinin çizdiği gibi) kuzeye ve güneye, ya da doğuya ve batıya değil, kuzeydoğudan, güneybatıya doğru gidiyordu. Kropotkin anılarında, bütün verileri yerli yerine koyduğunda, bilimsel keşif anında hissettiği müthiş hazzı anlatır "İnsan yaşamında", diye yazıyordu, "uzunca ve sabır isteyen bir araştırma dönemi sonrası, ansızın bir genellemeyi doğurmanın

sevincine eş çok az sevinç olabilir. Yıllardır son derece kaotik, çelişkili ve tartışmalı görünen şeyler birdenbire uyumlu bir bütün içinde gerçek konumlarını alırlar".[2]

Sibirya'nın topografisi üzerine raporları Kropotkin'i hemen üne kavuşturdu ve seçkin bir akademik kariyerin yolunu açtı. Bilimsel çalışmayı sürdürmüş olsaydı, başka hangi keşifleri yapabileceği ve ne kadar itibar kazanacağı ancak tahmin edilebilir, Çoğrafya Derneği'nin önerisi ona ulaştığında Finlandiya'da bilimsel ününü arttıran değerli gözlemlerde bulunduğu, buzul tabakaları inceliyordu. Ama aynı zamanda, yaşamının yönünü değiştirecek bir krizin içindeydi. Korkunç gözlem ve içgörü yeteneklerini hasretmiş olduğu işinde huzur bulamıyordu artık. Kendisi entelektüel üstünlüğüyle ayrıcalıklar elde ederken halk kitlesinin yoksulluk ve cehalet içinde yaşaması derinden sarsıyordu onu. "Çevremdeki herşey sefaletten ve bir parça ekmek mücadelesinden ibaretse, böyle büyük sevinçlere ne hakkım var. Yüksek duygular dünyasında yaşamamı sağlayan şeyler, buğday yetiştiren ama çocuklarına yeterli ekmeği bulamayan insanların sofralarında alınmışsa, sevinmeye ne hakkım var?"[3]

Kropotkin'in yolu çizilmişti. Bilimsel uğraşlarını gerçekten yüce tutuyordu, ama onları sürdürmek, ıztırabın ve adaletsizliğin kol gezdiği bir dünyada kendi sevinçleriyle mutlu olmak gibiydi. Onu çağıran daha yüksek bir ses vardı; nereye götürürse götürsün, ne kadar fedakârlık gerektirirse gerektirsin, o sesi izlemeye hazırdı. Aslında, bir yoldaşının sözleriyle, yaşamını yazgının cilvesiyle istemeden yarar sağladığı bu adaletsiz dünyaya karşı çıkmaya adaması bir "kefaret sarhoşluğu " gibiydi[4]. Dolayısıyla Coğrafya Derneği'nin önerisini geri çevirdi ve, aristokrat olarak doğmasının getirdiği haklardan vazgeçerek, yaklaşık yarım yüzyıl sürecek, hapishane ve sürgünle dolu bir geleceğe adımını attı.

Kropotki'nin ailesinin tepkiyle karşıladığı sekreterlik önerisini red edişi ilerleyip yükselmesi için önüne çıkan fırsatlara ilk sırt çevirişi değildi. 1862'de St. Petersburg'da Corps of Pages'den mezun (*) olduğu zaman da sarayda parlak bir kariyer yapabilme olasılığına karşın o doğu Sibirya'da Amur'daki, kimsenin gitmek istemediği bir Kazak alayına tayin edilmek için

(*) Yalnızca soylu çocuklarının girebildiği bir askeri okul (ç.n.)

başvurdu. Başkaları ne düşünürse düşünsün, kendisinin asla pişman olmadığı bir karardı bu. Çünkü özgürlükçü felsefesini ilkin Sibirya'da şekillendirmeye başlamıştı. İlk kez orada Fransız anarşizminin babası Proudhon'u okudu ve yaklaşık bir yıl önce Amur'dan kaçmış, dünyayı dolaşarak gittiği Avrupa'da işçiler, zanaatkârlar ve aydınlar arasında bir anarşist hareket kurmuş olan Bakunin'in serüvenlerini öğrendi. En önemlisi, devletin toplumsal ilerlemede bir araç işlevi görebileceği umudunu Sibirya'da gömdü. Görev yerine gider gitmez, üstlerinin isteğiyle, yerel belediye yönetimleri için ceza sisteminde reform yapılmasına ilişkin (ömrünün geri kalan kısmında da ilgileneceği bir konu) ayrıntılı planlar hazırladı. Ancak bunların içine bir türlü girilemeyen bürokratik labirentlerde yok olup gittiğini gördü. 1866'da, gezisinin sonuna doğru, yetkililer Baykal Gölü yakınlarındaki Polonyalı sürgünlerin isyanını korkunç bir vahşetle bastırdılar. Bu olay, Kropotkin'in devletin değerli yanlarına ilişkin inancından arta kalanları da paramparça etmeye yetti.

Oysa aynı dönemde, Sibirya'nın yaban topraklarında yeşeren küçük, özerk topluluklar onun üzerinde olumlu izlenimler bırakmıştı. Rus köylüleri (özellikle Duhobor mezhebinin üyeleri) ve yerli kabileler arasında gözlemlediği başarılı işbirliği, sonraki düşüncelerine ışık tutacaktı. "Komuta ve disiplin ilkesine göre davranma ile ortak anlayış ilkesine göre hareket etme arasındaki farkı görmeye başladım", diyordu sonraları. "O zaman gözlemlerimi parti mücadelelerinden alınmış terimlerle formüle etmediğim halde, önceleri aziz tutmuş olduğum devlet disiplinine inancımı Sibirya'da yitirdiğimi şimdi söyleyebilirim. Anarşist olmaya hazırdım". [5]

Birkaç yıl sonra, İsviçre'de Jura dağlarındaki saatçı toplulukları ziyaret ettiğinde, bozulmamış komünal yaşama ilişkin olumlu izlenimleri iyice pekişmişti. Gönüllü karşılıklı destek birlikleri kurmaları, politik ihtiraslarının ya da önderlerle astlar arasında herhangi bir ayrımın görülmeyişi hemen etkilemişti onu. El ve kafa emeklerinin karışık olması, dağ köylerinde yaşarken eviçi imalatla tarımsal çalışmayı birleştirmeleri Kropotkin'in hayranlığını kazanmış, geleceğin ideal toplumu üzerine görüşlerini biçimlendirmeye yardım etmişti. Sibirya'dan sonra İsviçre'deki deneyimiyle yeni özgürlükçü ilkeleri doğrulanmış

oluyordu. "Saatçılarla bir hafta beraber kaldıktan sonra dağlardan uzaklaştığımda, sosyalizm üstüne görüşlerim yerli yerine oturdu. Artık bir anarşisttim."[6]

Demek ki Sibirya, Kropotkin'in yaşamında önemli bir dönüm noktasına işaret ediyordu. Felsefesinde merkezi bir yer tutacak ünlü karşılıklı yardım kuramını orada geliştirmeye başlamıştı. 1862'de gittiği Uzak Doğu'da Darwin'in **Türlerin Kökeni**'nden (üç yıl önce yayımlanmıştı) derinden etkilendi; çoğu Darwincinin türlerin evriminin temel faktörü saydığı "varoluş mücadelesi'nin yeni kanıtlarını keşfetmeye can atıyordu. Ama gözlemlediği şeyler onu hayretler içinde bıraktı ve o günlerde entelektüel Avrupa'nın başlıca konusu olan evrim kuramının Darwin'in izleyecilerince ciddi ölçüde çarpıtıldığı sonucunu çıkardı. Kropotkin'in hayvan ve insan yaşamıyla ilgili gözlemleri, aynı türün üyeleri arasında ölümcül mücadele örneklerinin çok az olduğunu ortaya koyuyordu. Bulduğu şey "Acımasız rekabetinden" yaşamın sürdürülmesinde, türün korunmasında ve evriminde en önemli özellik olduğundan kuşkulanmama yol açan ölçüde sürdürülen"[7] karşılıklı yardımdı.

Karşılıklı yardım kuramı böyle şekillenmeye başlamıştı. Ancak Kropotkin'in ayrıntılı olarak geliştirme fırsatı bulabilmesi için tam yirmi yıl geçecekti. Kropotkin bu arada, Avrupa'nın her köşesindeki radikal grupların ismini hayranlıkla anmalarını sağlayan devrimci eylemlere atıldı. 1872'de, Jura'dan dönüşünde, Moskova ve St. Petersburg işçileri ve köylüleri arasında devrimci propaganda yürüten bir genç popülistler örgütü olan Çaykovski çevresine katıldı. Sonra polis tarafından yakalanınca 1874 yılında mahkûm edildi, ancak iki yıl sonra dramatik bir yolla firar edip, Batı Avrupa'ya kaçtı. 1881'de II. Aleksandr'a yapılan suikastin ardından Rus hükümetinin isteği üzerine ülkeden çıkarılana kadar, ilk iki yılının büyük bölümünü çoklukla İsviçre'de geçirdi. Oradan Fransa'ya taşındı, ama Aralık 1882'de tutuklanıp uydurma bir isyana teşvik suçlamasıyla üç yıl Clairveux hapishanesinde kaldı. Hapishanede karşılıklı yardım kuramını biraz daha geliştirme olanağı buldu.

Kropotkin hapisliğinin ilk yılında, saygın bir Rus zoologu ve St. Petersburg Üniversitesi'nin dekanı olan Profesör Karl Kessler'in 1880'de verdiği "Karşılıklı Yardım Yasası Üzerine" baş-

lıklı konferans metnini okuma şansını elde etmişti. Kessler'in tezi, evrim sürecinde temel faktörün çatışma değil, işbirliği olduğu doğrultusundaydı. "Karşılıklı mücadele yasası"nın dışında, diye ileri sürüyordu, türlerin yaşaması ve evriminde çok daha önemli olan "karşılıklı yardım yasası" vardır. Kessler özellikle, döllerini korumak arzusunun hayvanları biraraya getirdiğini, "ne kadar birey biraraya gelirse, birbirlerini karşılıklı olarak o kadar çok desteklediklerini ve zihinsel gelişmelerinde daha fazla ilerleme görülmesinin yanı sıra türlerin yaşama şansının o kadar çok arttığını" vurguluyordu. Bütün hayvan türleri karşılıklı yardımı uyguluyor diyen Kessler, böcekler, kuşlar ve hayvanların davranışlarından örnekler sergiliyordu.

Kessler'in metni Kropotkin'in düşünüş tarzını fazlasıyla etkilemişti. "Bütün evrim konusuna yeni bir ışık tutarcasına" çarptı beni, diye yazıyordu. [8] Sibirya'daki ve Jura dağlarında İsviçreli saatçiler arasındaki gözlemlerini doğrulamakla kalmıyor, aynı zamanda o sıralarda evrimleştirmekte olduğu özgürlükçü toplum felsefesine de uygun düşüyordu. Kessler'in tezi gerçekten Kropotkin'e o kadar doğru ve önemli görünüyordu ki, hemen, elinden geldiği kadar geliştirmek amacıyla yeni veriler toplamaya koyuldu. Çok geçmeden başka yazarların da benzer gözlemler yaptığını gördü ve bu durum hayli ilgisini çekti. Örneğin Fransız filozof Alfred Espinas, 1877'de yayımlanmış doktora tezinde, hayvanlarda türlerin korunması yönünde görülen toplumsal davranışın önemini vurgulamıştı. Kropotkin'in belirttiği gibi, fikir "havaya yayılmıştı"[9].

Ama bunu kabul etmek, Kropotkin'in kendi başarısını en aza indirmek değildir. Kessler görüşlerini yalnızca gelişigüzel bir taslak halinde sunmuş, konferansını verdikten hemen hemen bir yıl sonra, 1881'de ölünce bu görüşler geliştirilmeden öylece kalmıştı. Kropotkin'den önce karşılıklı yardım kuramını bütünlüklü ve sistemli bir biçimde anlatan başkası da yoktu. Bu kuramı geliştirmek ve gerek birinci elden gözlemlerden, gerekse **Karşılıklı Yardım** adlı çalışmasındaki pek çok referans notunda işaret edilen, antropologların ve alan doğacılarının (field naturalists) yapıtlarının kapsamlı olarak incelenişinden çıkarılmış zengin kanıtlarla desteklemek anarşist prense düşüyordu.

Kropotkin bulgularını yayımlamaya başladığında, Clairvaux

hapishanesinden salıverilmiş ve Rus Devrimi'yle anayurduna dönme olanağı bulana dek otuz yıl kalacağı İngiltere'ye yerleşmişti. Kuramını açıklama dürtüsünü 1888'de, Darwin'in başlıca izleyicilerinden T.M. Huxley, Londra'da çıkan ve geniş bir okur çevresine sahip **The Nineteenth Century'de** "Varoluş Mücadelesi" adlı etkili denemesini yayımladığı zaman duymuştu. Huxley'in savının ağırlığı, yaşamın "sürekli bir özgürce kaçış" olduğu, aynı türden bireyler arası rekabetin yalnızca bir doğa yasası değil, ayrıca ilerlemenin itici gücü olduğu düşüncesindeydi. "Ahlâkçının bakış açısından", diye yazıyordu ünlü bir pasajda, "hayvanlar dünyası gladyatörlerin gösterisiyle aynı düzeydedir. Yaratıklara çok iyi davranılır ve döğüşe hazırlanır; dolayısıyla en güçlü, en çabuk ve en kurnaz olanlar ertesi gün döğüşecek kadar yaşarlar. Seyircinin başparmağını aşağı indirmesine gerek yoktur, çünkü bağışlama olmaz"[10].

Huxley'in denemesi Darwin'in kuramlarının izleyicilerince nasıl çarpıtıldığının dikkat çekici -aslında tuhaf- bir örneği gibi gelmişti Kropotkin'e. Kropotkin'in Darwin'in keşiflerine derin saygı duyuyor, doğal seçme kuramını yüzyılın belki de en parlak genellemesi sayıyordu. "Varoluş mücadelesi"nin türlerin evriminde önemli rol oynadığını da yadsımıyordu. **Karşılıklı Yardım'da** çok net bir ifade kullanır: "Yaşam mücadeledir ve bu mücadelede en uygun olanlar hayatta kalır."[11] Ama hayatta kalacak en uygun olanlar kimlerdi? Kropotkin'in kabul edemediği, Huxley'in ve diğerlerinin evrim sürecinde rekabetin ve çatışmanın rolüne tek yönlü bir vurgu yapmalarıydı. Beyazların diğer ırklarla, güçlülerin zayıf olanlarla ilişkilerindeki tüm alcaklılar Huxley'in her alanda çatışma formülünde gerekçesini buluyor, diye yazıyordu. Ek olarak, Huxley'in doğal dünyayı, dişlerinden ve pençelerinden kanlar akan vahşi bir orman gibi resmetmesi kendi bulgularıyla keskin bir zıtlık oluşturuyordu. Kropotkin'in bulgularına göre, doğal seçme sürecinde hayvanlar arasındaki kendiliğinden işbirliği eğilimi vahşi rekabetten daha önemliydi ve "karşılıklı yardım alışkanlığını edinen hayvanlar kuşkusuz hayatta kalmaya en uygun" olanlardır[12]. Kropotkin hatta, Darwin'in **İnsanın Türeyişi'nde**, bu fikri asla ciddi bir anlamda geliştirmiş olmasa da, varoluş mücadelesinde karşılıklı işbirliğinin önemini kabul ettiğini belirtecek kadar ile-

ri gidiyordu.

Kropotkin Huxley'e, 1890-1896 arasında **The Nineteenth Century**'de çıkan bir dizi makaleyle yanıt verdi. Bu makaleler 1902'de ünlü **Karşılıklı Yardım** adlı kitabında biraraya toplandı. Kropotkin bu yazılarında karşılıklı yardım kuramını hayvan ve insan yaşamından bol örneklerle belgeler. Hayvanlar arasında avcılıkta, göçte ve türlerin üremesinde karşılıklı işbirliğinin nasıl uygulandığını gösterir. Karıncaların ve arıların gelişkin toplumsal davranışlarından, kurtların saldırısına uğradıklarında bir halka oluşturan vahşi atlardan, topluca avlanan kurtlardan, çok geniş topraklara dağıldıkları halde bir nehri geçerken sürü halinde toplanan göçmen geyiklerden örnekler verir. Bu ve benzer örneklerle, toplumsallığın hayvanlar âleminin her düzeyinde baskın bir özellik olduğunu kanıtlar. Dahası, insanlar arasında da karşılıklı yardımın istisna değil, kural olduğunu gösterir. İlkel kabile, köy ve ortaçağ komününden başlayıp, baskıcı bürokratik devletin yükselişine karşın karşılıklı desteği sürdüren çeşitli modern birliklere kadar, gönüllü işbirliğinin evrimini zengin örneklerle sergiler. Kısaca onun tezi, toplumsal ilerlemenin biricik -ya da başlıca- belirleyicilerinin rekabet ve kaba güç olduğu öğretisinin çürütülmesidir. Kropotkin'in gözünde, karşılıklı yardım çok daha büyük bir rol oynamıştır; gerçekte, "ilerici evrimin temel faktörü" olmuştur. [13]

Karşılıklı Yardım klasikleşmiştir. Anılarından sonra, Kropotkin'in en iyi bilinen ve geniş çevrelerce başyapıtı sayılan çalışmasıdır. Asya ve Avrupa'da pek çok dile çevrilmiş, pek çok baskı yapmıştır. Bunun nedenlerini bulmak da zor değildir. **Karşılıklı Yardım** evrim kuramına bir katkıdan öte önem taşır. Kropotkin'in anarşist felsefesinin köşe taşını oluşturur. Anarşist kurama bilimsel bir temel kazandırmaya yönelik en başarılı girişimidir üstelik. Zooloji, antropoloji ve tarihteki geniş bilgisini sergilerken, önceleri kimsenin göstermediği kadar, evrim sürecinde dayanışma ve işbirliğinin önemini göstermiştir. Dahası, karşılıklı yardım Kropotkin'e göre, ahlâk, insanın toplumsallık içgüdüsünden, "tek tek her insanın mutluluğunun herkesin mutluluğuna sıkı sıkıya bağlı olduğu"nu bilinçaltında kabullenişinden, "bireyi başka her bireyin hakkının kendisininkine eşit olduğunu düşünmeye sevkeden adalet, ya da hakkaniyet

duygusu"ndan evrimleşmiştir. [14]

İnsan davranışlarının olumsuz yönleri de yok değildi. İnsanın doğal içgüdüleri ağırlıkla işbirliğine yönelirken, rekabetçiliğin ve kendini ortaya koymanın da eksik olmadığını kabul ediyordu Kropotkin. Kendini Darwinci ilan etmiş biri olarak, hayvanlar dünyasında olsun, insanlar içinde olsun çatışmanın varlığına kör kalamazdı. Ancak görev, anladığı kadarıyla, "insanı, bireysel amaçları uğruna yararlanmak üzere başkalarını boyun eğdirmeye kışkırtan" duyguları köreltmek ve "insanları ortak çabayla ortak amaçlara ulaşmak için birleşmeye teşvik eden" duyguları beslemekti; "ortak amaçlar insan doğasının temel gereksinimine -mücadele- yanıt verirken, ortak çaba aynı ölçüde temel bir başka eğilimi -birlik ve karşılıklı sempati arzusu- temsil edecekti". [15]

Böylece, karşılıklı yardımın Kropotkin'in toplumsal düşüncesindeki yerine geliyoruz. Bu noktada da, bilimsel gözle baktığı hemen her alanda olduğu gibi, bu kuramın rolü belirleyici önem taşıyordu. İnsanlar bütün gelişmeleri boyunca, diye iddia ediyordu, dayanışma ve arkadaşlık ruhuyla birlikte çalışma eğilimi sergilemişlerdir. İnsanlar arasında karşılıklı yardım, başkalarına egemen olma şeklindeki bencil istekten çok daha etkili bir güç olmuştur. İnsanlık hayatta kalmasını aslında karşılıklı yardımlaşmaya borçluydu. Hegel, Marx ve Darwin'in kuramlarına aldırmayan Kropotkin, tarihsel sürecin kökünde çatışmadan çok işbirliğinin yattığını savunuyordu. Bundan başka, insanın doğal durumunu herkesin herkese karşı savaşı olarak gören Hobbes'un yaklaşımını çürütmüştü. Tarihin her döneminde, diyordu, çeşitli sınıflarda karşılıklı yardım birlikleri boy göstermiş, Ortaçağ Avrupası'nın lonca ve komünlerinde yüksek bir noktaya ulaşmıştı. 16. yüzyıldan 19. yüzyıla merkezi devletlerin yükselişe geçmesi Kropotkin'in gözünde Batı uygarlığının olağan modelinden bir sapmadan başka şey değildi. Devletin ortaya çıkışına karşın, gönüllü birlikler insan ilişkilerinde temel rolü oynamayı sürdürmüşlerdi ve karşılıklı destek ruhu "modern toplumumuzda bile" kendini gösterip, "her zaman olduğu gibi, ilerlemenin başlıca önderi olma hakkını dayatıyordu". [16] Modern tarihin başat eğilimleri yeniden, insanların (yönetici, rahip ve askerlerin düzenbazlıkları olmadan) yaratıcı yetenekle-

rini geliştirebilecekleri, adem-i merkezi, politik olmayan ve işbirliğine dayalı toplumlara işaret ediyordu. Kropotkin, yapay devletin her yerde doğal gönüllü gruplar lehine "kutsal işlevler"inden vazgeçmekte olduğunu söylemekteydi.

Ancak, gönüllü işbirliğini bastırmaktan çok özendirmek etmek için nasıl bir toplum kurulmalıdır? Kropotkin **Ekmeğin Fethi**'nde bu soruya yanıt bulmaya çalışır. **Karşılıklı Yardım** Kropotkin'in bilimsel şaheseri olarak kabul görüyorsa, **Ekmeğin Fethi** de herhalde anarşist toplumsal öğretilerinin en berrak açıklamasıdır. Sıradan işçiye hitap eden bir dille yazılan bu kitap, toplumsal temalar üzerine kitaplarda görülmeyen durulukta bir üslûba sahiptir. İlk çıktığında, Emile Zola "gerçek bir şiir" diyerek alkışlamıştı. Kropotkin'in özlü tanımıyla kitap "insanlığın gereksinimlerinin ve onları karşılayacak ekonomik araçların incelenmesi"dir. Model olarak Paris Komünü'nü alan bu çalışmanın amacı, toplumsal devrimin nasıl yapılabileceğini, özgürlükçü çizgide örgütlenmiş yeni bir toplumun eskisinin yıkıntıları üzerinde nasıl inşa edilebileceğini göstermektir. Ama Kropotkin, bütün ayrıntılarıyla geleceğin ütopyasını kurmaya yönelik bir denemeye kalkışmamıştır. Tersine, toplumun doğal evrimini önceden tasarlanmış bir kalıba sokmayı reddeder ve genel hatlarını çıkarmakla yetinir.

Ekmeğin Fethi ilkin Fransızca olarak, Kropotkin'in de yayın yönetmenlerinden olduğu **Le Révolté** ve **La Révolte** dergilerinde dizi makaleler şeklinde yayımlandı. 1892'de, adını da önermiş olan anarşist coğrafyacı Elisee Reclus'nün önsözüyle birlikte, Paris'te kitap olarak basıldı. Başlıca teması, bir avuç kişinin haksız yere el koyduğu üretim araçları ve meyvalarının bütün olarak insanlığın kolektif kazanımı olduğu şeklindeydi. "Herşey herkese aittir", diye yazar Kropotkin. "Herşey bütün insanlar içindir, çünkü onlara bütün insanların gereksinimi vardır, çünkü onları üretmek için kendi kudretleri ölçüsünde bütün insanlar çalışmışlardır ve çünkü dünyadaki zenginliğin üretilmesinde herkesin tek tek payını hesaplayabilmek olanaksızdır."[17] Kropotkin bu noktada etkili bir dil kullanıyordu. Dünyanın bugünkü zenginliklerini yaratmak için milyonlarca insan ter döktüğünden, toplumsal zenginliğin üretilmesinde herkesin tek tek katkısını belirlemek olanaksızdı. Her karış toprak bütün ku-

şakların teriyle sulanmış, her kilometrelik demiryolu insanların kanından kendi payını almıştı. Aslında, bütün insanlığın ortak mirası olmayan tek bir düşünce ya da buluş yoktu. "Her keşif, her ilerleme, insanın zenginliğindeki her artış, geçmişteki ve günümüzdeki fiziksel ve zihinsel çalışmanın ürünüdür," diye ısrar eder Kropotkin. "Öyleyse kim çıkıp da bu devasa bütünün bir dilimine el koyabilir ve (Bu benim, sizin değil) diyebilir?". [18]

Bu noktadan yola çıkan Kropotkin, her bireyin yaptığı işi ölçtüğünü iddia eden ücret sisteminin, herkese eşit ödül dağıtan bir sistem lehine kaldırılması gerektiğini ileri sürer. Anarşist ekonomik düşüncenin evriminde büyük bir adımdı bu. Max Stirner'in bireyselciliği, Proudhon'un karşılıklılığı ve Bakunin'in kolektivizminden sonra, Kropotkin "anarşist komünizm" ilkesine atlıyordu. Özel mülkiyetin ve gelir eşitsizliğinin yerini malların ve hizmetlerin özgürce bölüşümü alacaktı. Bakunin'in kolektivizminde bile bölüşüm ölçütü, Marksistlerin proletarya diktatörlüğündeki gibi, gereksinimden çok performansa bağlıydı. Oysa Kropotkin, bireyin üretme kapasitesine dayalı ödüller sistemini ücretli köleliğin bir başka biçimi sayıyordu. Benimki ile seninki arasına bir ayrım çizgisi çekildiğinde, kolektivist ekonomi saf anarşizmin idealleriyle bağdaşmaz bir konuma düşerdi. Dahası kolektivizm, bireyin performansını ölçmek, buna uygun olarak mal ve hizmet bölüşümünü denetlemek üzere üretici birlikleri içinde bir otorite bulunmasını zorunlu kılıyordu. Demek ki kolektivist düzen, eşitsizlik ve egemenliğin tohumlarını barındırmaktaydı.

Kropotkin kendi anarşist komünizm kuramını bütün biçimleriyle ücret sisteminin antitezi olarak görüyordu. Ama bu fikri aklına getiren ilk kişi değildi. Karşılıklı yardım kuramı gibi anarşist komünizm de, sistemli açıklamasını yapmayı başaracak yetenekli bir düşünür beklerken, "havaya yayılmış" duruyordu. Kropotkin etkileyici sayıda işçiyi ve aydını anarşist davaya kazanarak bu işte büyük başarı sağladı. Kuramının cazip olduğu açıktır. Ücretler ilkesinin yerine gereksinimlerini değerlendirecek, emek payları olsun olmasın zorunlu saydıkları şeyleri ortak mağazalardan alacaklardı. Kropotkin'i yumuşak iyimserliği, politik ve ekonomik sömürüye son verilince, herkesin -ya da

hemen herkesin- herhangi bir zorlama olmadan kendi özgür iradesiyle çalışacağını, rahat bir yaşam sürmek için gerekenden daha fazlasını almaya yeltenmeyeceğini varsaymaya götürmüştü. Anarşist komünizm baskının ve ayrıcalığın her türlüsüne nihayet son verecek, altın bir özgürlük, eşitlik ve kardeşlik çağını açacaktı.

Kropotkin, anarşist komünizmin Batı dünyasında, "modern yaşamın bin türlü gelişmesi"ne [19] yansıyarak her tarafta yükselişe geçtiğine inanmıştı. Yollar ve köprüler herkese serbestti; sokaklar herkesin kullanması için ışıklandırılmış ve kaldırım döşenmişti; her eve su getirilmişti; parklar, müzeler, kütüphaneler ve okullar herkese açıktı. Her durumda, diyordu Kropotkin, böylesi düzenlemeler gereksinim ilkesine temellenmişti; öyle ki örneğin bir halk kütüphanesine gittiğinizde, kütüphaneci istediğiniz kitapları vermeden önce topluma ne gibi hizmetlerde bulunduğunuzu sormaya kalkmaz. Bu gelişmeler Kropotkin'e büyük cesaret vermekteydi. Yönetim ilkesinin gönüllü işbirliği ilkesinin önünde adım adım boyun eğmekte olduğuna inanıyordu. Yaşamın her alanında gönüllü birlikler (sendikalar, bilim dernekleri, Kızıl Haç) kadın-erkek herkesi ortak çıkar ve özlemlerle birbirine bağlıyor, uyumlu işbirliğiyle yan yana varolan gelecekteki özgür komünler toplumunun yolunu hazırlıyordu.

Kropotkin'in en içinden özlemini duyduğu şey, ufak tefek modern süslemelerle Ortaçağ Avrupası'nın adem-i merkezi toplumuydu. Tarih incelemesi, Sibirya'da ve Jura saatçıları arasında ilk elden yaşadığı deneyimlerle birleşince, halkın en mutlu olduğu toplulukların doğal dayanışma ve karşılıklı yardım içgüdülerinin yeşermesine olanak tanıyan küçük topluluklar olduğu şeklindeki köklü inancını besliyordu. Daha basit ama zengin bir yaşama yönelik nostaljik arzularıyla, geçmiş bir çağın özerk toplumsal birimlerini idealize ediyordu. 19. yüzyıl Avrupası'nda ekonomik ve politik iktidarın iyice merkezileşmesiyle yüz yüze gelen Kropotkin, gözlerini, kapitalizmin ve modern devlerin müdahalesiyle henüz kirlenmemiş bir dünyaya çevirmişti. **Ekmeğin Fethi**'nde, kooperatif çalışmasının doğal bağlarıyla birleşmiş kadın-erkek herkesin, bürokratik devletlerin ve dev sanayi komplekslerinin yapaylığından kurtulacağı yeni bir

adem-i merkezi toplumun hayalini kuruyordu.

Modern teknolojinin kendisinden hoşlanmıyor değildi. Bütün ortaçağ özlemlerine karşın, Tolstoy ya da Gandhi'nin pastoral görüşlerine boyun eğmemişti asla. Makinelere antipati duyduğu için İngiliz sosyalisti William Morris'i eleştiriyor, William Godwin'in makineleşmenin bireyleri ağır işlerl sonucu yorulmaktan kurtaracağı, ilginç işlerin herkese dağıtılmasını hızlandıracağı şeklindeki inancını paylaşıyordu. Illionis'de Mrs. Cochrane adlı birisi ev işinin yükünü hafifletecek bir bulaşık makinesi icat ettiğinde sevinç duymuştu. Anılarında şöyle der: "İnsanın makinesinin kudretinden, zekice çalışmasından, hareketlerinin inceliğinden ve yapılan işin doğruluğundan alabileceği zevki çok iyi anlıyorum". [20] Küçük gönüllü atölyelere yerleştirilen makineler insanları büyük-ölçekli kapitalist işletmenin tekdüze ve zahmetli çalışmasından kurtaracak, boş vakit ve kültürel bilgiler için zaman tanıyacak, kol emeğinin geleneksel olarak taşıdığı düşüklük damgasını ebediyen silecekti.

Modern teknolojinin ortaya çıkışında Kropotkin'i rahatsız eden yan, beraberinde getirdiği işbölümüydü. Onun görüşünce, işbölümü insan ruhu açısından yıkıcıydı. "İnsanları etiketleyip damgalamak" anlamına geliyor, "insanın toplumsal değeri"ni hesaba katmıyordu. Sanayideki dakik uzmanlaşmadan yalnızca işveren yararlanırken, "ömür boyu bir toplu iğnenin onsekizinci bölümünü yapmaya mahkûm işçi aptallaşır ve yoksulluğa gömülür". [21] Başka bir kötülük de fabrika işinin tatsız ve genellikle ezici karakteriydi; bu, işbölümüyle birleşince, işçilerin üretken kapasitesini azaltıyor, aynı zamanda sıkıntı ve hayal kırıklıklarını arttırıyordu. Kropotkin'e bakılırsa, böylesi koşullarda çalışmak ne zorunlu, ne de mazur gösterilebilir bir durumdu. Tersine, kiraladıkları ellerin refah ve mutluluğuna ilgi duymayan imalatçıların açgözlülüğünden kaynaklanıyordu. Ferah ve iyi havalanan fabrikalar yapmak pek ala olanaklıydı. Buraları "modern üniversitelerdeki en güzel laboratuvarlara benzeyen sağlıklı ve harika yerler" olabilirdi. [22]

Kropotkin, benzer bir doğrultuda, el ve kafa emeği, tarla ve fabrika işi arasındaki öfke uyandıran ayrılığa da son vermeye çalışıyordu. Onun aklındaki, "her bireyin hem el, hem de zekâ işinin üreticisi olduğu; gücü kuvveti yerinde her insanın işçilik

yaptığı; her işçinin tarlada ve sınai atölyede çalıştığı" bütünse bir toplum vardı. Böylesi koşullarda çalışmak artık "yazgının laneti" gözüyle görülmeyecek, "olması gereken şey, insanın **bütün** yeteneklerinin özgürce kullanılışı " gerçekleşecekti. İnsanın mutluluğu, Kropotkin'e göre, fabrikadaki gibi tarlada da çeşitli uğraşları gerektiriyordu. Fourier ve Owen'ın bir temasını yineleyerek, "artık kölece bir angarya olmaktan çıkıp, bir zevk, bayram, sağlığın ve neşenin yenilenmesi haline geldiği zaman insanlar tarlalarda çalışmaktan memnun olacaklar." [24]

Bu sözlerin içerdiği anlam, Kropotkin'in açıkça savunuculuğunu yaptığı bölgesel kendine yeterlilik sistemidir. Küçük üretim birimlerine yayılmış elektrik gücünün kullanılmasının sanayi işletmelerini küçültmeye olanak tanıyacağını, böylece mal imalatının modern teknolojiden fedakârlık etmeye gerek kalmadan kıra kaydırılabileceğini ileri sürüyordu. Bu yolla üretimin asıl yükü, işin daha etkili ve insan mutluluğu açısından daha kabul edilebilir olduğu işliklere yıkılabilirdi. Aynı zamanda, yoğun tarım yöntemlerinin yiyecek üretimini, ülke dışından ithalata bel bağlamadan insanlarını bolluk içinde doyurabilen Britanya gibi kalabalık ülkelerdeki orana kadar dahi çıkarabileceğine inanıyordu. Demek ki Kropotkin, Lewis Mumford'un belirttiği gibi, elektrik kullanımlarının, pazar bahçevanlığı teknikleriyle, bir yandan insanın kişiliğinin gelişmesine eksiksiz bir alan tanırken, öbür yandan şehir ve kır yaşamının üstünlüklerini birleştiren adem-i merkezileşmiş bir toplumun temelini atabileceğini düşünen, geleceğin "bahçe şehri" yandaşlarını önceden görmüştü. [25]

Öyleyse Kropotkin için, çağdaşlarının çoğu için olduğu gibi, en yakıcı toplumsal sorunlar üretimin örgütlenmesi ve zenginliğin bölüştürülmesiydi. Üretim daha iyi örgütlendiğinde, ölçülü ve zevkli bir çalışmanın yaşamı herkes için rahat hale getireceğine inanmıştı. Gördüğümüz gibi, daha iyi örgütlenme derken, **Ekmeğin Fethi**'nin devamı olan **Tarlalar, Fabrikalar ve Atölyeler**'in (1899) altbaşlığından aktarmayla "tarımla birleşen sanayi, el emeğiyle birleşen kafa emeği"ni kastediyordu. Ama ayrıca, malzemelerin ve emeğin artık askeri silahlara, hükümet bürokrasilerine ya da "yalnızca zenginlerin boş gösterişlerine ayrılmış" [26] özel lükslerine ereksiz yere harcanamayacağını da

anlatıyordu. Bir kadının bir elbiseye yüz pound harayabildiği bir düzen yerine daha adil bir düzen kurulduğunda diye yazıyordu, yüz kadın daha çekici elbiseler giyebilirdi. Aşırı üretim bir efsanedir yalnızca: Asıl sorun eksik tüketimdir. Üretim araçları herkesin hizmetine koşulduğu, işçiler ücretli kölelikten kurtulup güzel ortamlarda işlerini yapabildiği, toplum açısından yararlı görevler uğruna süs eşyaları ve lüks malların üretiminden vazgeçildiği zaman, der Kropotkin, herkesin gereksinimleri karşılanacaktır. Topluluk üyeleri yirmi-kırk yaşları arasında çalışacak, rahat bir yaşam için günde dört-beş saatlik çalışma yetecektir. Kafa ve kol emekleri arasındaki zararlı ayrılığı da kapsayan işbölümü, yerini çeşitli ve zevkli işlere bırakacak, sonuçta ortaçağ şehirlerinde görülmüş olan organik varoluş türüne ulaşılacaktır.

Kimse çalışmaya zorlanmayacağı halde, böyle bir toplumda hemen herkesin çalışmayı aylaklığa yeğleyeceğinde ısrarlıydı Kropotkin. Çünkü çalışmak, "psikolojik bir zorunluluk, vücudun birikmiş enerjisini harcama zorunluluğu, bizzat sağlık ve yaşam olan bir zorunluluktur. Şimdi pek çok alandaki işler gönülsüz yapılıyorsa, bunun nedeni aşırı çalışmayı gerektirmeleri ya da düzgün örgütlenememeleridir". [27] Hakikaten tembel bireylere son derece ender rastlanır, der Kropotkin. Aylak denen kişi, genellikle, başka yerde harcayacağı enerjiye bol bol sahipken, yaşamını bir saatin yüzüncü parçasını yaparak geçirmeyi iğrenç bulan kişiden başkası değildir. İş artık angarya olmaktan çıkınca, aşırı uzmanlaşmayı gerektirmedikçe, bu bir kez gerçekleşince, günde birkaç saatlik bir dizi hoş görev işçiye yararlı olma duygusu da vererek aylaklığı ve hasta olma bahanelerini ortadan kaldırır. [28]

Gene de Kropotkin, çalışmaya atfettiği değere karşın, acımasız bir kısıtlama savunucusu değildi. Yeterli boş zaman insan ruhu açısından aynı ölçüde yaşamsaldı. "Ekmek temin edildikten sonra", diye yazar, "başlıca amaç boş zamandır." Binlerce birlikten oluşacak geleceğin devletsiz toplumunda "olanaklı her eğlence ve her türlü zevk tadılacak", bir zamanlar küçük bir azınlığın ayrıcalığı olan şeyler herkese yayılacaktır. [29] Kropotkin bundan başka, bir özel yaşam ölçüsü saptamanın da temel gerekliliklerden olduğunu kabul ediyordu. "Yalnız kalma", der,

"toplum içinde vakit geçirmenin yanı sıra, insan doğasının doğal arzusudur." [30]

İnsanları bu mutlu yaşama hazırlamak için umutlarını gençlerin eğitimine bağlamıştı. Yeni toplum anlayışı varolan eğitim sisteminin baştan aşağı elden geçirilmesini gerektiriyordu. Bugünkü okullar "tembellik üniversitesi"dir, diye yakınmaktaydı. "Yüzeysellik, papağan gibi tekrarlar, körü körüne taklitler ve zihin tembelliği bizim eğitim sistemimizin sonuçlarıdır. Çocuklarımıza öğrenmeyi öğretmiyoruz." [31] Öyleyse ne yapılmalıydı? Kropotkin bütünsel bir topluma ulaşmak için, gerek zihinsel gerekse el hünerlerini işleyecek bir "bütünsel eğitim" çağrısı yapıyordu. İnsani bilimlere, matematik ve bilimin temel ilkelerine ağırlık verilecekti. Yalnızca kitaplardan öğrenmenin yerine, çocuklar etkin bir sokak eğitimi alacaklar, modern eğitim kuramcılarının yaygın biçimde benimsedikleri bir tavsiyeye uygun olarak, ilk elden yapıp gözlemleyerek öğreneceklerdi.

Kropotkin, ceza sisteminin baştan aşağı değiştirilmesini de savunuyordu. Kendi hapishane deneyimi ceza reformuna inancını pekiştirmişti; **Rus ve Fransız Hapishaneleri** (1887) adlı kitabında hapsedilmenin yol açtığı müthiş ızdırabı (mahkûmu nasıl alçaltıp küçük düşürdüğünü, karakterini nasıl bozup onurunu elinden aldığını, bütün ömrünün nasıl ölümcül bir mekanik tekdüzeliğe uydurulduğunu, herşeyin nasıl ruhunu sakatlamak, iç kuvvetini öldürmek, onu denetleyenlerin ellerinde uysal bir alet haline getirmek için yapıldığını) ilk elden bilgilerle sergiler. Hatta hapishaneler masumu cezalandırır, yani cezalandırılmış kişinin eline bakan aile, mahkûmun maruz kaldığından daha kötü sıkıntılar ve aşağılanmalarla karşılaşır.

Ve hepsi boşuna, der Kropotkin. Hapishanelerin suçtan caydırma aracı olarak hiçbir işe yaramadığını gösteren çok fazla kanıt vardır. Aslında, suçluyu ıslah etmek bir yana, topluluk yaşamına adapte olmasını sağlayacak yeteneklerini öldürür. Onu vahşi biçimde cezalandıran, yalan söylemeyi ve aldatmayı öğreten, demir parmaklıklar ardından çıktığında yinelemeye mahkûm bir biçimde suç işleme usullerinde pekiştiği "suç okulları"dırlar. Kropotkin hapishanelerin değersiz olduğu, her yıl sözde rehabilitasyona ayrılan milyonların amaçsız olarak harcandığı sonucunu çıkarmıştı. Hapishaneler ne mahkûmları iyi-

leştirir, ne de suçu önler; onun için tasarlandıkları amaçların hiçbirini yerine getirmezler. [32] Nihai çözüm toplumun özgürlükçü doğrultuda yeni baştan örgütlenmesiydi. Çalışmanın neşeyle yapılacağı, ödüllerin eşit temelde dağıtılacağı geleceğin anarşist dünyasında, toplum-karşıtı davranışlara ender raslanacak, böylesi davranışlar yasalarla değil, insani anlayış ve toplumun ahlâki baskısı temelinde çözülecekti.

Genel hatlarıyla Kropotkin'in geleceğe bakışı böyleydi. Eski düzenin süprüntülerinden, devletsiz, mülkiyetsiz, açlığın ya da yokluğun olmadığı bir altın çağ; insanların uyum içinde yaşayıp işlerini herhangi bir otorite karışmadan yönlendirecekleri parlak bir özgürlük çağının, doğacağına inanıyordu. Ama bu rüya nasıl gerçekleşecekti? Kropotkin'in yanıtı tek sözle "kamulaştırma" idi. Ölçülü iyilikseverliğine karşın, mülk sahibi sınıfların ayrıcalık ve mülklerinden kavgasız bir yolla vazgeçeceklerine inanmadığından devrimin zorunlu olduğu görüşünü geri almıyordu. Ama "en az sayıda kurban ve en az ölçüde sertleşme"yle [33] olabildiğince insancıl bir devrim olmasını diliyordu. Üstelik, herhangi bir politik parti ya da grup yerine bizzat kitlelerin gerçekleştirdiği toplumsal bir devrim olacaktı. Politik devrimler, diye uyarıyordu, tiranlığın özünü değiştirmeksizin bir takım yöneticilerin yerini bir başkasının almasıyla sonuçlanır. Komplocu devrimci taktikler kullanılmasına özellikle soğuk bakıyordu. 1870'lerde Çaykovski çevresinin bir üyesi olarak, gizli örgütlere aşırı düşkünlüğü Bakunin'inkini bile aşan Neçayev'in karanlık entrikalarını kınamıştı. Kropotkin, gizli şemaları, yönetici komiteleri ve demir disipliniyle "profesyonel devrimciler"den oluşan gizli örgütleri pek yararlı bulmuyordu. Onun inancına göre, aydınların asıl işlevi kendiliğinden ayaklanmalarını hızlandırmak üzere halk içinde propaganda yürütmekti. İşçi ve köylülerden kopuk, kendi içine kapalı bütün konspiratif gruplar bağırlarında otoriter tohumlar taşıyorlardı. Devrimci diktatörlük nosyonunu ise hiç kabul edemezdi. Politik iktidarın kötü olduğu, kullanan herkesi bozduğu, her türden devletin halkın özgürlükçü içgüdülerini boğup özgürlüklerini ellerinden aldığı şeklindeki uyarısını yineleyip durmuştu.

Kropotkin, devrimi yaparken kullanılan yöntemlerin devrimden sonraki toplumun doğasını etkileyeceğinin (belki öncelle-

rinden daha iyi) farkındaydı. Bakunin'in devrimci bir diktatöre üstü kapalı biçimde itaat etmenin yanı sıra gizli bir devrimci parti kurulması fikrini bu nedenle reddetmişti. Toplumsal kurtuluşa diktatoryal araçlar yerine özgürlükçü araçlarla ulaşılması gerektiğinde ısrarlıydı. Onun devrimciye bakışı, varolan düzeni yıkmak amacıyla suç işlemeye ve ihanet etmeye hazır olan Bakunin ve Neçayev'in fanatik ahlâksızından çok uzaktı. Kropotkin'in gözünde amaçlarla araçlar ayrılmazdı. Yüce ilkeleriyle çelişen bütün taktiklere hiçbir esneklik göstermeden karşı çıkıyordu. Nasıl kendisi yalanlar ya da sahte itiraflarla hapishaneden bırakılmasını sağlamadıysa, başkalarının ahlâksızlığıyla yolundan sapmış bir anarşist davayı da kabul etmeyecekti. Aslında, gerek inançlarını çiğnemeleri gerekse başka politik advalarda da kefalet alınmasını sağlama gibi pratik etkisinden dolayı, kefalet ödemeye zorlanmış yoldaşlarını suçlayacak kadar ileri gitti. [34]

Ama aynı zamanda, özgürlük ve eşitlik mücadelesinde şiddete başvurulmasına göz yumuyordu. Gerçekte, anarşist militanlığının ilk yıllarında,halkın isyancı içgüdülerini uyandırmak üzere sözlü ve yazılı propagandayı tamamlayacak "eylemle propaganda"nın en kararlı yandaşları arasındaydı. "Bütün yönetim aygıtını birkaç günde altüst etmeye, dev yapıyı titretmeye cesaretli bir hareket yeterdi", diye yazıyordu 1880'de. "Hükümet direnir; vahşi bir baskı uygular. Ama, eskiden baskılar ezilenlerin enerjisini söndürmüş olsa da, şimdi, çoşkulu dönemlerde, tam zıt bir sonuç doğurur. Bireysel ve toplu, yeni başkaldırı eylemlerini kışkırtır; isyancıları kahramanlığa sürükler; bu eylemler hızla yaygınlaşır, genelleşir ve gelişir." [35]

Kropotkin Tolstoy'un kötülüğe direnmeme öğretisini kabul etmeyi reddediyordu, çünkü şiddet eylemlerinin tiranlığı ve sömürüyü protesto etmenin biricik aracı olduğu zamanlar vardı. Örneğin, böylesi durumlarda kan dökülmesini kabullenişine esin kaynağı olan etken kurbanlara duyduğu nefretten çok ezilenlere beslediği sevgi olmakla birlikte, suikastçilere soylu dürtüler yön veriyorsa despotların öldürülmesini onaylıyordu (19. yüzyıl sonlarında böyle bir cüretkârlığa raslanmıştı). Halkı sefalete düşürenlere karşı intikam almak amacıyla umutsuzca harekete geçen teroristleri yargılamaya kalkmayacaktı. Onun görü-

şünce, böylesi şiddet hareketleri, devletin halka karşı uyguladıkları çok daha geniş kapsamlı şiddete (savaş, işkence, idam) yanıttı yalnızca.

Ancak Kropotkin'in baskıyı hafifletme aracı olarak şiddete duyduğu inanç zamanla azaldı. 1905 Rus Devrimi sırasında kitlelerden kopuk, küçük konspiratif çetelerce yürütülen örgütlü terörizm kampanyalarına muhalefetini çeşitli kereler dile getirmişti. Rasgele cinayetler ve soygunların varolan toplumsal düzende, politik iktidarın ele geçirilmesinden öte bir değişiklik yapamayacağı düşüncesinde ısrarlıydı. Amacı zenginliğin bir gruptan bir başkasına aktarılması değil, bizzat özel mülkiyetin kaldırılması olan kitlelerin tam kapsamlı başkaldırısında bireysel "'kamulaştırmalar"a yer yoktu. Kropotkin'e göre ayrımsız terörizme başvurma, hareketin gerçek yandaşlarının moralini bozup kamuoyunun gözünde anarşizmi itibardan düşürerek anarşist öğretinin tuhaf bir karikatürünü ortaya çıkarmıştı. Ne var ki eleştirileri boşunaydı. Anarşizm Birinci Dünya Savaşı günlerinde, terörün hareketteki yeri görece sınırlı kalsa da, sonraki on yıllarda değiştiremeyeceği biçimde kendisi için şiddete başvurmasıyla ün kazanmıştı.

Kropotkin'in İngiltere'ye yerleştiği (sırayla Harrow, Acton, Bromley, Hightgate ve son olarak sağlığı nedeniyle Brighton'da kalmıştı) 1886'dan Birinci Dünya Savaşı'na kadar süren dönem, yazar ve propagandacı olarak aktif yaşamının en verimli yıllarıydı. Bu zaman içinde gerek **Karşılıklı Yardım,** gerekse **Ekmeğin Fethi,** tarih, coğrafya ve toplumsal sorunlarla ilgili bir sürü makale ve kitapla birlikte yayımlandı. 1866'da Londra **Freedom'un** kuruluşuna yardım etti ve bu dergi yüzyıl sonra bile İngiltere'de önde gelen anarşist yayın olmayı sürdürüyor. Bunun dışında, çeşitli Rus sürgün yayınlarının çıkarılmasında görev aldı ve çeşitli dillerdeki pek çok özgürlükçü yayına yazı yazdı. Anarşizmin düşüncesinin yayılmasından ve ciddi engeller karşısında, anarşist hareketin bütün dünyada canlı tutulmasından herkesten çok Kropotkin sorumluydu.

Gelgelelim savaşın patlaması Kropotkin'le en yakın yoldaşlarının pek çoğunun yollarını ayırdı. Tartışma, Kropotkin'in kesin bir dille savaş yüzünden Almanya'yı suçlaması ve Antant'ı desteklemesiyle başladı. Bu hareketinin ardındaki dürtü, Alman

militarizmi ve otoriterizminin, büyük devrimin ve Paris Komünü'nün sevgili ülkesi Fransa'da toplumsal ilerlemeyi boğabileceği korkusuydu. Almanya, hem politik ve ekonomik merkezileşmesi, hem de katı disiplini dayatan Junker ruhuyla, Kropotkin'in nefret ettiği herşeyin bir örneğiydi. Devletçiliğin ana kalesi olarak, Avrupa'nın kendi rüyalarını süsleyen özgürlükçü toplum yoluna girmesini engelliyordu. Kayzerin savaşı kıtaya egemen olmak amacıyla başlattığı yönünde sarsılmaz bir inanç taşıyordu. Kropotkin bu görüşünü Fritz Fischer'in araştırmalarıyla destekliyordu.[36] Buna bağlı olarak, "insanlığın ilerlemesi ideallerini aziz tutan herkesi" Prusya'nın hücumunu durdurmaya çağırıyordu.[37] Kropotkin'in bu tutumu, nerdeyse yarım yüzyıldır emek harcadığı hareketin kuvvetini tüketen sert tartışmaları ateşlemişti. Anarşistlerin çoğunluğu, öğretmenlerinin tersine, militarizm-karşıtı miraslarına sadık kaldılar. Yoldaşlarından kopuş Kropotkin'in politik yaşamındaki en karanlık anlardan biriydi.

Gene de Rus Devrimi'nin patlamasıyla olaylar daha içaçıcı bir yola girdi. Yetmiş beş yaşına gelmiş olan Kropotkin yurduna dönmeye can atıyordu. Savaşta pek beğenilmeyen bir tutum takınmasına karşın, Haziran 1917'de kırk yıllık bir sürgünün ardından Petrograd'a vardığında, altmış bin kişilik kalabalık tarafından çok sıcak biçimde karşılanmış, bando her taraftaki devrimcilerin ilahisi ve Kropotkin'in duygularını alevlendiren Büyük Fransız Devrimi'nin marşı "Marseillaise"i çalmıştı. Kerenski ona eğitim bakanı olarak kabinede bir görevin yanı sıra lojman vermeyi önerdiyse de, saygın anarşist ikisini de geri çevirdi. Tecrit edilmiş bir kişilikti. Anarşist inançları yüzünden hükümetten, savaşı desteklemesi nedeniyle devrimci soldan uzaklaşmış olan Kropotkin, bir çağdaşının betimlediği gibi, "Rus Devrimi'nin bir ikonu"ydu.[38] Bununla birlikte özgürlükçü bir geleceğe beslediği umutlar asla daha parlak olmamıştı. Çünkü 1917'de, devletsiz bir toplumun temelini oluşturabilecek komünlerle sovyetlerin kendiliğinden ortaya çıkışına tanıklık etmişti. Aslında Şubat Devrimi, **Ekmeğin Fethi**'nde tasarlamış olduğu kansız altüst oluş modeliydi.

Ne var ki iktidarı Bolşevikler'in ele geçirmesiyle, coşkusu hayal kırıklığına döndü. "Bu, devrimi gömer", diyordu bir dos-

tana. Özgür bir toplum rüyasının, ömrü boyunca mücadele ettiği idealler adına ayaklar altında çiğnendiğini görmek umutlarını ne kadar kırmış olmalı. Konspiratif partilere ve devrimci diktatörlüklere karşı yineleyip durduğu uyarılarının doğrulanmasının getirdiği zayıf bir avunma dışında birşey kalmamıştı elinde. Bolşevikler, diyordu, devrimin nasıl **yapılmayacağını** gösterdi. Rusya "yalnızca ismiyle bir Sovyet Cumhuriyeti" oldu, diye yazıyordu Mart 1920'de Lenin'e. "Bugün Rusya'da egemen olan sovyetler değil, parti komiteleridir. Durumun böyle devam etmesine izin verilirse, "sosyalizm sözcüğü, Fransa'da Jakobenler'in egemenliğinden kırk yıl sonra eşitlik fikrinin başına geldiği gibi, lanetli bir sözcük haline gelecektir."[39]

Kropotkin için Bolşeviklerin iktidarı ele geçirmelerinin tek olumlu yanı onu, uzaklaştığı yoldaşlarıyla yeniden birleştirmesi oldu. Hep birlikte, işçi komiteleri ile köylü kooperatiflerinin herşeye karşın devrimi gerçek yoluna sokabileceği umuduna sarıldılar. Ancak Kropotkin'in sağlığı bozuluyordu. Ocak 1921'de yetmiş dokuz yaşındayken ölümcül zatürree hastalığına yakalandı. Birkaç hafta sonra, 8 Şubat'ta öldü. Cenaze töreni, anarşinin siyah bayrağının Moskova'da dalgalandığı son gün oldu. Sert ayaza meydan okuyan on binlerce kişi Kropotkin'in kortejinde atalarının gömüldüğü yer olan Novodeviçi manastırına kadar yürüdüler. Koro "Eternal Memory" şarkısını söylüyordu; yürüyüş alayı Butyrki hapishanesini geçerken, mahkûmlar pencerelerindeki demirlere yapışıp ölünün anısına bir anarşist marşlarsöylediler. Ölmüş öğretmenine övgüler düzen bir izleyicisi, "yeni despotizme -bodrum katlarında çalışan kasaplara, sosyalizme düşürülen onursuzluğa, Devrim'i ayaklar altında çiğneyen resmi şiddete- karşı amansız protesto çığlıkları atmaya" and içiyordu.[40]

Kropotkin'in gidişi Rus anarşizminin ölüm çanı gibiydi. Ama doğduğu yer olan başkentin eski bir aristokrat mahallesindeki geniş ev, kitaplarının, belgelerinin ve kişisel eşyalarının sergilendiği bir müze olarak kullanılmak üzere yoldaşlarına devredildi. Dünyanın her tarafındaki hayranlarının katkılarıyla, dul eşinin 1938'de ölümünden sonra kapanana kadar korundu.

Kropotkin'in ölümünün üzerinden neredeyse yetmiş yıl geçmiştir ve yaptıklarını yeniden değerlendirmenin zamanıdır. El-

bette özgürlükçü rüyası gerçekleşmemişti ve yakın gelecekte gerçekleşeceğine ilişkin bir olasılık da yoktur. Ama Kropotkin'i başarısız olarak değerlendirmemeliyiz. Tersine, müthiş bir başarı sağlamıştı. Bütün yaşamı, yüksek etik ölçülerinin, yazılarıyla bıkıp usanmadan öne sürdüğü düşünce ve eylemin birleştirilmesinin, en çarpıcı örneğiydi. Coğrafya ve jeolojiden sosyoloji ve tarihe kadar uzanan apayrı alanlarda ün yapmıştı. Aynı zamanda sürekli kovalanan bu devrimci yaşam uğruna maddi çıkarlardan uzak durmuştu. Tanıdığı birinin dediği gibi, başkalarından zorla fedakârlık istemiyor, bizzat kendisi yerine getiriyordu.[41] Hapishaneye ve sürgüne uzun yıllar dayanırken, en tüketici koşullarda bile iyimserliğini ve doğruluğunu yitirmedi. Başka pek çok devrimcinin imajını bozan bencillik ya da iktidar düşkünlüğü onda hiç görülmedi. Yalnız yoldaşlarının değil, anarşist etiketini gördüklerinde akıllarına hançer ve bombadan başka bir şey gelmeyen pek çok kişinin de ona hayranlık duyması bundan dolayıydı. Romain Rolland, Kropotkin'in, Tolstoy'un ancak savunabildiği şeyleri yaşadığını söyler. Oscar Wilde da tanıdığı gerçekten mutlu iki kişiden biri (diğeri şair Verlaine'di) der onun için.

Kropotkin anarşist hareketin ruhu ve başlıca kuramcısı olmuştu. Her ne kadar Proudhon ve Bakunin'in fikirlerinin birçoğunu benimsemişse de, anarşizmin meşalesini eline aldığı andan itibaren daha zarif bir alevle yaktı. Genellikle ılımlı ve yardımsever bir doğası vardı. Bakunin'in şiddete eğilimli mizacı, müthiş yoketme dürtüsü ve karşıkonulmaz egemen olma isteğinden eser görülmediği gibi, öncelinin Yahudi-karşıtı eğilimini de, Bakunin'in söz ve eylemlerine yansıyan fantastik izleri de taşımıyordu. Nazik tavırları, karakteri ve zekâsıyla duyarlı bir tablo çiziyordu; bilimsel eğitimi ve iyimser bakışı sayesinde anarşist kurama, Bakunin'in yapıtlarını kaplayan yadsıma ruhuna taban tabana zıt bir yapıcı özellik kazandırmıştı.

Kropotkin'in kişisel yetenekleri etkili bir çekim gücüne sahip olduğundan, savunduğu davaya sempati toplamakta büyük katkısı olmuştu. Düzenli ve şık sunuluşlarıyla yazıları da harekete yeni yandaşlar çekmişti. **Karşılıklı Yardım** ve **Ekmeğin Fethi** gibi klasiklerde anlaşılır bir dil kullanmak için bütün yeteneğini ortaya dökmüştü. Bu yapıtlar, Bakunin ve Proudhon'un

çalışmalarında hiç raslanmayan bir tutarlılığa ve ikna gücüne sahiptirler. Sık sık belirttiği gibi, Kropotkin'in amacı, gelecekteki evrimini gösterebilecek biçimde toplumdaki egemen eğilimleri inceleyerek, anarşizmi bilimsel bir temele oturtmaktı. Seçkin bir coğrafyacı ve naturalist olarak, toplumsal kuramlarının bilimsel temele dayandığına en az Marx kadar inanıyordu. Hiçbir önemli, alanı (sanayi, tarım, konut, eğitim, hukuk ve yönetim) bilimsel dikkatinden kaçırmamıştı ve bilimsel kariyerini erken yaşta terketmekle birlikte, anarşizme başka türlü asla erişemeyeceği bir tutarlılık kazandıran bilimsel yöntemdeki sağlam kavrayış gücünü korumuştu.

Gene de, bilimsel yeteneklerine karşın, Kropotkin en içinden bir ahlâkçıydı; bilimsel araştırma teknikleri etik öğretilerini desteklemeye hizmet ediyordu. Anarşizmi bilimsel temele oturtmaya en çok onun yaklaştığı tartışmasızdır. Ne var ki, herhangi bir toplum felsefesinin -anarşizm dahil- hakikaten bilimsel olup olamayacağından kuşku duyulabilir. Oysa Kropotkin'in yazılarına egemen olan öğe, yüce bir etik bakıştır -hiçbir insanın bir diğerinin patronu olmadığı ve karşılıklı desteğe dayanan bir yeni düzen anlayışı. Ömrünün sonlarına doğru, Bolşevizmin, yol gösterici bir ahlâki idealden yoksun olduğu için, adalet ve eşitlik ilkelerine dayalı yeni bir toplumsal sistem yaratmakta güçsüz kalacağına inanmıştı. Bitirecek kadar yaşamadığı son çalışmasının bir etik öğretiler incelemesi olması buna tipik bir örnektir.[42]

Öncelikle bir etik düşünürü olarak, büyük ölçekli üretimin ve işbölümünün neden olduğu insancıllıktan uzaklaşma onu rahatsız ediyordu. Modern teknolojinin bütün yararları bir yana, işçilerin merkezileşmiş bir sınai aygıtın dişlilerinde tuzağa yakalanabileceğinden korkuyordu. Kafa ve kol emeğinin birleştiği, sanayi ve tarımın el ele gittiği bütünsel bir topluluk fikrini ortaya attığında bu tehlikeye işaret etmekteydi. Böylece, küçük bir toplum bağlamı içinde makinenin üstünlüğünü korumaya çalışıyordu. Lewis Mumford'un belirttiği gibi, dev kuruluşların ancak İkinci Dünya Savaşı sırasında keşfedeceği şeyi (uzman sınai işletmelerde yapılan iş kiralama sisteminin büyük ölçekli örgütlenmeden daha etkin ve ekonomik olduğu, teknik ne kadar incelenirse, yalnızca küçük atölyelerde korunabilen insan inisi-

yatifi ve ustalığına duyulan gereksinimin o kadar büyük olduğu düşüncesini) önceden görmüştü. Dahası, yeni hızlı iletişim araçları ve kırsal bölgelere elektriğin girişinin küçük topluluğun teknik düzeyini büyük şehirlerinkine kadar çıkaracağının farkındaydı. Otomobil, radyo, sinema filmi ve televizyonun bulunuşu metropolitan merkez ile bir zamanlar çevresel ve bağımlı durumdaki kırsal topluluk arasındaki farklılıkları eşitleyerek onun teşhisini daha da doğrulamıştır.

Kropotkin, şehir ve kır yaşamını bütünleştirme önerileriyle, Ebenezer Howard'ın ("bahçe şehri"nin yaratıcısı) öncülük edip, Patrick Geddes, Lewis Mumford, Percival ve Paul Goodman gibi kişilerin geliştirdiği hareketin öncüsüydü . Aşırı kalabalık şehirlerle dolu çağımızda, Kropotkin'in öğütleri her zamankinden caziptir. Ayrıca, yoğun tarımla ilgili fikirleri "nüfus patlaması"na umutsuzca çözümler arayan bir dünyada yeni anlamlar kazanır. Aynı zamanda, Kropotkin'in, bugün yaşasaydı, insanlarla çevre arasındaki sağlıklı dengeyi yeniden kurmak için ekolojik mücadelenin en önünde yer alacağından emin olunabilir.

Kısaca Kropotkin'in fikirleri, çağdaş dünyayı en derin kaygılara sürükleyen toplumsal sorunlar açısından güncelliğini korumaktadır. "Bütün kuşakların havaya ve gün ışığına muhtaç durumda kalabalık kulübelerde mahvolduğu"ndan[44] yakındığı **Ekmeğin Fethi**'nde "Meskenler"e ayırdığı bölüm, Hollanda ve Britanya'daki ev işgalcileri hareketi ve Amerikan şehirlerindeki derin konut krizi gözönüne alındığında özellikle bugüne uygun bir görünüm verir. Benzer biçimde hapishane reformlarıyla ilgili önerileri de sonraki birçok ceza uzmanı (penologist) tarafından benimsenmiştir ve kesinlikle çağdışı değildir. Hem zihinsel hem de fiziksel hünerleri kapsayan "bütünsel eğitim" fikri çağdaş eğitimciler arasında oldukça tutulmuştur; bilimin ve insani bilimlerin aynı zamanda öğretilmesini isteyen görüşü de, "iki kültür" arasındaki uçurumun genişlemesiyle ilgili uyarıları aydın çevrelerde tartışmalara yol açan (başkalarının yanı sıra) C.P. Snow tarafından yinelenmektedir.

Ancak Kropotkin'i bir ahlak düşünürü olarak nitelemek asla aktif bir devrimci olmadığını ima etmek değildir. Tam tersine, önceki sayfalarda gördüğümüz gibi, ahlâkçı ve bilimci yeteneklerini, devrimci örgütçü ve propagandacı yetenekleriyle birleş-

tirmişti. Onun yaşam öyküsünü yazanlar, isyan ruhunu uyandırmak için "hançer, silah ve dinamit"in kullanılmasını onaylayarak "eylemle propaganda yapma"nın en erken savunucularından biri olduğu gerçeğini ustaca görmezlikten gelirler.[45] Oysa Kropotkin yaşamı boyunca bu durumdan hiçbir sıkıntı duymamıştı. Yazı masasında oturup uzak ve erişilmez bir ütopya hakkında kuramlar geliştirmekle yetinen basit bir anarşist filozof olarak görülmek onu kızdırırdı. Ve bunda da haklı olurdu. Çünkü yaşamının büyük bölümünde sadık bir anarşist militan olmuştu: Çaykovski çevresine katılışı, Peter-Paul kalesine kapatılışı, Clairvaux hapishanesinde yatışı, sürgünde yorulmak bilmez eylemlere girişi ve Bolşevikler'e yılgınlık göstermeden karşı çıkışı buna tanıklık ederler.

Kropotkin bir eylemci olarak, Fransa, Belçika ve İsviçre'deki hareketler üzerindeki etkisiyle ilgili hiçbir şey söylemesek bile, hem İngiliz hem de Rus anarşist hareketlerinin başlıca kurucusuydu. Toplantılarda konuşarak, yayınlar çıkararak ve kendi temel ilkelerini oluşturan öğretisini yayarak Avrupa'da ve bütün dünyada özgürlükçü davanın gelişmesinde başkalarından çok daha fazla katkıda bulunmuştu. Yapıtları Japonya'da anarşist şehit Kotoku tarafından yayımlandı; Hindistan'da Gandhi'yi ve izleyicilerini etkiledi. Çin'de bile öğrenci ve aydınlara yeni ufuklar açtı. Bir delikanlı, **Gençliğe Çağrı**'yı okurken, Kropotkin'in sözleriyle "sıcak kalpler ve soylu doğalar"a sahip insanlardan biri olduğunu hissetmiş; Pa Chin (Bakunin'le Kropotkin'in isimlerinden alınmış) takma ismiyle kendini bu mesajı başkalarına taşımaya adamıştı.[46]

Beceriksiz bürokratizme karşı çıkışın yaygınlaştığı günümüzde, Kropotkin'in çağrısı her zamanki kadar güncel görünmektedir. Karşılıklı yardım kuramı yine cazibe toplarken, merkezileşmiş devlet Kropotkin'in en kötü önsezilerini haklı çıkarmayı sürdürür. Örneğin, baskıcı devletlerin varlığının örtük olarak savaşların varlığına neden olduğu inancını düşünün: "Doğu'ya sahip olma savaşları, deniz imparatorluğu kurma savaşları, komşu devletlere ithalat rüsumları koyup ağır koşullar dayatma savaşları, başkaldıran 'siyahlar'a karşı savaşlar! Top gürültüleri dünyadan hiç eksik olmuyor, bütün ırklar kılıçtan geçiriliyor, Avrupa devletleri bütçelerinin üçte birini silahlan-

maya ayırıyorlar; bu vergilerin işçilerin sırtında ne kadar ağır bir yük olduğunu biliyoruz."[47] Bu deyişler aşina olduğumuz şeyleri çağrıştırıyorsa, askeri-sınai komplekslere ve "refah devleti"ne yönelik eleştirileri önceden haber verdiği içindir. Öğrencilerin 1960'lar ve 1970'lerde askere almaya, akademilerin askeri araştırmalara katılmasına, hükümete ve sanayiye uzman sağlamak için "dev üniversiteler"den yararlanılmasına yöneltikleri saldırılar, ahlâki tutumu o günün pek çok genç militanınkine benzeyen Kropotkin'den esintiler taşıyordu. "Mücadale edin", diyordu, "mücadele edin ki bu zengin, bolluk içindeki hayatı herkes yaşayabilsin. Ve bu mücadelede başka şeylerden daha fazla sevinç bulacağınıza emin olun."[48]

Gençlere verdiği öğütler böyleydi. Nitekim bundan yirmi yıl önce istekli bir karşılık buldu öğütleri. Berkeley ve Columbia'daki öğrenci hareketi idealizmi ve insancıllığının büyük bölümünü Kropotkin'e borçluydu; o yıllarda Amerika'nın her yanından fışkıran radikal komünler içinde bir "Kropotkin Evi"ne raslamak şaşırtıcı gelmemeli.[49] Kropotkin'in özerk komünler federasyonu rüyası, merkezi ve yapay devlete bir alternatif arayanlara hitap ediyordu. Öğrenci isyanları, Marksist etiketi yapıştırıldığında bile, ruh olarak genellikle Kropotkin ve Bakunin'e daha yakındı.

Son olarak, Kropotkin'in yazıları kapitalist sistemin bir eleştirisinden daha fazla şey içerir: Merkezi devlete karşı uyarıları, özellikle Maocu Çin'de ve Bolşevik egemenliğindeki Sovyetler Birliği'nde evrimleştiği biçimiyle, 20. yüzyıl komünizmine ilişkin gerçekleşen bir kehaneti sergileyen, politik saflaşmaları aşan bir görüştü. Kropotkin, **Ekmeğin Fethi** ve diğer yapıtlarında işlediği özgürlükçü sosyalizm bakışıyla dünyanın pek çok yerinde zafere ulaşmış otoriter sosyalizme bir alternatif sağladığı için, genç muhaliflere de cazip geliyordu. Militanlar Kropotkin'den güç alarak, zorlamanın yerine işbirliğinin geçeği, ister kapitalist isterse komünist olsun bürokratik devletin keyfi yetkilerinden yoksun bırakılacağı, tamamen yeni baştan kurulmuş bir toplum istemektedirler.

Ne var ki Kropotkin, bütün çağdaş cazibesine karşın, asla eleştirilerin üstünde değildir. Hoşgörüsüyle sağladığı ününe karşın, katı, yer yer dogmatik bir düşünürdü; İtalyan anarşisti

Errico Malatesta'nın sözleriyle, "doğrunun kendisinde olduğundan, daima emindi ve çelişkilerinin sergilenmesine sakin biçimde katlanamazdı". Beraber çalıştığı Rus arkadaşları Çerkezov ve Stepniyak, "esnek olmayan ilkeleri" ve "kimi fikirleri ne pahasına olursa olsun egemen kılma" kararlılığından söz ederler. Avusturyalı anarşizm tarihçisi Max Nettlau'ya göre, kuramlarına bağlılığından "vazgeçmezdi", yeniden gözden geçirmeye ise hiç yatkın değildi. Nettlau şöyle yazıyordu: "Onun fikirlerinin, eleştiriyle değiştirilmiş, başkalarının çabalarıyla geliştirilmiş bir şekilde, çok daha geniş kapsamlı ve genel bilimsel tartışmalar potasına atıldığını görmeyi isterdim."[50]

Bu eleştiriler çoklukla yerindeydi. Kropotkin'in insan doğasına iyimser bakışı, Darwinci rekabet anlayışına karşı karşılıklı yardıma inanışı, merkezi devletin kendi yaşadığı zamanda en parlak devrine ulaştığını düşünmesi, bunlar, yüzyılımızdaki dünya savaşları ve geniş kapsamlı yönetimler gözönüne getirildiğinde pek destek bulamazlar. Kropotkin'in karşılıklı yardım kuramı, tam bir sinizmin eşiğine kadar gelen Huxley'in ve Sosyal Darwinciler'in aşırı kötümserliğini dengeleyen değerli bir katkıydı elbette. Ama Kropotkin tam zıt bir noktada yanılmıştı. Böcekler ve balıklardan sürüngenler ve memelilere kadar, çoğu hayvanın yaşamını belirleyen çıplak şiddeti yeterince dikkate almamıştı. Doğadaki yaygın vahşeti, hem insanlar hem de hayvanlar arasında kuvvetlinin zayıfı ezmesini küçümsüyordu. İnsanlığın en içinden iyi olduğuna, devletlerin engel olmasına karşın farklı sınıf ve uluslardan insanları birleştiren bağlara inancını ömrünün sonuna dek muhafaza etmişti.

Kropotkin'in, totaliterizmin yükselişini, İkinci Dünya Savaşı'nı, nükleer ve biyolojik kitlesel imha silahlarının bulunuşunu görecek kadar yaşamış olsaydı, acaba düşüncelerini değiştirir miydi ? Herhalde değiştirmezdi. Zorlu deneylerle dolu bir yaşam sürdüğü halde tükenmez bir iyimserliği var gibiydi. Bundan dolayıdır ki bütün dünyada insanların dayanışmasının ölçüsünü abartmış, nefret ve ayrılık duygularından çok birleştirici bağları öne çıkarmıştı. İnsanları, politik ve toplumsal otorite tarafından yanlış yollara sürüklenmemişlerse, yaradılıştan erdemli olduğuna, dolayısıyla uyum içinde yaşayabileceğine inancını hep korudu. Kadın-erkek bütün insanların kişisel nevrozlar ve

toplumsal efsanelerle akıldışı hareketlere sürüklendiklerinin, kandırılmaya ve kendi kendilerini yok etme dürtülerine her zaman açık olduklarının (öyle ki şu anda, nükleer çağda, sonunda yok olma tehlikesiyle karşı karşıyadırlar) bazen farkında değil gibi görünüyordu. Ayrıca, pek çok kişide görülen iktidar olma dürtüsüne ve halk kitlelerinin karizmatik liderleri izlemeye gönüllü oluşlarına hakettiği önemi vermiyordu. Korkunç bir hayranlık beslediği Duhobor mezhepleri bile, kayıtsız koşulsuz bağlılık yemini ettikleri bir dizi otokrat mesihe inanıyorlardı. Kısaca bizim , saldırgan,otoriter ve açgözlü dürtülerimizin basitçe yozlaşmış bir toplumsal sistemin ürünü olup olmadığı, bu sistemde köklü bir değişiklik yapılsa dahi devletler, yasalar, polis ve mahkemelerin ebediyen gereksizleşip gereksizleşmeyeceği kuşkuludur. Herşey bir yana, çatışma ve baskı kapitalizmin ya da modern merkezi devletin ortaya çıkışından çok önceleri bile vardı. Üstelik, insan doğasının dönüşümünü engelleyerek gelecekte de varolmayı sürdürecekler.

Herkes Kropotkin gibi olsaydı anarşizm biricik olanaklı sistem olurdu, çünkü yönetim ve kısıtlamalara gerek kalmazdı, denmektedir.[51] Ama geçmişi ne kadar incelemiş olursa olsun, Kropotkin'in kendisinin de farkedemediği bir olgu şudur: Onun karakterindeki çok az özellik tarihin sayfalarını süsleyebiliyor. Dahası, insanın karşılıklı yardım yönünde doğal bir eğilim sergilemesinden hareketle tam zıt bir görüşe yöneldiğinde, niçin dünyaya baskıcı devletin egemen olmaya başladığını asla açıklayabilmiş değildir. Bir keresinde şöyle demişti: hükümetler ve yasalar "yönetici sınıfın kendi koyduğu gümrük resimlerine kendi yararına süreklilik kazandırma" arzusundan doğmuştur.[52] Ama daha fazlasını söylemeye cesaret edemiyordu. Egemen olma dürtüsünün nasıl ortadan kaldırılacağını da inandırıcı bir biçimde açıklamadı. Merkezi devletin geçici bir sapmadan ibaret olduğu savını sonraki gelişmeler doğrulamıştır. İnsanlığın "yönetimi sıfıra indirmek" eğiliminde olduğuna inanmasına karşın, bu eğilimin modern çağa damgasını vurduğu söylenemez. Tersine, devletin gücünün büyüdüğü her yerde görülebilmektedir. Kropotkin'in bütün aykırı öngörülerine karşın, bu büyüme büyük oranda üretici güçlerdeki uzmanlaşmanın genişlemesi (daralması değil) doğrultusundaki teknolojik değişikliklerden kay-

naklanmıştır. Pek çok sözleşme kiralama yoluyla küçük firmalara veriliyorsa da, bunun işbölümünü azaltmaya katkı yaptığını pek söyleyemeyiz, kaldı ki kimi örneklerde iyice artırmıştır.

Kropotkin'in çözümlemesinin zayıflığı, en azından bir ölçüde, yanıltıcı yönetim tanımındadır. Devleti, Batı uygarlığının tarihinde son zamanlara ait bir olgu olarak ele alıyordu . Onun şiddetle karşı çıktığı şey, pek eleştirmeden hayranlık duyduğu yerel şehir-devletinden ayırdığı, modern zamanların bürokratik ulus-devletiydi. Zorbalığı ve baskıyı Antik Yunanistan ya da Ortaçağ Avrupası'nda çiçek açmış adem-i merkezi rejimlerle değil, merkezi yönetimlerle ilişkilendiriyordu. Gerçi ortaçağ toplumunun olumsuz yönlerine tamamen kör değildi. "Kuşkusuz, komünlerin tarihini dolduran çelişkileri ve iç mücadeleleri (soylularla sürtüşmeler ve savaşlar...bu mücadelelerde her zaman görülen misillemeler ve katliamlar) unuttuğum söylenecek", diye yazıyordu **Bir Asinin Sözleri**'nde. "Hayır, hiçbir şey unutmadım...Bu mücadelelerin, kendi başlarına, özgür şehirlerdeki yaşamın özgürlüğünün kanıtı olduklarını savundum."[53] Gelgelelim böylesi yanıtlar, ortaçağ yaşamının karanlık yönünü en aza indirdiği gerçeğini değiştirmez. Özellikle vurgulamakta eksik kaldığı yan, Orta Çağlar'da geniş köylü kitlelerinin yoksulluk ve esaret koşullarında yaşadığı, serfliğin ancak devlet kendi gücünü feodal soyluluğun zararına arttırdığı zaman kaldırıldığıydı.

Daha önemlisi Kropotkin, dar yönetim tanımından dolayı, genelde küçük topluluklar içindeki baskı sorununu gözardı etmeye eğilimliydi. Örneğin, aslında ilkel toplumlar içinde zorlamanın geleneklerde kök salmış olmasına ve dinsel ayinlerin (bürokratik bir aygıtta değilse bile) yaygınlığına karşın, ilkel kabilelerin devlet zorunu tanımadığına inanıyordu. Ortaçağ komününü de aynı biçimde övüyordu, oysa ortaçağ komünlerinde alışkanlıkların çiğnenmesi, sakatlamak ve öldürmek dahil, ağır cezalarla karşılanıyordu. Geleneğin zorbalığını görmezlikten gelen Kropotkin, kafasında tasarladığı özgürlükçü ütopyada toplum-karşıtı davranışları kısıtlamanın bir aracı olarak topluluk düşüncesine başvuruyordu. Ama böylece, merkezi devletin dayattığından daha az baskıcı olmayan bir zorlama biçimini kabul etmiş oluyordu. Bu noktada John Stuart Mill'in uyarısı

anımsanmaya değer: "Sorun, karakterin bireysel yönüne sığınacak bir yer bırakıp bırakılmayacağı, kamuoyunun zorbaca bir boyunduruk durumuna gelip gelmeyeceği, herkesin herkese mutlak bağımlılığı ve herkesin herkesçe denetlenmesinin bütün insanları öğütürcesine ezerek düşünceler, duygular ve hareketlerde tamamen uysallaşmış bir tekbiçimliliğin yaratılıp yaratılmayacağıdır."[54] Demek ki kalıcı bir sorun olan birey/toplum ilişkisi, Kropotkin'in anarşist cennetinde çözülmediği gibi, her zamanki kadar baş ağrıtıcı bir sorun olarak durmaktadır.

Gene de, bir kâhin olarak ne kadar başarısız olursa olsun, kalıcı bir etkiye sahipti Kropotkin. Sosyolog Pitirim Sorokin'in belirttiğine bakılırsa, devlet totalitarizminin insanları köleleştirilmiş kuklalara, özgür insan yaratıcılığını tüketici, ruhsuz angaryaya çevirmekle tehdit ettiği bu çağda, bu büyük adamın uyarı ve öğretileri özellikle anlamlı ve zamana uygundur."[55] Çünkü gönüllü işbirliğinin insanın hayatta kalmasının tek umudu olduğu düşüncesinde ısrarlıydı Kropotkin. **Ekmeğin Fethi**'nde, "nasıl çalarak yaşayan tek tük hayvan türleri ya da esir tutan karıncalar yokolup gidiyorsa, doğruluğu, kendine saygıyı, sempatiyi ve karşılıklı yardımı bilmeyen insan türünün de mutlaka mahvolacağını hepimiz biliriz", diye yazıyordu.[56] Bu sözlerdeki bilgeliği, Kropotkin'in devletsiz dünyasını erişilmez bir ütopya sayanlar dahi değerlendirebilir. Hükümetler bir gecede sönüp gitmeyeceklerse, belki baskıcı işlevlerini terkedebilirler ve bu arada yerel gönüllü örgütlere kadar inen daha geniş bir özerklik sağlanabilir. Albert Camus'nün dediği gibi yaşamında modern görevlerin en zorunu -Tanrı'sız bir aziz olmayı- başaran Kropotkin, böylesi umutlar taşıyan herkesin gözünde hâlâ bir esin kaynağıdır.

1921'deki ölümünden sonra dul karısına gelen telgraflardan birinde, "Kropotkinler asla ölmez!" deniyordu. Bugün dünyanın her yanındaki hayranları onun ideallerini yüksekte tutmayı sürdürmektedir. Sovyetler Birliği'nde bile, özgürlükçü öğretileri ya da merkezi devlete yönelttiği eleştirilerle değilse de, bilimci ve hümanist biri olarak saygıyla anılmaktadır. 1961'de Sovyetler'de çıkan yeni bir kitap Sibirya'daki keşiflerine yer verirken, 1966'da anılarının bilimsel bir baskısı, 1972'da ise ona sempatiyle yaklaşan bir yaşamöyküsü basıldı[57]. Moskova'daki bir

metro istasyonuna, ayrıca bir meydanla ıkı sokağa (bir tanesi doğduğu sokaktı) onun adı verildi. 1967'de karımla ben Kropotkin'in Moskova'nın eski soylular mahallesindeki doğum yerini ziyaret ettik. Müze ortadan kalkmış, içindekiler çoktandır Sovyet yönetiminin arşivlerine dağılmış durumdadır. Ev şimdi İngiliz ve Amerikan büyükelçilik personelinin çocuklarına ayrılmış bir okuldur. Bahçede bir oyun alanı vardı; içerdeki sınıfları çocuklar ustaca süslemişlerdir. Kropotkin bunları görse sevinirdi.

Notlar:

(1) Der. Roger N. Baldwin, P. Kropotkin, "An Appeal to the Young," **Kropotkin's Revolutionary Pamhplets** (New York, 1927), s.261–279.
(2) P. Kropotkin, **Memoirs of a Revolutionist** (Boston, 1899), s.226.
(3) A.g.y.,s.240.
(4) Der. Joseph Ishill Errico Malatesta, **Peter Kropotkin: The Rebel, Thinker, and Humanitarian** (Berkeley Heights, N.J., 1923),s.39.
(5) Kropotkin, **Memoirs of a Revolutionist,** s.216–17.
(6) A.g.y., s.287.
(7) P. Kropotkin, **Mutual Aid** (Londra, 1972), s.18.
(8) A.g.y., s.19.
(9) A.g.y., s.31n.
(10) T.H. Huxley, "The Struggle for Existence: A Programme," **The Nineteenth Century,** Şubat 1888.
(11) Kropotkin, **Mutual Aid,** s.71.
(12) A.g.y., s.30.
(13) A.g.y., s.69. Krş. Kropotkin'in **Modern Science and Anarchism'i** (New York, 1908), s.44.
(14) Kropotkin, **Mutual Aid,** s.22.
(15) P. Kropotkin, **Ethics: Origin and Development** (New York, 1924), s.22.
(16) Kropotkin, **Mutual Aid,** s.245.
(17) P. Kropotkin, **The Conquest of Bread** (Londra, 1972), s.49.
(18) A.g.y., s.46.
(19) A.g.y., s.63.
(20) Kropotkin, **Memoirs of a Revolutionist,** s.119.
(21) Kropotkin, **The Conquest of Bread, s.197.**
(22) A.g.y., s.139.
(23) P. Kropotkin, **Fields, Factories and Workshops,** gözden geçirilmiş basım (Londra, 1913), s.23; **The Conquest of Bread,** s.164.
(24) Kropotkin, **The Conquest of Bread,** s.104.
(25) Lewis Mumford, **The City in History** (Londra, 1966), s.585.
(26) Kropotkin, **The Conquest of Bread,** s.172.
(27) Der. Baldwin P. Kropotkin, "Anarchist Communism," **Kropotkin's Revolutionary Pamphlets** s.71.
(28) Kropotkin, **The Conquest of Bread,** s.172.
(29) A.g.y., s.124, 136.
(30) A.g.y., s.140.
(31) Kropotkin, **Fields, Factories and Workshops** s.383.
(32) P. Kropotkin, **In Russian and French Prisons** (Londra, 1887); der. Baldwin, **Kropotkin's Revolutionary Pamphlets** s.219–35.
(33) Kropotkin, **Memoirs of a Revolutionist,** s.291.
(34) Der. Baldwin, **Kropotkin's Revolutionary Pamphlets,** Giriş s.7.
(35) Kropotkin, "The Spirit of Revolt," a.g.y., s.40–41.
(36) Fritz Fischer, **Germany's Aims in the First World War** (Londra,

1967).

(37) P. Kropotkin, "A Letter on the Present War," **Freedom,** Ekim 1914.

(38) N.N. Suhanov, 1917'nın sol Menşevik tarihçisi, **Notes on the Revolution** (Rusça).

(39) Alexander Berkman, **The Bolshevik Myth (Diary 1920–1922)** (New Yor, 1925), s. 75; der. Paul Avrich, **The Anarchists in the Russian Revolution** (Ithaca, 1973), s.147–48.

(40) Aaron Baron, aktaran Victor Serge, **Memoirs of a Revolutionary, 1901–1941** (Londra, 1963), s.124.

(41) Georg Brandes, Kropotkin'in **Memoirs of a Revolutionist**'ine giriş, s.xxxii.

(42) Kropotkin, **Ethics,** s. viii. Yazar Ivan Bunin'e göre, Kropotkin yaşamını "anarşist bir cennete ilişkin devrimci rüyalar"a harcamış, çoktandır beklediği devrimin ortasında insan etiği konulu bir el yazmasının üzerindeki isli bir lambanın donuk ışığında soğuktan donmuş ve aç bir durumda" tükenmişti! Bunin, **Memories and Portraits** (Garden City, N.Y., 1951), s.199–201.

(43) Mumford, **The City in History,** s.585–86.

(44) Kropotkin, **The Conquest of Bread,** s.III.

(45) Bu sözler, İtalyan anarşist Carlo Cafiero'nun kaleminden çıkmış olsa da, Kropotkin tarafından onaylanmış ve Cenevre'deki dergisi **Le Révolté**'de Aralık 1880'de yayımlanmıştı.

(46) Bkz. Olga Lang, **Pa Chin and His Writings** (Cambridge, Mass., 1967).

(47) Kropotkin, **The Conquest of Bread,** s.48.

(48) Der. Baldwin Kropotkin, "Anarchist Morality," **Kropotkin's Revolutionary Pamphlets** s.113.

(49) Bkz. James W. Cain, "Kropotkin House, Duluth," **Anarchy,** No:84 (Şubat 1968), s.48–53.

(50) Der. Vernon Richard, **Errico Malatesta: His Life and Ideas** (Londra, 1965), s.261; Stepniyak / S.M. Kravchinskii/, **Underground Russia** (Londra, 1883), s.89; der. Ishill, **Peter Kropotkin,** s.12–17, 25.

(51) Keir Hardie, aktaran Woodcock and Avakumoviç, **The Anarchist Prince,** s.226.

(52) Ed. Baldwin P. Kropotkin, "Law and Authority," **Kropotkin's Revolutionary Pamphlets,** s.205.

(53) Aktaran Camillo Berneri, **Peter Kropotkin: His Federalist Ideas** (Londra, 1942), s.10–11.

(54) J.S. Mill, **Principles of Political Economy** (Londra, 1923), s.210–11.

(55) **Centennial Expressions on Peter Kropotkin 1842–1942** (Los Angeles, 1942), s.11.

(56) Kropotkin, **The Conquest of Bread,** s.49.

(57) M.N. Pirumova, **Petr Alekseevich Kropotkin** (Moskova, 1972). Bu çalışmanın bir değerlendirmesi için bkz. Paul Avrich, "A New Soviet Biography of Kropotkin," **The Match!** (Tucson), Ocak 1975.

V

KROPOTKİN AMERİKA'DA



merikan anarşizminin doğuşunda yabancı ziyaretçiler ve göçmenlerin büyük rol oynadığı bilinen bir gerçektir. Avrupa'da doğmuş zanaatçı ve köylüler (Almanlar, Çekler, İtalyanlar, İspanyollar, Ruslar ve Yahudiler) 19. ve 20. yüzyıllarda hareketin kitlesel tabanını oluştururken, gerek kalıcı olarak yerleşen gerekse uzun konferans gezileri için gelen çeşitli ülkelerin tanınmış konuşmacı ve yazarları da entelektüel önderliği üstlenmişlerdi.

Önceden gördüğümüz gibi, Ruslar arasında olan Bakunin 1861'de Sibirya'dan firar ettikten sonra yaklaşık iki ayını ABD'de geçirmişti. Ayrıca bu ülkeye Çarlık Rusyası'ndan Stepniyark (S.M. Kravçinski) 1891'de konferans vermeye, N.V. Çaykovski ütopyacı bir topluluğa katılıp Rus devrimci hareketinin fonlarını çoğaltmaya gelmişti. Birinci Dünya Savaşı öncesi ve sonrasında Rus göçmenlerinin akışıyla V.M. Eikhenbaum ("Volin"), Efim Yarçuk, Aaron ve Fanny Baron, Boris Yelenski ve William Şatov (1880'lerde gelen Emma Goldman'la Alek-

sandr Berman'ı saymazsak) geldiler. Bolşevikler'in iktidarı sağlamlaştırmalarından sonra ise Gregory Maksimov, Abba Gordin ve 1975'de New York'da ölen, uluslararası üne sahip son Rus anarşistlerinden Mark Mratçny ABD'ye adım atdılar.

Ancak Rus göçmen ve ziyaretciler arasında en büyük etkiyi bırakan Kropotkin'di. David Hechtin belirttiği gibi, Kropotkin'in, İngilizce bilgisiyle kuvvetlenmiş olarak, kırk yıllık bir döneme yayılan "aktif ve sürekli bir ABD ilgisi" vardı[1]. Kendisinden önceki Bakunin gibi, Amerikan Devrimi'ni ve Bağımsızlık Bildirgesi'ni insanın özgürlük mücadelesinin köşe taşları diye yücelterek Amerikan federalizmine hayranlık besliyordu[2]. Amerikan edebiyatını iyi bilir, Longfellow'un şiirleriyle Bret Harte'ın düzyazısını, ayrıca kölelerin kurtuluşundaki rolünden ötürü Harriet Beecher'ın **Tom Amca'nın Kulübesi'** ni överdi[3]. Emerson, Thoreau ve Whitman, saygı duyduğu diğer yazarlardı; toprağın kamulaştırılması düşüncesini, "İngiltere'de sosyalist duyguların patlamasına" yol açan Henry George'un ***İlerleme ve Yoksulluk***'una borçluydu[4]. Gerek doğa, gerekse toplum bilimlerinde Amerika'daki araştırmalarla aynı düzeyde bulunan Kropotkin, "karşılıklı yardım" kuramına destek olarak antropolog Lewis M. Morgan'ı ve sosyolog Franklin M. Giddings'i anıyordu[5]. Ayrıca **Ekmeğin Fethi**'yle **Tarlalar, Fabrikalar ve Atölyeler**'de tarımda ve özellikle sanayideki ilerlemeleri aktararak Amerikan ekonomik ilerlemesine övgüler düzmüştü; bu gelişmelere, "teknik becerideki harika yenilikler, mükemmel okullar, teknik eğitimle elele giden bilimsel eğitim ve Avrupa'da benzerine raslanmayan bir girişimci ruh yardım ediyordu"[6].

Bununla birlikte Amerikan toplumunun kusurlarına karşı kör değildi Kropotkin. Tersine, kapatalist sistemi ve yöneticilerin iktidarı istismar edişini keskin sözlerle eleştiriyordu. Aslında bir "plutokrasi" olduğunu iddia ettiği Amerikan demokrasisinin "gülünç taklitçiliği"ni ve çocuk emeğinden vazgeçilmemesini ağır bir dille suçluyordu. 1877'deki demiryolu grevini işçiler arasında devrimci bilincin yükselişinin belirtisi olarak selamlamıştı. "Grevin kendiliğindenliği," diye yazıyordu, "yalnızca telgraf bağlantısı olduğu halde uzak noktalarda eşzamanlı olarak yürütülmesi, farklı sektörlerdeki işçilerin yardımı, direni-

şin kararlılıkla sürdürülmesi, mülk sahiplerine en duyarlı oldukları noktaya –mülkleri- darbe indirmek gibi güzel fikirleri, .bizde büyük sempati uyandırıyor, hayranlığımızı çekiyor ve umutlarımızı canlandırıyor"[7]. Nerdeyse yirmi yıl sonra, Eugene Victor Debs, Pullman grevi sırasında hapse atıldığında, Kropotkin ona dayanışması ve desteğinin göstergesi olarak yazılarından oluşan imzalı bir kitap göndermişti[8].

Kropotkin 1886'da Haymarket anarşistlerinin yargılanmasına karşı protesto eylemlerinde de aktif biçimde yer aldı. Chicago olayını "iki sınıf arasında süregiden fiili iç savaşta esir alınmış mahkûmlara uyglanan bir misilleme" olarak tanımlayan Kropotkin, Amerikan basınına hitaben sanıklara verilen ölüm cezalarına karşı çıkan bir mektup yazdı ve Stepniyak, William Morris ve George Bernard Shaw'la birlikte, çok yakında infaz edilmesi beklenen idamlara karşı Londra'da düzenlenen kitlesel bir toplantıda konuştu. İdamlardan bir yıl sonra, "Chicago şehitlerinin yıldönümlerini kutlamak Paris Komünü'nün yıldönümünü kutlamakla aynı önemi kazanmıştır," diyecekti. Yine aradan bir on yıl daha geçince de, "asılan insanların haklılığı ve cesareti hâlâ yaşlılar için bir ders, gençler için esin kaynağıdır" diyordu[9].

Haymarket trajedisiyle derinden sarsılmış olan Kropotkin, Amerikan anarşizminin gelişmesini özel bir ilgiyle takip etti. Ziyaret etmeye başladıktan çok önceleri Amerikan anarşistleriyle mektuplaşmış, onların kitap ve dergilerini okumuş, destek mesajları göndermişti. Hem bireysel hem de kolektivist okulların yazdıklarını yakından izliyordu. Ünlü **Encyclopaedia Britannica**'daki "Anarşizm" maddesinde Josiah Warren, Lysander Spooner ve Benjamin Tucker'ın yanı sıra, Albert Parsons, August Spies ve Johann Most'u isim isim anmıştı.

Kropotkin'in Amerikan anarşistleri, sosyalistleri, tek kademeli vergi yanlıları ve diğer reformcular üzerinde artan bir etkisi vardır. 1880'ler ve 1890'larda, Tucker'ın **Liberty**'si, Parsons'un **Alarm**'ı ve Most'un **Freiheit**'ı dahil olmak üzere belli başlı bütün anarşist dergilerde makaleleri çıktı. Tucker aralarındaki felsefi ayrılıklara karşın, Kropotkin'i "Avrupa'nın en seçkin anarşistleri arasında" sayıyor, **Le Révolté** adlı dergisini "varolan en bilimsel anarşist dergi" olarak övüyordu. Kropotkin'in

"Düzen ve Anarşi" ile "Yasa ve Otorite" başlıklı yazılarını **Liberty** için çevirmesinin dışında, Avrupa'daki eylemlerini, 1881'de İsviçre'den kovuluşunu ve 1883'de Lyons'da yargılanışını (uzun süreli hapis cezasına çarptırılan "Kropotkin ve yoldaşlarının acımasız yazgıları"na yas tutarak) da yayımlamıştı. Ayrıca, Sofya Kropotkin'in Clairvaux hapishanesinde kocasıyla arasında geçenlere dayalı öyküsü olan "4237 Numara'nın Karısı"na da yer verdi.[10]

Ne var ki Kropotkin'in ilk yazıları içinde hem Amerika'da hem de, dünyanın öbür ülkelerinde çok sayıda yandaş kazandırarak en çok etki yapmış olanı **Gençliğe Çağrı**'ydı. "Bu broşürü binlerce ve yüzbinlerce kişi okudu," diyordu Anna Strunsky Walling, " ve devrimci sosyalizm tarihinde bu çağrıya başka hiçbir şeye vermedikleri kadar karşılık verdiler." Elizabeth Gurley Flynn'a bakılırsa: bu yapıt, "sanki kırık dökük, yoksulluğun kol gezdiği Bronx evlerde konuşuyormuşcasına, kişi olarak beni derinden etkiledi: 'Anne babanızın otuz–kırk yıldır yaptığı gibi aynı sefil yaşatıyla sürünmeniz mi gerekiyor? Yaşamınızı zenginliğin, bilginin ve sanatın bütün zevklerini başkalarına tattırmak, kendinizeyse bir dilim ekmek bulup bulamayacağınız konusundaki ezeli kaygıları ayırmak için bunca zahmete girmek zorunda mısınız?"[11]

1890'lara gelindiğinde Amerika'daki anarşist hareket, Kropotkin'in etkisi sayesinde, ağırlıkla anarşist–komünist bir yönelime girmişti. "Bilgi alanında seçkin bir kişilikti," diye yazıyordu Emma Goldman anılarında, "genelde dünyanın önde gelen insanları arasında sayılıyordu. Ama bizim gözümüzde anlamı çok daha fazlaydı. Onda modern anarşizmin babası, anarşizmin devrimci sözcüsü ve parlak yorumcusunu görüyorduk"[12]. Emma Goldman'ın ve yoldaşlarının onu tekrar tekrar Amerika'yı ziyaret etmeye çağırmaları şaşırtıcı değildir. Daha 1891'de, New York'daki Alman ve Yahudi anarşistlerinin oluşturduğu, Özerklik Grubu ve Özgürlüğün Öncüleri tarafından davet edilmişti. New York'u gezmeyi çok istediği halde, beş yıl geçirdiği Rus ve Fransız hapishanelerinde bozulan sağlığı ve o günlerde hareketin göçmen kanadı içinde, Özerkçiler (Josef Peukert'in yandaşları) ile Most'çular arasında kızışan çatışma nedeniyle daveti geri çevirmek zorunda kaldı[13]. 1893'te ve 1896'da anar-

şist basında Kropotkin'in Amerika'ya bir yolculuğa çıkmaya hazırlandığı yolunda haberlere raslandıysa da, yine kötü sağlık durumu ve hareket içi ayrılıklar ayrıca, Aleksandr Berkman'ın 1892'deki suikast girişimi (attentat) konusunda çıkan tartışma (Özerkçiler savunurken, Most'çular suçluyordu) yüzünden Kropotkin gezisini yine erteledi[14].

Sonunda Kropotkin Kuzey Amerika'ya , 1897 yılı toplantısını Toronto'da yapan Britanya'daki Bilimin İlerlemesi Derneği'nin delegesi olarak ayak bastı. HSağlık durumunun bozukluğu yüzünden düzenleme komitesinden aldığı daveti kabul etmeğe pek istekli değildi. Ama 1886'da İngiltere'ye yerleştiğinden beri tanıdığı dostu James Mavor onu toplantıya katılmaya ikna etti. William Morris'in Sosyalist Ligası'nın eski üyelerinden olan Mavor, o sırada Toronto Üniversitesi'nde ekonomi politik profesörlüğü yapıyordu, ayrıca Rusya ve Kanada üzerinde otorite sahibi biriydi. (1914'te yayımlanan iki ciltlik Rusya'nın ekonomik tarihi hâlâ konusunda kabul gören bir çalışmadır.)[15]

Konferans Ağustos'un ikinci yarısında toplandığı zaman Kropotkin'i konuğu olarak görmek Mavor için "büyük bir zevk"ti. Kropotkin toplantıda "Finlandiya Çarı Üzerine" ve "Avrasya'da Yapısal Çizgilerin Yönü Üzerine" başlıklı iki tebliğ sundu[16]. Konferans bitince Kanada Pasifik Demiryolları Kanada Kıyısı boyunca bir gezi düzenledi ve Kropotkin bu sayede ülkeyi görebildi. İzlenimlerini, hâlâ yayımlanmamış olan bir günlükte ve sık sık yazı yazdığı ünlü Londra dergisi The Nineteenth Centurry'de çıkan ilginç bir makalede anlatmıştır[17].

Rockies üzerinden Vancouver'e uzandığı kıyı yolculuğunda, Kuzey Amerika ve Avrasya'nın "yapısı ve jeolojik gelişmesi arasında çarpıcı benzerlikler" gözlemlemişti Kropotkin[18]. İskoç biyolog ve toplum düşünürü, dostu Patrick Geddes'e yazdığı mektupta, gezinin "Son derece güzel" geçtiğini söylüyordu. Geniş yaylalar, ormanlar ve engebeli dağlar, gençliğinde subay olarak hizmet ettiği Sibirya'yı anımsatıyordu ona[19]. Kropotkin, Toronto'ya dönüş yolunda Manitoba ovalarını geçerken de yine Sibirya'yı anımsamıştı. Askerlik yapmamak ve Çarlık devletinin diğer saldırılarından kurtulmak için Rusya'dan ayrılmış olan Hennonite göçmenlerini ziyaret ederken, Tolstoy'un adının "de-

rin bir saygıyla anıldığı"na dikkat çekerek "hemen Rusya'daymış gibi oluveriyorsunuz" diye yazmıştı[20].

Kropotkin'in Kanada izlenimleri **The Nineteenth Century**'de çıktığında, dergiyi okuyan Tolstoy Komitesi'nden bir üye, Mennoniteler'e sempatik yaklaşımından cesaret alarak, Kropotkin'e, Kanada yaylalarının Duhoborlar için de bir barınak olabileceğini önermişti. Kropotkin bunu kabul etti. Otuz yıl önce Amur'da Duhoborlar'la karşılaştığında, dürüstlükleri ve karşılıklı yardım anlayışlarından derinden etkilenmişti ve onlara yardım etmeye can atıyordu. Ağustos 1898'de Mavor'a, Kanada hükümetine onlar adına başvurmasını önerdi. Gerekli anlaşmanın yapılması üzerine, binlerce Duhobor, Rusya ve Kıbrıs'dan ayrılıp torunlarının hâlâ yaşamakta olduğu Batı Kanada'ya yerleşti[21].

Kuzeybatı Kanada'daki tarımın bol ürün verişi ve özellikle yönetmenleri Dr. William Saunders'le beraber ziyaret ettiği alanda gördüğü deneme çiftlikleri Kropotkin'i büyülemişti. "Doğanın yeteneklerinden yararlanmanın önündeki toplumsal engeller kaldırılsa, insanlık ne kadar zenginleşebilir," diye düşünüyordu. Aynı zamanda, Kanada'nın, "Avrupalı köylüleri Avrupa'nın dışına atan aynı toprak tekellerinin kurulması yönündeki hızlı ilerlemeleri"nden korkuyordu[22].

Kropotkin, Toronto'ya dönüşünde, tren istasyonunda Mavor'ın gönderdiği bir öğrenciyle karşılaştı. Mavor'un evine giderken, komünal toprak mülkiyetinin değerli yanlarını tartıştılar; kararlı bir bireyselci ve Kanada parlamentosunun gelecekteki Muhafazakâr üyelerinden biri olan bu öğrenci Kropotkin'e şiddetle karşı çıkıyordu. Bilgisi ve dürüstlüğüne saygı duymakla birlikte, Kropotkin Batı Kanada'yı "küçük bir Sibirya'ya benzettiğinde[23] gururu incinmişti. Kropotkin Mavor'la geçirdiği üç hafta boyunca **The Nineteenth Century**'ye yazdığı makaleyi hazırladı. Kişisel gözlemlerini tamamlamak için Mavor'ın mükemmel kütüphanesinden ("Kanada hakkındaki herşey var," demişti Patrick Geddes'e) yararlandı. Hatta Mavor'ı "Kanada ekonomisinin canlı bir ansiklopedisi"ni hazırlamaya teşvik etti[24].

Kropotkin Kanada'daki on haftalık konukluğundan çok hoşlanmıştı. İngiltere'den ayrıldığında hasta olduğu halde, kıtadaki

gezisinin ruhunu canlandırdığını, "yeni bir yaşam soluğu" verdiğini yazmıştı. Gittiği her yerde "çok candan bir dostlukla" karşılandı, " son derece içten ve konuksever" davranışlar gördü. Kanadalı yurttaşların özellikle kendi ülkesiyle karşılaştırılamıyacak boyutlardayararlandığı özgürlükler Kropotkin'in başını döndürmüştü. Buradan "Rusya için biricik çözüm federalist ilkeyi açık yüreklilikle kabul etmek ve, Kanada'da gördüğümüz gibi, Büyük Britanya, Fransa ve Almanya'nın merkezi sistemini taklit etmeye kalkmak yerine, çeşitli özerk parlamentolar sistemini benimsemek olacak" sonucunu çıkardı[25].

Ekim ayı ortasında ABD'ye gitmek üzere Toronto'dan ayrıldı. Niyagara Şelalesi'nde ABD'ye giren Kropotkin New York City'deki zorlu yılların ardından geçici olarak yerleştiği Buffola'da Alman anarşist kundakçı Johann Most'u ziyaret etdi. Most'u görmek için yolunu değiştirerek, iki anarşist önderin, birbiriyle uzlaşmaz düşünce okullarını temsil eden ezeli düşmanlar oldukları söylentisini yalanlıyordu. "Birkaç tane daha Mostx olsa," demişti sonraları Kropotkin, "hareketimiz çok daha güçlenirdi." Most da Freiheit adlı dergisinde bu ziyeretle ilgili bir yazı yazıp, Kropotkin'i "modern anarşizmin ünlü filozofu" ve "yüzyılın en büyük bilimcilerinden biri" diye isimlendirdi. "Onun gözlerine bakıp ellerini sıkmak" zevkti, diye ekliyordu Most[26].

Kropotkin Buffalo'dan, Amerika'daki Bilimin İlerlemesi Derneği'nin yıllık toplantısında hazır bulunmak üzere Detroit'e gitti. Toplantıda tanık olduğu manzarayla öyle bir coştu ki, ABD'nin bilimsel keşiflerde çok geçmeden Avrupa'yı geçeceği öngörüsünü yaptı. Amerika'daki ekonomik ve teknik gelişmelerden aynı ölçüde etkilenmeşti. "Amerika," diye anlatıyordu bir muhabire, "mutluluğun bütün olanaklarına sahip. Tarımı hayranlık uyandıracak derecede gelişmiş ve tarım bütün zenginliğin temelidir. Büyük bir imalatçı ülke haline geleceği de muhakkak."[27] Detroit'ten ayrılmadan önce, sonradan Michigan Üniversitesi'nde radikal edebiyatla ilgili Labadie Koleksiyonu'nu kuran tanınmış Amerikalı anarşist Joseph A. Labadie'yi aradı. Detroit Sular İdaresi üyesi olan Labadie, ziyaretçisini ("kocaman başı, çalı gibi saçları ve sakallarıyla küçük bir adam") canlı bir ilgi duyduğu şehrin sular idaresinin mühendis-

lik odasında ağırladı. Kropotkin, Labadie'ye göre, "İngilizceyi çok iyi konuşuyordu, hareketleri şaşıracağınız kadar çabuktu"[28].

Kropotkin oradan geçtiği Washington, D.C.'de 22 Ekim'de Ulusal Coğrafya Derneği'nin bir konferansında konuştu. Amerikalı astronom ve konferasın delegesi Edward Singleton Holden'den, kardeşi Aleksandr'ın Sibirya'da politik bir sürgünken yaptığı araştırmanın "değerli bir yorumunu dinleme zevki"ni tatmıştı. Amerika'nın başkentinde kaldığı sürede, gezip görmeye gelen başkalarını yaptığı gibi, Washington Anıtı'nın tepesine kondurulmuş Smithsonian Kurumu' nu ziyaret etti ve Beyaz Saray'ın dışını gördü (ama içeri girmedi). Yoğun ama güzel bir ziyaret gezisini bitirip, 23 Ekim sabahı New York'a gitmek üzere trenle hareket etmişti[29].

O öğleden sonra Jersey City'de Kropotkin'in trenini Amerikalı iki yoldaşı karşıladı: 1895'de Londra'dayken yanına gelmiş olan Harry Kelly ile anarşist dergilere sık sık yazı veren saygın bir mimar John H. Edelmann. Ayrıca gelişini bekleyen Kropotkin'den demeç isteyen gazete muhabirleri vardı. "Ben bir anarşistim," dedi onlara, "ve ekonomik bakımdan komünistçe olacağına inandığım, ama bireyin gelişmesine eksiksiz biçimde ve özgürce alan bırakacak ideal toplumu bulmaya çalışıyorum. Böyle bir toplumun örgütlenmesi için, üretim ve tüketimde federatif grupların oluşturulmasına inanıyorum." Kropotkin anarşist konumu sosyal–demokratların konumundan ayırmıştı: "Sosyal–demokratlar da aynı amaca ulaşmaya uğraşıyor, ama farklılık şurada ki, onlar merkezden –Devlet– yola çıkıp çevreye doğru giderken, biz ideal toplumu basit unsurlardan karmaşığa doğru arıyoruz." Son olarak, Kanada'daki gibi, federalist sistemi övmüştü. "Güçlü bir federalistim", diye bildiriyordu, "ve sanırım, günümüz koşullarında bile, yönetim işlevlerinin merkezden uzak bölgelere yayılmasında büyük yarar vardır. Amerika'daki kurduğunuz özerklik sistemini Avrupa'nın merkezi devletinin önünde apayrı bir adım sayıyorum ."[30]

Muhabirlerde olumlu bir izlenim bırakmıştı. Çünkü görünüşü ve davranışlarıyla, gazetelerde çıkan vahşi bakışlı, başıbozuk anarşist tipine çok uyuyordu. "Prens Kropotkin," diye yazıyordu bir tanesi, "tipik bir anarşist. Pederşahi inanışlı bir görünümü var; giyinişindeki dikkatsizlik, toplumun geleneklerine baş-

kaldıran birininkinden çok, tamamen bilimle haşır neşir bir adamın dikkatsizliği. Tavırları nazik beyfendilere benziyor; burada görmeye alıştığımız anarşistlerin sertliği ve dogmatizminden eser yok."[31]

Kelly ve Edelmann Kropotkin'i muhabirlerden uzaklaştırır uzaklaştırmaz, Edelmann'ın 97. Cadde, Madison Meydanı'ndaki dairesine götürdüler; New York ziyareti boyunca orada kalacaktı. Kelly'nin anlattığına göre, karşılıklı tanıdıklarından söz edip Amerika ve Avrupa'daki gelişmeleri konuşarak uzun bir gece geçirdiler. Kuşkusuz, Kropotkin'in ertesi gece vermesi planlanan "Sosyalizm ve Çağdaş Gelişmesi" başlıklı konferans metnini de tartıştılar. Kropotkin daha Toronto'dayken Kelly ile yoldaşlarına New York'da bir söylev anlaşması yapmaktan söz ettiği bir mektup yazmıştı. Gerekli düzenlemeleri yapmak üzere, anarşistlerle diğer radikallerin uğrak yeri olan Doğu I. Cadde'deki Justus Schwab'ın salonunda bir toplantı yaptılar. Kropotkin'in gelişinden önce biletler Schwab'ın yerinde ve şehrin diğer yerlerinde satışa çıkarıldı (tanesi yirmi beş sente).

5. Cadde'nin aşağısında modern bir salonu olan Chickering Hall'de yapılan konferansı yaklaşık iki bin kişi izledi. Gün boyu aralıksız yağmur yağmıştı. Kelly ve Edelmann'ın eşliğinde salona giren Kropotkin, 14. Cadde'ye çıkan 3. Meydanı "arabanın penceresine kocaman damlalar çarparken geçmişti" Salon tıka basa doluydu ve konferans iyi bir etki bıraktı. Ancak Kropotkin rahatsız olmuştu, çünkü giriş ücreti yoksul işçilerin katılamayacağı kadar pahalıydı. Harry Kelly'nin gözünde, iyi görünüşlü dinleyicilerin büyük kısmı "anarşisti dinlemeye değil, Prens'i görmeye" gelmişti. Bir muhabirin bildirdiğine göre, ne olursa olsun "bütün koltuklar doluydu, salonda duracak bir karış yer yoktu ve yer bulamayan yüzlerce kişi kapıdan dönmüştü"[32]. Şık giyimli dinleyiciler, giriş fiyatı için "gerçek bir fedakârlık"ta bulunan işçi ve göçmenlere omuz silkiyorlardı. Kırmızı gömlek giyip boyunbağı takmış olan üç kadınla kırmızı süveterli bir kadın ön sırada yerlerini almışlardı. Platformun karşı uçlarında, ikisi de güçlü kuvvetli yapılı, klapalarında kırmızı karanfiller bulunan gri elbiseler giymiş Justus Schwab ile Edward Brady (Emma Goldman'ın o günlerde birlikte yaşadığı adam) oturuyordu.

Konferansa John Swinton başkanlık ediyordu; Benjamin Tucker'a göre, Swinton "New York şehrinde yemek sonralarının en iyi konuşmacısı"ydı. Nerdeyse yetmişine ayak dayadığı halde, sesi hâlâ gürdü, salonun her köşesinden işitilebiliyordu. Swinton'un gür alkışlar alan" Kropotkin'i tanıtmasından sonra, Kropotkin "coşkulu dinleyicilere" Paris Komünü'nün derslerini, hapishanenin kötülüklerini ve devlet sosyalizminin tehlikelerini anlattı.. Muhabirlerden birinin tanımıyla, "heybetli bir sakalı vardı, bir çift gözlüğün arkasından, tanıdığı bir topluluğu izleyen eski tarz moda bir rahibin bakışlarıyla süzüyordu dinleyicilerini"[33].

Bütün anlatımlardan çıkan sonuç Kropotkin'in dinamik bir konuşmacı olmadığı şeklindeydi. Dinleyicilerini zehirli ve ironik sözler dolu tiradlarıyla bunaltan Most'un çarpıcı bir örneği olduğu gibi, gösterişli hatipler okulundan çıkmış biri değildi. Tersine, ağır Rus aksanıyla sessiz sessiz konuşuyordu. Sözleri "düzgün bir sırayla tek tek ağzından çıkıyor" gibi geliyordu bir muhabire; gene de "apaçık içtenliği ve yumuşaklığıyla dinleyicilerin dikkatini çekmiş, sempatilerini kazanmıştı". Savını sağlam bir kurguyla ortaya koyan Kropotkin, kişiliğiyle kürsüyü kaplıyordu. Dostu Setpniyak'ın bir keresinde dikkat çektiği gibi: "Heyecanla sarsılıyor; yanılmamak ya da sahte izlenimi vermemek için sesi derin inançını gösteren bir vurguyla titriyor ve yalnızca hem ağzıyla, hem de kalbinin en derinliklerinden konuştuğu zaman işitiliyor. Birinci sınıf bir hatip diye nitelenemeyeceği halde, sözleri müthiş etki yapıyor; çünkü duygular çok yoğun biçimde iletildiği zaman dinleyicileri elektriklendirir"[34].

Kropotkin, Chickering Hall'deki dinleyicilerinde böyle bir etki bırakmıştı. Dinleyicilerden birine göre, toplantı "her açıdan büyük başarı"ydı. Birkaç gün sonra Avrupa'ya yaptığı geziden dönen Amerikalı anarşist şair Voltairine de Cleyre, New York'lu yoldaşlarını, yoğun biçimde gereksinimini duydukları itici gücü kaldıracı sağlayan konferansın "sarhoşluğu" içinde bulmuştu[35].

Ama Kropotkin New York'da çok kalmadı. 25 Ekim'de şehrin Yahudi anarşistlerinin desteklediği Odd Fellows' Temple'daki bir toplantıda konuşmak üzere Philadelphia'ya gitti. New York'daki gibi dinleyiciler salonu ağzına kadar doldur-

muşlardı; konuşmacı için verilen resepsiyonu izleyen konferans büyük başarı kazandı. Katılan iki bin kadar insandan biri, yıllarca sonra, Kropotkin'in yaşamöyküsünü yazanlara "dinleyiciler son derece dikkatliydi ve sempati duyuyordu" diye anlatmıştı. Voltairine de Cleyre'nin dediği gibi, bir iki "sarı dergi"yi saymazsak, basın "bizim nazik devrimcimize ilgiliydi"; özellikle, temkinli **Philadelphia Ledger** toplantı hakkında "mükemmel ve tarafsız bir haber" hazırlamıştı.[36]

1890'lar Amerika'da sanayi alanında sert çatışmaların yaşandığı bir dönemdi; Hazleton, Pennsylvania'da işçilerin katledilmesi Kropotkin'i öfkeden çılgına çevirmişti. Olay 10 Eylül'de, Philadelphia'yı ziyaretinden altı hafta önce olmuş; Slovak ve Polonyalı madencilerden oluşan protestocu grevciler kolunun üstüne yöre şerifinin başına çektiği polis birliğince ateş açılmıştı. Yirmi bir kişi öldü, kırk kişi yaralandı. Bu kasıtlı kıyıml karşısında çılgına dönen Kropotkin, belli başlı Fransız anarşist dergilerinden **Les Temp Noueveaux**'ya bir makale gönderip, Avrupalı arkadaşlarının Amerika'daki işçilerin mücadeleleri konusunda tetikte durmalarını istedi. "Hiçbir şey, savaştan, merhametsizce savaştan başka hiçbir şey ABD'de çözüm getirmez," sonucuna varmıştı. "Üstelik, işçiler çoktandır sabır sınırını aştıkları için, korkunç bir savaş olacak."[37]

Kropotkin Philadelphia'dan Boston'a geçti, orada yaklaşık iki hafta kaldı ve yedi sekiz konferans verdi; konferanslarından ikisi ("Vahşiler ve Barbarlık" ile "Orataçağ Şehri") 1901'de tekrar döneceği ünlü Lowell Enstitüsü'nde yapıldı. Ancak açış konferansını Çalışanlar Eğitim Kulübü sağlamıştı ve Columbia Tiyatrosu'nda geniş bir dinleyici topluluğu önünde yapıldı. Konu, New York'daki gibi, "Sosyalizm ve Çağdaş Gelişmesi" idi. İnsanlığın ilerlemesi, diye anlatıyordu dinleyicilerine, "İnsanın insanı daha az yönettiği, bireye daha fazla özgürlük verilen, bütün bireysel yeteneklerin serbestce gelişmesine daha çok alan bırakılan, bireyin inisiyatifinin en geniş ölçüde gelişmesi için, her ayrı birimin kendi özerk yönetimi için ve iktidarın merkezi olmaktan çıkarılması için özgürce olanak tanınan bir yönü göstermektedir".[38]

Kropotkin, ayrıca, Cambridge'de Woman's Industrial Club'de "Sibirya, Sürgün Toprağı" ve yine Harvard öğrencileri

ve yöre işçilerinin kurduğu bir örgüt olan Cambridige, Prospect Union'da "Avrapu'da Sosyalist Hareket" konulu konuşmalar yaptı. "Hıristiyanlık" ve "Ahlâk" konulu iki konferansı ise davet edildiği kiliselerde verdi. Dinleyiciler çok sayıda ve coşkulu olduğu, Kropotkin propanganda açısından toplantılardan memnun kaldığı halde, anarşistlerin kasasına pek para girmedi. Kropotkin'in Geddes'e yazdığına bakarsak, Lowell Enstitüsü ve Harvard'daki konferanslar bereket versin ki "çok iyi para getirmişti", çünkü "diğerleri masrafları ucu ucuna çıkarabildiler"[39].

Ama memnun olacak başka şeyler de vardı. Bir kere, varlıklı olmayan Harward öğrencilerinin düzenlediği bir kooperatif yemek odası Kropotkin'i müthiş etkilemişti. Bunu "karşılıklı yardım"ın bir örneği sayıyordu; Lowell Enstitüsü'ndeki konferanslarıyla, aynı başlığı taşayan ünlü kitabında bu temayı işlemişti[40]. Onu bir sonraki ziyareti için davet edecek Harvard'lı profesörler dahil, geniş bir yeni tanışlar çevresi edinmekten zevk duymuştu. Edebiyat bilimcisi Charles Eliot Norton bunlar arasındaydı. Bir dostuna yazdığı mektupta "anarşistlerin en ılımlısı ve en naziği" dediği Kropotkin'den büyülenmişti Norton. Özellikle, Kropotkin'in metafizik üzerine bir sözünden sevinç duymuştu: "Evet, sizin metafiziğiniz, varolmayan bir siyah şapka için karanlık bir odada avlanan köre benziyor."[41]

Kropotkin Kasım ayı ortasında İngiltere'ye hareket etmeden önce son bölüm konferanslarını vermek üzere New York'a döndü. Yine John Edelmann'da kalırken, aralarında **Fraye Arbeter Shtime**'ın yayın yönetmeni Saul Yanovski ile Benjamin Tucker'ın da buluduğu düzenli bir konuk akışıyla karşılaştı[42]. Kropotkin'in ziyaretine gelen herkes Yanovski ve Tucker gibi hoşnut ayrılmıyorlardı. Bir öğleden sonra, New York'un seçkin bankerlerinden biri, Rus prensi akşam yemeğine davet etmek için eve gelmişti. Edelmann ona, Kropotkin'in kendini iyi hissetmediğini, biraz hava almak için Central Park'a gittiğini söyledi. Banker tam ayrılmıştı ki, öğretmenlerine saygılarını iletmek üzere iki anarşist işçi çıkageldi. Kropotkin bitişikteki odadan çıkıp onları hararetle kucaklarken, davranışını, bankerlerinziyaret ve davetlerinin ilgisini çekmediğini, ama genç yoldaşlarını görüp ana dilleri Yiddişçeyle birkaç saat sohbet etmekten sevinç duyduğunu söyleyerek açıklıyordu[43].

Kropotkin'in sonraki konferanslarını duyurmak için, Edelmann, Yanovski'nin önerisiyle, kendi dairesinde bir basın toplantısı düzenledi. Değişmez biçimde çarpıtmayla sonuçlandığı için röportaj yapmakta daima gönülsüz davranmış olan Kropotkin bu toplantıdan memnun olmuştu. "Ama neşemiz kısa sürdü." diye anımsar sonraları Yanovski. "Aynı öğleden sonra 'Akşam Gazetesi'nde Prens Kropotkin'in bir sigara dilenerek sokakta koşuşturduğu haberi çıktı. Basılan bu aptalca anekdota gülmüştüm. Ama Kropotkin'i asla o anki gibi yıkılmış ve sinirli bir halde görmedim. 'Nasıl böyle bir yalanı basabilirler?' O kadar öfkelenmişti ki, Eldelmann'la birlikte 'Akşam Gazetesi'nin bürosuna gidip ertesi sabah bu aptalca olayın tekzibini bastırmayı sağladılar, ancak dikkati çekmeyen bir köşede ve en küçük puntolarla basılmıştı."[44]

Bu arada Kropotkin'in, 19 Kasım Cuma akşamı vereceği sir sonraki konferansı için yer olarak yine Chickering Hall seçilmişti. Düzenleyenler, Profesör Robert Erskine Ely ve Profesör Franklin Giddings'in de yer aldığı, bilim adamları, işçi liderleri, rahipler ve hukukçular gibi etkili liberallerin oluşturduğu Rusların Özgürlüğü'nün Amerikalı Dostları Derneğiydi. Başkanlık yerinde Uluslararası Mahkeme'nin eski yargıçlarından Ernest Howard Crosby vardı. Crosby o sırada birkaç yıl önce görmüş olduğu Tolstoy'un Rusya izlenimlerini anlatıp duran, Tolstoy'un, Amerika'daki başlıca izleyicisiydi. Kropotkin, bir saati aşkın bir süre, coşkuyla karşılanan bir "ciddiyet ve inanç"la "Rusya'daki Özgürlük Mücadelesi" konulu konuşmasını yaptı. Ne var ki, kendisinin de içlerinden gelmiş olduğu üst sınıflar yerine daima sıradan işçi topluluklarını yeğleyen Kropotkin, "chic–très" (marifetli kurnaz) zengin sponsorlarıyla birlikte toplantının "tam bir fiyasko"yla bittiğini düşünüyordu[45].

Ertesi gün, anarşist yoldaşlarının ricasıyla, "Anarşizmin Felsefi ve Bilimsel Temelleri" üzerine Rusça bir konferans verdiğinde daha mutlu olmuştu. Giriş on beş sentti; masraflar çıktıktan sonra kalan 125 dolar anarşist literatürü yayınladıkları için İsviçre'deki bir Rus grubuna ödül olarak verildi[46]. Ertesi gün Kropotkin, seçkin Yahudi anarşisti ve fizikçisi Hillel Solotarov'un evinde, Dreyfus davasıyla günün diğer önemli sorunlarının tartışıldığı özel bir toplantıda hazır bulundu. Akşam Rus

Öğrenciler Kulübü'nün onuruna verdiği yemeğe katıldı ve orada bilgilerinin "Karl Marx'ın ağzından çıkanlarla" sınırlı olduğunu hissettiği sosyalist aydınlar, Dr. Hourwich ve Dr. Ingerman'la tartışmaya girdi[47].

Yüklü programına karşın, Hudson'u geçmeye ve göçmen işçi nüfusun yoğun olduğu bir anarşist merkez olan New Jersey, Paterson'daki yoldaşlarına konferans vermeye zaman ayırabilmişti. 22 Kasım'da, Avrupa'ya hareketinin önceki günü, New York'da "Yüzyılımızın Dev Toplumsal Sorunları" konulu son konuşmasını yaptı. Veda toplantısını düzenleyen yoldaşlarından giriş ücretinin düşük tutulmasını özellikle istemişti, "öyle ki sıradan işçiler gelebilsin." Giriş yalnızca beş sent olunca, Abraham Lincoln'ün konuştuğu Cooper Union'un Büyük Salon'u ağzına kadar doldu. Bir hesaba göre beş binden fazla insanın katıldığı bu toplantı herhalde Kropotkin'in hitap ettiği en kalabalık topluluktu. Sendikacılar davet edilmişti, bütün milliyetlerden işçiler vardı; Rusya'nın Özgürlüğünün Dostları'ndan Profesör Ely ile **Atlantic Monthly**'nin yayın yönetmeni Walter Hines Page gibi kalemşörler de gelmişti. Ernest Howard Crosby yine başkanlık kürsüsündeydi. Harry Kelly'in anlatımıyla, toplantı "büyük bir adam ve büyük bir devrimci adına" muhteşem bir "sevgi ve takdir" gösterisiydi[48].

Ertesi gün Kropotkin **RMS Majestic**'le İngiltere'ye yola çıktı. Yaklaşık dört ay süren Kuzey Amerika gezisi büyük yankılar yapan bir başarı olmuştu. Coğrafik ve tarımsal özellikleriyle ilgili değerli gözlemlerde bulunduğu Kanada topraklarını dikkatle incelemişti. Üç bilimsel konferansta yer aldı (Toronto, Detroit ve Washington'da); ikisinde konuşma yaparken, birinde meslektaşlarıyla görüş ve bilgi alışverişinde bulundu. New York, Buffalo, Paterson, Boston ve Philadelphia gibi diğer Amerikan şehirlerini gezdi. Bu yolculuklarda gücü tükenmediği gibi, ruhu da canlanmıştı. Fiziksel sağlığı bile düzeldi. Tek başına bu dahi, diye yazıyordu Londra Freedom, "müthiş bir kazançtır"[49].

İleriki günlerde Amerika yolculuğuna bir göz atan Kropotkin, her yerde karşılaştığı sıcaklığı sevinçle anımsıyordu. **Majestic**'in güvertesindeyken "bu güzel kıtanın hoş izlenimleri" ve tanıdığı insanları kâğıda aktarıyordu. Kanada'da olsun, ABD'de

de olsun birçok dostluk kurmuş; hareketin kolektivist ve bireyselci kanatlarının başlıca sözcüleri Johann Most ve Benjamin Tucker dahil, çeşitli ulusal köken ve ekonomik eğilimden anarşistlerle tanışmıştı. Genelde Amerikalıları "çok sempatik" bulmuştu ve yerlileri "New England'lılardan farklı bir ırkı" oluşturan batı eyaletlerini ziyaret edememekten yakınıyordu. Aslında olanak bulup da, bir oraya bir buraya koşuşturup izlenimlerini kayda geçerek ve anarşist propagandasını yürüterek Amerika'da bütün bir yıl geçirebilseydi kuşkusuz bundan büyük tat alırdı. [50]

Kuzey Amerika'nın ekonomik ve bilimsel ilerlemesinden özellikle etkilenmiş olan Kropotkin, Rusya ve Avrupa'nın izlemesini istediği model olarak alkışladığı federalist sistemi ilk elden inceleme fırsatı da bulmuştu. Ama öbür yandan, ABD'deki politik atmosfer onu rahatsız etmişti. Üstünlüklerine karşın, temsili demokrasiyi "yozlaştırıcı ve zayıflatıcı" olarak görüyordu. Amerikalı bir muhabire dediği gibi: "Bir avuç kişinin egemenliğine karşı kitleler adına kavgayı sürdürmek için göreve seçilmiş kişiler, her zaman ya da azımsanacak derecede istisnayla, düşman tarafından satın alınmışlardır. Öyle ki halkın halk adına tam özgürlüğünü elde etmeyi isteyen Amerikan ulusu geleneksel yönetim biçimlerinin bütünüyle yetersiz kaldığını farketmeye başlamaktadır." Kropotkin işçi hareketinin doğuşuyla teselli buluyor, Amerika'daki grevlerin sayısını sömürüye karşı gelişen direnişin işareti diye gösteriyordu. "ABD'deki sosyalist duygular asla bugünkünden daha kuvvetli bir durumda olmadı," diyordu. "Bu duygu devamlı kuvvetleniyor, bilhassa New York ve Chicago gibi şehirlerde."[51]

Bu duyguyu özgürlükçü kanallara akıtmak Kropotkin'in ziyaretinin başlıca hedeflerinden biriydi. Ve çabaları en azından bir ölçüde boşa gitmedi. Mali açıdan yolculuğun "tam bir fiyasko"yla bittiğini Kropotkin de kabul etmekteydi, çünkü konferansların çoğunda elde edilen gelir, masrafları zor bela karşılamıştı. Ama New York'daki iki büyük toplantı (Ekim'de Chickering Hall'de, Kasım'da Cooper Union'da yapılanlar) 500 dolar gibi güzel bir hasılat sağladı. Kropotkin bu meblağın büyük bölümünü, 1895'de parasızlıktan yayına ara veren Solidarity dergisini yeniden çıkarsın diye John Edelmann'a devretti.[52] Bundan başka, Emma Goldman'ın sözleriyle, konferanslar "ha-

reketimize yeniden can katarak" "çok memnun edici bir izlenim bırakmıştı". Londra Freedom'ın gözlemlediği gibi, Boston ve New York'da "toplantılar özellikle kalabalık, coşkulu ve her açıdan başarılıydı; Cooper Hall'daki veda toplantısı ise yaptığım en güzel konuşma oldu." Freedom'ın tahminine göre, Kropotkin'in gezisi "ABD'deki anarşist harekete müthiş bir atılım yaptıracaktır. Geçtiğimiz aylarda Amerika'dan gelen anarşist yayın siparişleri bunun doğruluğunu kanıtlar."[53]

Kropotkin'in ziyaretinin peşinden, Amerikan anarşist basınında, konuşmaları ve denemeleri dalga dalga basılmaya başladı. Yayın yönetmenliğini bir anarşist olan Abe Isaak'ın yaptığı ve San Francisco'da çıkan **Free Society** adlı dergi, "Hukuk ve Otorite", "Anarşist Ahlâk", "Devrimci Yönetim", "Ücret Sistemi", "Anarşizm: Felsefesi ve İdeali" gibi önemli çalışmalarını bastı. **Fre Society** Kasım 1897'de çıkmaya başlamıştı. Kropotkin ilk sayıyı New York'da konferans verdiği günlerde okudu. İngiltere'ye dönüşünde yayın yönetmenine gönderdiği mektupta ifade ettiği ciddi bir eleştirinin dışında, izlenimleri olumluydu. "Size salık vermeliyim," diye yazıyordu, "Firebrand'ın (Free Soceity'nin önceli) o kadar çok üzerinde durduğu cinsel sorunu bir yana bırakın. Özgür erkekler ve kadınlar karşılıklı ilişkilerini bizim şimdi öngörebildiğimizden daha iyi yollarla düzenleyebilirler. Özgür yaşamın gelişmesinin getirdiği özgür çalışmanın bir sonucu olacak bu. Onun için herhangi bir gazetenin yol göstericiliğe soyunması hem yanıltıcı, hem de çoğu durumda yanlış olur."[54]

İki yıl sonra, Emma Goldman **Free Society**'nin yayın yönetmeninin karısı Mary Isaak'la birlikte Kropotkin'i ziyarete geldiğinde, konuyu bir daha açtı. "Gazete mükemmel gidiyor," demişti, "ama seks tartışmasına o kadar yer ayırmasa daha da iyi olur." Goldman bu düşünceyi hiç paylaşmadığını vurgulayınca, hararetli bir tartışmaya girdiler. Goldman'ın anlatımına göre, kendisi ve Kropotkin "tepeden tırnağa sarsılmış bir halde odayı arşınlıyor ikisi de inatla sorunu kendi açılarından savunuyorlardı. Sonunda bir an duraklayıp şu sözü söyledim: 'Tamam, aziz yoldaş, sizin yaşınıza geldiğimde (o zaman Goldman otuz, Kropotkin elli yedi yaşındaydı), cinsel sorun benim için artık önem taşımayabilir. Ama **şimdi**, binlerce, belki milyonlarca

genç için korkunç bir faktör. Peter sözümü kesti, müşfik yüzüne şaşkın bir gülümseme yayılmıştı. "Eğlenceli, bunu düşünmemiştim," diye yanıtladı. "Herhalde haklısındır." Gözlerinde alaylı bir pırıltı, beni sevgiyle süzüyordu."[55]

Kropotkin'in Amerika gezisinin en önemli sonuçlarından biri, çok geçmeden klasikleşecek olan kendi özyaşam öyküsünün yayımlanmasıydı. James Mavor'a göre, Kropotkin'i bu işe soyunduran kendisiydi. Mavor'ın dostu Robert Erskine Ely aracılığıyla, **Atlantic Monthly**'de basılması için gerekli düzenlemeleri yaptılar. Derginin yayın yönetmeni Walter Hines Page, gönülsüz durumdaki yayın kurulunu ikna etmişti. [56] Güzel bir İngilizceyle kaleme alınmış Kropotkin'in anıları Eylül 1898'den Eylül 1899'a kadar dizi olarak çıktı. Önsöz yerine, Kropotkin'i "bu kuşağın en çok anılmaya değer insanlarından biri" diye tanımlayan Ely bir giriş yazısı yazmıştı[57].

İlk bölüm ona Bromley'de ulaştığında, Kropotkin, derginin yayın yönetmenlerinin koyduğu "Bir Devrimcinin Özyaşamöyküsü" başlığından hiç hoşlanmadı. Hemen sonraki sayılarda "Birinin Yaşamından" adıyla değiştirmeleri için telgraf çektiyse de, isteğine aldırış edilmedi. Bu yaşamöyküsünün genişletilerek Boston'lu Houghton Mifflin tarafından 1899'da **Bir Devrimcinin Anıları** başlığıyla kitap biçiminde yayımlanması Kropotkin'i daha da huzursuz etti.[58]. Giriş yazısı bu sefer Kropotkin'in 1895'ten beri dostu olan Danimarkalı eleştirmen Giorg Brandes'ın elinden çıkmıştı. Kitabın basılışından "büyük memnunluk" duyan Mavor'a göre, "daha büyüleyici bir özyaşamöyküsü dizisi, ya da 19. yüzyılın ikinci yarısının toplumsal hareketinin daha canlı bir anlatımı" görülmemişti[59].

Kropotkin ikinci ABD ziyaretini 1901'de gerçekleştirdi. Önceki sonbahar, 1897'de konuşmalar yaptığı Lowell Enstitüsü tarafından Rus edebiyatı üzerine bir dizi konferans vermek üzere davet edilmişti. Daveti kabul etti ve Şubat sonuna doğru Atlantik'i ikinci kez geçti. Boston'da gemiden inip bir aydan fazla Massachusetts'de kaldı; Cambirdge'de Colonial Club'e yerleşti ve önceki ziyaretinde kurduğu dostlukları yeniledi[60].

Kropotkin, son noktasına dek düzeltip gözden geçirerek, Lowell konferanslarına çok büyük emek harcamıştı. "Doğrusunu istersen," diye yazıyordu Profesör Norton'a açış konuşmasıyla

ilgili olarak, "kendimi sinirli hissediyordum. Yazdığım biçimiyle çok uzundu ve bitiremediğim sürece hep sinirlenirim. Bu yüzden şimdi oturdum, yazıyorum ve gece geç saatlere kadar çalışacağım." Ama korkuları yersiz çıktı. Çünkü konferanslar, Harry Kelly'nin belirttiği gibi, "tartışmasız bir başarı"ydı[61]. Roger Baldwin, dinleyicilerin, "çok sayıda olduğunu ve dikkatle dinlediklerini, her konuşmanın bitişinde soru yağmuruna tuttuklarını" anlatır. "Kuvvetli İngiliz aksanıyla elindeki notlardan, bir profesör gibi, ama çok ciddi üslûpla konuşuyordu." Toplam sekiz konferans metni vardı, Kropotkin bunları daha ilerideki günlerde genişletip kitap biçiminde yayımladı[62].

Boston'daki uzun konukluğu sırasında başka konferanslar da verdi. Örneğin Wellesley College'de ve yine Harvard'da konuştu. Harvard'da, Norton'un yanı sıra, ABD'de Slav incelemelerini başlatan iki öncü profesör tarafından da çok sıcak biçimde karşılanmıştı. Bunlardan Profesör Leo Weiner'in ertesi yıl yayımlanan **Rus Edebiyatı Antolojisi**'ni Kropotkin "mükemmel" bir çalışma olarak değerlendiriyordu; Rusya tarihine "isevdalı olan" olan Profesör Archibald Cary Coolidge ise Kropotkin'in emrine materyallerden oluşan "paha biçilmez bir koleksiyon" sunmuş, Kropotkin Lowell konferanslarını hazırlarken bundan yararlanmıştı[63]. Bunlardan başka, Peder Edward Everett Hales de Kropotkin'i kendi kilisesinde konuşma yapmaya davet etti, ancak Kropotkin, 1897'de Boston kilise gruplarında pek çok konuşma yapmış olsa da, Roger Baldwin'e göre, örgütlü dine antipatisinden dolayı daveti geri çevirdi. Gene de, sonunda, kilisenin konferans salonunda bir konuşma yapmaya ikna edilmişti[64].

Kropotkin'in en geniş toplantısı, Boston'un özgür düşünen insanlarının toplanma yeri olan Paine Hall'de yapıldı. Boston Anarşist Grubu'nun örgütlediği bu toplantıyı, Benjamin Tucker'ın İngiltere'de doğmuş olan izleyicisi A.H. Simpson açtı. Rusya'nın Özgürlüğü'nün Amerikalı Dostları Derneği'nin bir üyesi ve William ile Henry James'in kuzeni olan Edwin D. Mead, Kropotkin'i "çağımızda özgürlüğün en yiğit, cesur ve soylu savunucusu" olarak tanıttı. Boston'lı bir muhabirin anlatımıyla, dinleyiciler "çok kozmopolit, canlı ve coşkulu bir topluluk" oluşturuyordu, pek çok kadın vardı ve hepsi de haraketlerinin "ulu yaşlısı"na sevgilerini gösteriyorlardı. Bir başka muhabirin

gözlemine göre, "Kropotkin salona girdiğinde alkış fırtınası koptu. İtalyan 'yoldaşlar' korosu 'Marseillaise'i çalıyordu; dinleyiciler yine alkışladılar, Kropotkin gülümsedi ve etrafını saran, neşeli insanların ellerini sıktı." Dinleyiciler oturdukları yerden Rusça, Fransızca, Almanca ve İtalyanca olarak selam gönderiyorlar, Kropotkin de hepsini kendi diliyle yanıtlıyordu[65].

Kropotkin "Anarşizm: Felsefesi ve İdeali" başlıklı konuşmasında, iktidarın gücün eşine raslanmadık ölçüde merkezileşmesini doğurup kaçınılmaz olarak köleliğe götürecek devlet sosyalizmini ağır bir dille eleştirdi. "Mutlak anlamda özerk ve bireyin özgürlüğünün en üst derecede olduğu", özgür, gönüllü, kendiliğinden ve adem–i merkezi bir toplum istiyordu. Sonra bir muhabirin sözleriyle anarşizmi, edebiyatını, felsefesi ve idealini bilgili ama akılcı ve etkileyici açıklamalarla anlatmaya koyuldu. Anarşist hareketin bütün dünyada büyüdüğünden söz etti. Yirmi yıl önce ancak bir avuç anarşist dergi yayımlanırken, her dilden müthiş bir yayın birikimi (kitaplar, broşürler, yayınlar) vardı artık. On yıl önce o anda hitap etmekte olduğu türden bir toplantı yapmak akla bile gelmezdi, çünkü tek başına "anarşizm" sözcüğü halkı kaçırmaya yetiyordu. Konuşmasının sonunda, "kralların, egemenlerin ve bütün yönetimlerin yoksullara, ezilenlere ve açlıktan ölen, savunmasız halka karşı uyguladıkları sayısız zalimliği ve vahşeti" aktararak, baskıcı otoriteye karşı şiddete başvuran anarşistleri savundu. Kendisinin de yaşadığı hükümet baskılarını, İspanyol anarşistlerine nasıl işkence edildiğini anlattı: "Şiddeten söz etmeye hakkı olan biziz, onlar değil."[66]

Boston Post'un tanımladığı haliyle "ateşli" konuşması boyunca defalarca alkışlanmış ve "katılan herkes tarafından pür dikkat dinlenmişti". Kürsüdeki tavırları çarpıcı ve kesindi. "Orada artık Kropotkin vardı, çok iyi bildiği, ama kendi evi olmayan Lowell Enstitüsü'nün önünde Rus Edebiyatı üzerine konferans veren kişi (oysa edebiyat onun kendi alanı değildi); orada Kropotkin vardı, şevke gelmiş ve coşturan ajitatör; davasının heyecanlı, çevresine esin kaynağı olan savunucusu; ağzından çıkan her sözü hissedip yaşayan, hareketinin ilahlaştırılmış önderi."[67]

Kropotkin'in Boston'da son ciddi görünüşü buydu. 29

Mart'ta New York'a gitmek üzere ayrıldı. Hareketinden bir önceki gün, Washington Street'de Phoenix Hall'de bir veda toplantısı yapıldı. Sıcak bir veda yemeği verildi; Harry Kelly'ye göre bu, "Emerson, Phillips ve Garrison'un ruhunun ölmediğini, ama uyumakta olduğunu" kanıtlıyordu, "bu ziyaret belki uyanmasına yardımcı olabilirdi"[68].

Kropotkin New York'a geldiğinde, kalmakta olduğu Hotel Gerard'a giren bir grup gazeteciyle konuştu. Sohbet konusu dönüp dolaşıp anayurduna gelmişti.Gezisi boyunca Rus gizli polis teşkilatıOkhrana tarafından izlendiğini biliyordu. Kropotkin Çar II. Nikola'yı "zeki olmayan, sorumsuz bir genç adam" diye niteleyerek Rusya üniversitelerindeki huzursuzluklardan söz etti. Ancak, Rusya'nın anayasal reform yoluna girdiğine inanıyordu ve bunun Amerikan tarzında federalist bir yönetim biçimi doğuracağını umuyordu. [69]

Vereceği konferansların tam bir listesini, anarşistler adına Emma Goldman ve Kropokin'e önceki gezisinde büyük yardımları dokunan Robert Erskine Ely hazırlamışlardı[70]. Bir hafta içinde Boston'daki gibi Rus Edebiyatı ve anarşizm konularında beş–altı konferans verdi. İlk kez 30 Mart'ta, Profesör Ely'nin başkanlığını yaptığı bir orta sınıf örgütü olan Ekonomi Politik İncelemeleri Eğitim Birliği'nin önüne çıktı. Oysa Goldman, Ely'yi pek sevmezdi. "Son derece ürkek bir adam, anarşistlerle kurduğu bağın Ekonomi Politik Birliği'deki destekçileriyle arasını bozacağından daima korkar gibi görünüyor," diye ifade ediyordu acımasız yargılarını. "Ely için Kropotkin'in en önemli özelliğinin prens olması olduğunu hissettim. Britanyalıların kralları var ve onu seviyorlar, ama Amerikalılar bir kralları olsun diye seviyorlar. Kropotkin'in devrimci saflara katılırken unvanı silkip atmış olması onlar için bir önem taşımıyordu."[71]

Ne olursa olsun, konferanslar çok başarılı geçti. Berkeley Lyceum'da kalabalığın içinde bulunan bir dinleyicinin anımsadığı kadarıyla, Kropotkin coşkuyla selamlanmıştı. New York Times'a göre, "her yer doluydu, ek koltuk getirilmişti ve insanlar tiyatronun arka bölümünde, üst ve altta bütün merdivenleri işgal etmişlerdi." Kropotkin'in ele aldığı konu "Turgenyev ve Tolstoy" idi. "Bir buçuk saat konuştu," diye haber geçer Times gazetesi, "rahattı ve neşeyle konuşuyordu, ama zaman zaman

sözlerini uzaktan anlamayı zorlaştıran bir aksanı vardı." Oysa toplantıya katılan bir anarşist hiçbir sıkıntı çekmediğini söylemişti: "Ülkesinden bahseden yaşlı bir öğretmeni dinlemek asla unutulmayacak bir olaydı, özellikle de bize insanların Tolstoy'u nasıl sırtına vurarak ve sevgiyle, kardeşlik sevgisinin okşayıcı ifadeleriyle seslenerek selamlayışlarını anlattığında.[72]

Ertesi öğleden sonra, bir pazar günü, şehrin en büyük salonlarından Grand Central Palace'da anarşist yoldaşlarının düzenlediği kitlesel bir toplantıya hitap etti. Bu toplantı der Harry Kelly, Kropotkin'in Cooper Union'da üç buçuk yıl önce yaptığı konuşmayı saymazsak, anarşistlerin New York'da düzenlediği en başarılı ve en büyük toplantıydı. Yirmi beş sentlik yüksek giriş ücretine karşın şehrin her semtinden insanlar geldi; dörtyüz kişilik kapasitesi olan salon "kapıya kadar tıklım tıklım doluydu." Anarşist kitapçı Max Maisel giriş yerinde bir sergi açmıştı ve öncü özgürlükçü eğitimci Alexis C. Ferm'in yardımıyla kitaplarını sergiliyordu. [73]

Kürsüde, tanınmış Hıristiyan sosyalisti, Kropotkin'le dört yıl önce London School of Economics'de öğrenciyken karşılaşmış olan Dr. George D. Herron vardı. "O günlerde olaylara benim bakış tarzımı hem sosyolojik, hem dinsel açıdan, hiç onaylamıyordu," diye anımsamaktaydı Herron, "ama Kropotkin'in öğüt ve savlarına karşı her zaman o kadar sevecen ve akla uygun diye bakmıştım ki, School of Economics'in Fabyan ekonomi politik profesörlerine kıyasla son derece iyi bir profesör olarak buldum onu." Herron müthiş bir kalabalığa başkanlık etmenin onurunu taşıyordu. Dinleyicilere söylediği gibi başka birçok toplantıya başkanlık ettiği olmuştu, ama bunu daima ömrünün en mutlu olayı diye hatırlayacaktı, çünkü konuşmacı "insanın özgürlüğü davasının asıl sahibi gibi"ydi. Herron ekliyordu: Kropotkin'in yazıları "gerçek bir İncil"di ve "bu zamana kadar hâkim olan toplumsal karanlığa düşen ışığı tamamen ona borçluydu"[74].

Kropotkin, Boston'daki Paine Hall konferansının konusu olan "Anarşizm: Felsefesi ve İdeali"ne burada da yer verdi. Yine Times muhabiri onun sözlerini çözmekte zorlanmıştı ("o kadar hızlı ve bozuk bir şiveyle konuşuyordu ki anlamak nerdeyse olanaksızdı"), oysa anarşistler güzel ve berrak konuşmanın bir

örneği olarak alkışlamışlardı. "Yoldaşlar," diye yazıyordu bir tanesi, "hakikaten bizzat konuştum... ama ömrüm boyunca sosyalist haraketin ulu kişisi kadar büyülenmiş bir biçimde dinlenene tanık olmadım."[75]

Sonraki birkaç günde Kropotkin ek konferanslar da verdi. Bir gece "ünlü ve adı kötüye çıkmış Tammany Hall"de[76] Rus dinleyicilere Rusça hitap etti. Şehirde çeşitli üniversitelerde "Çalışma Nasıl Olmalı" konulu konuşmalar yaptı. Bu toplantılarda elde edilen ve masraflar çıktıktan sonra kalan 750 dolar Londra **Freedom**'a, Paris'teki **Les Temp Nouveaux**'ya ve o sırada Chicago'da çıkmaya başlayan **Free Society**'ye gönderildi.

Konferans anlaşmaları arasında bir sürü ziyaretçi de kabul ediyor, kendisi eski ve yeni tanışlarını arıyordu. Gelişinden bir iki gün sonra, önceki gezisinde ziyaret etmiş olduğu Johann Most'la karşılaştı. Buluşma yeri olarak Hotel Gerard'ı ayarlamışlardı, ancak Kropotkin, yanlış anlama sonucu, Most'la buluşmak için Gold Street'teki Freiheit'ın bürosuna gitmişti. Most nihayet Kropotkin'i otelinde yakaladığında, iki adam çok candan kucaklaşıp bir saat çay sohbeti yaptılar ve ağırlıkla Avrupa ve Amerika'daki anarşist hareketten söz ettiler[77].

Bir başka tuhaf olay da, Robert Ely, Kropotkin'i, İç Savaş'ta Konfederasyon'un başkanlığını yapan Jefferson Davis'in dul karısına götürdü. Mrs. Davis'in rica ettiği görüşme sırasında, Ely'yi aramakta olan Booker T. Washington'un lobiye geldiği bildirildi ve Mrs. Davis onunla tanışmak arzusunda olduğunu iletti. Roger Baldwin'in gözlemlediği gibi, böylece Kropotkin, ülkenin başka bir yerinde karşılaşma olasılıkları pek olmayan iki ikişiyi biraraya getirmeye istemeden aracılık etmiş oluyordu; anarşist prens ile siyah eğitimci ve köleci başkanın dul karısı "kibarca oturup sanki çok sıradan bir durummuş gibi sohbet ettiler"[78]

Kropotkin, konferansları ve ziyaretleridışındaki çoğu zamanını, anarşist ve liberal dostlarıyla özel toplantılarda geçiriyordu. Örneğin Grand Central Palace toplantısının ardından, Emma Goldman'ın da yer aldığı küçük bir anarşist grub "sevgili öğretmenleriyle[79] birlikte yemek yediler. Ertesi gece, 1 Nisan'da, Labor Lyceum'da onun adına yiyip içmeyle, eğlenceyle ve biraz tartışmayla geçen geniş bir resepsiyon verildi. Nerdey-

se gece yarısına kadar gevezelik eden Kropotkin, hürmet derecesinde bir sıcaklık ve saygıyla selamlanmıştı. "Onun gözlerinin parlayışını, müşfik yüzünü, gerçek bir iyilikseverlikle parlayan çehresini, entelektüel bakışlarını, en dikkat çekici yeri olan (çok şey görüp geçirmiş ve yoğun bir yaşam sürmüş biri olduğu halde) zarif, yumuşak gözlerini görmek başlı başına bir esin kaynağı ve kuvvet ilacı," diye yazıyordu resepsiyona katılan bir anarşist. "Kadın–erkek herkesin ışıldayan gözleri ve küt küt atan kalpleriyle onu bütün içtenlikleriyle kucaklamaları hiç şaşırtıcı değil." Onların sevgilerinden derinden etkilenmiş olsa da, izleyicilerinin kendisini yüceltmelerini önlemeye çalışmıştı Kropotkin. Bunun için, Amerika'daki başlıca Yahudi anarşist gazetesi Fraye Arbeter Shtime ek olarak Kropotkin'in fotoğraflarından bir demet basmayı planladığında, yayın yönetmenin "bir ikon" haline getirilmeyi istemediğini söyleyerek durdurmuştu[80].

6 Nisan Cuma günü Lower East Side'daki Henry Street'de yenen küçük akşam yemeği bu toplantıların sonuncusu oldu. O öğleden sonra, Sosyalist İşçi Partisi'nin organı Weekly People, Kropotkin'in Grand Central Palace toplantısıyla ilgili alaycı bir haber yayımlamıştı. Anarşistlerden, kapitalistlerden daha çok nefret eden yayın yönetmeni Daniel De Leon'un kaleminden çıkmış haberde, günlük basında rastlanan saldırılardan çok daha keskin bir düşmanlık sergileniyordu. De Leon iğrenç bir aşağılamayla, aralarında "Do–Unto–Others Herron"ı, "zavallı ihtiyar John Swinton"ı ve "küçük buldog suratı, parlayan gözlükleriyle" Emma Goldman'ı saydığı "Prens'in maiyet"yle dalga geçiyordu. Kropotkin'in kendisi ise, diye yazıyordu De Leon, "entelektüle hurdaların ödül koleksiyonu olan bir zihinsel aygıta sahip. İngilizcesi çok kötü. Fikir ya da bilgilere gelince, yeni hiçbir şey söylemedi İşçi sınıfı ve kapitalist sınıf dışında, güneşin altındaki herşeye değinen, aynı uzun, birbirinden kopuk ve tutarsız anarşist saçmalıklar."[81]

Kropotkin, merhametli bir aziz ününe karşın, gazaba gelebiliyor ve ahlâki öfke nöbetlerine giriyordu. Böylesi anlarda hatları gerginleşir gözleri hiddetten çakmak çakmak olur, yüzü kızarar ve kızgınlığını belli ederdi. Ünlü Yahudi oyun yazarı Jacob Gordin'in De Leon'un makalesine değindiği Henry Stre-

e'teki akşam yemeğinde öyle olmuştu. Kropotkin öyle bir titremeye başladı ki masa sallanıyordu (yanında oturan Yanovski titreşimleri hissedebiliyordu) ve Gordin'in sözünü yarıda keserek "böylesi çirkin laflar"la yemeği berbat etmesine izin vermeyeceğini söyledi. [82]

Hem duygusal hem de fiziksel açıdan Kropotkin'in yüklü programı zayıf yapısına ağır gelmişti. Heyecandan, bitmek bilmeyen konuşma ve ziyaretcilerden tükenmiş bir halde, onu bir hafta yatağa çivileyen gribe yakalandı. Ama Nisan ortasına gelindiğinde, başta Chicago olmak üzere bir dizi yeni konferans vermesi için bağlantıyapılan Midwest'e gidecek kadar iyileşmişti.

Kropotkin Chicago yolunda, Carnegie Steel Company'nin yöneticisi Henry Clay Frick'i öldürme girişiminden dolayı yirmi iki yıl hapis cezasına çarpıtırlmış, Rusya doğumlu anarşist Aleksandr Breman'ı ziyaret etmek amacıyla Pittisburgh'a özellikle uğradı. Kendisi de hapiste beş yıl geçiren Kropotkin, 1892'de eylemini savunmuş olduğu Berkman'a özel bir sempati besliyordu. "Berkman," diye yazmıştı. "kitleler arasında anarşist fikri yaymak için, dergi ya da gazete okumaktan fazlasını yaptı... Chicago'lu şehitlerimizin Amerika'da anarşist hareketin son Mohikanları olmadığını gösterdi."[83] Üç yıl sonra Goldman Londra'da Kropotkin'i ziyarete gittiğinde, ondan Berkman hakkında haber istemişti. "Berkman'ın durumunu yakından takip etmişti," diye yazar Goldman, "ve her aşamayı biliyor, Saşa'ya saygı ve ilgisini ifade ediyordu." Kropotkin 1897'de New York'a geldiğinde de, onu Fifth Avenue'daki malikanesinde ağırlamak isteyen Andrew Carnegie'nin davetini geri çevirmişti. "Gücünüz ve etkinizden dolayı," diye yazmıştı, "yoldaşım Aleksandr Berkman, Penssylvania eyaletinin en çok yedi yıl verdiği bir eylem için yirmi iki yıl ceza aldı. Bir başkasını yirmi iki yıla mahkûm etmeye yardımcı olan bir adamın konukseverliğini kabul edemem."[84]

Kropotkin Pittsburgh'a vardığında, Berkman başarısız bir tünelle firar girişiminden ötürü hücreye atılmıştı. Kropotkin'in onu görmesine izin verilmedi. Birkaç gün sonra Berkman Kropotkin'den bir mektup aldı; zarfın üstüne, Berkman'ın isminin altına "Politik Mahkûm" diye yazılmıştı. Gardiyan ateş püskü-

rüyordu. "Özgür bir ülkede politik mahkûm yoktur," diye bağırdı Berkman'ın yüzüne karşı ve zarfı yırtıp parçaladı. "Ama politik menfaatçileriniz var," diye karşılık verdi Berkman. "Sonra konuyu içtenlikle tartıştık," diye anlatacaktı bir dostuna, "ve zarfı istedim. Gardiyan ısrarla özür dilememi istedi. Tabii reddettim ve üç günümü zindanda geçirmek zorunda kaldım."[85]

Berkman'ı görme çabaları boşa çıkan Kropotkin, gideceği ilk yer olan Chicago'ya geçti. Chicago'dan iki durak uzaktaki Englewood'da, onu selamlayıp "şehirde hayranlarının saldırısına uğramadan önce" konuşmak isteyen **Free Socitey**'nin yayımcıları Isaaklar'la, Abe, Mary ve oğulları Abe Jr.'la karşılaştı. Bir muhabir ve gazeteci de bekliyordu, "ancak gazetecilerden nazikçe başka bir zaman gelmeleri istendi ve yoldaşlarını kabul etti. Anarşist hareket ve yoldaşları her zaman ilk düşündüğü şeydi.[86]

Kropotkin, Chicago'ya varınca, kendi toplumsal ve etik öğretilerinden de etkilenmiş bir Tolstoy öğrencisi olan Jane Addams'ın sorumluluğuna bırakıldı. Addams, Kropotkin'i ünlü bir konukevi olan Hull House'a götürdü ve bir haftalık ziyareti boyunca orada kaldı. Onun gelişi için, der Emma Goldman, odalar Rus halk sanatıyla süslenmişAddams'la personeli Rus köylü elbiseleri giymişlerdi. Addams pek çok Rus konuğu içinde Kropotkin'i "en seçkini" olarak görüyordu[87]. O günlerde Hull House'da yaşayan Dr. Alice Hamilton'u dinleyecek olursak, onu görmek için yurda akın eden Rus mülteciler gibi "biz de onu sevmeye başladık." "Ne kadar sefil, ne kadar pis halde olursa olsun, Prens Kropotkin hepsini neşeyle karşılar ve iki yanağından öperdi."[88]

Hull House'daki ilk akşamında Chicago basınıyla görüşmeyi kabul etti; Chicagolu yazarlar, diyordu Abe Isaak, Jr., "anarşistlere karşı alışılmış çarpıtmalı haberlerine bakılırsa, oldukça adil davrandılar." Muhabirlerin ayrılmasından sonra, Kropotkin büyük Abe Isaak'la Avrupa'da anarşist hareketin durumu üzerine candan bir sohbete girişti. İspanya, İtalya ve Fransa'da işçi sendikaları içinde özgürlükçü fikirlerin gelişmesine özellikle sevinmekle birlikte, Amerika'daki sendikal hareketle de çok ilgilenmiş, "anarşistlerin sendikalara girip ajitasyon yürütmelerini istemişti"[89].

Kropotkin Chicago'daki beş konferanstan birincisini 17 Nisan'da Hull House'de verdi. Sanatlar ve Zanaatlar Derneği'nin önünde konuşurken, bir sanat biçimi olarak çalışmanın değerini ve kitaplardan alınan eğitimi tamamlamak üzere pratik bilgilerin önemini vurgulayarak, "dikkate değer kitabı" (Jane Adams'ın nitelemesiyle) **Tarlalar, Fabrikalar ve Atölyeler'in** bir özetini sundu. 18 ve 19 Nisan'da Twentieth Century Club'de "Ortaçağ Şehirleri" üzerine, Hing School Teachers' Club'de "Karşılıklı Yardım Yasası ve Varoluş Mücadelesi" konulu birer konuşma yaptı ve yakında çıkacak kitabı **Karşılıklı Yardım**'dan parçalara yer verdi.

20 Nisan Cumartesi öğleden sonrasında bir grup Chicago'lu anarşistin eşliğinde Waldheim Mezarlığı'nı ziyaret etti ve Haymarket şehitleri Parsons, Spies, Lingg, Fischer ve Engel'in (onların davalarını 1886'daki tutuklanmalarından beri savunmuştu) mezar taşlarına çiçek koydu. Aynı sabah Mrs. Potter Palmer'ın başlarında olduğu bir grup kadın onu öğlen yemeğine davet etmişlerdi. Chicago'nun "en zengin ve 'en katı' işadamları"ndan birinin karısı olan Mrs. Palmer, Hull House'un mali destekçilerindendi. "Geleceksiniz, Prens değil mi?" diye yalvarıyordu. "Üzgünüm bayanlar, ama önceden yoldaşlarımla sözleştim," diye özür dilemişti. "Ah, hayır, Prens; bizle gelmelisiniz!" diye ısrar ediyordu Mrs. Palmer "Madame," demişti Kropotkin, "siz Prens isteyebilirsiniz, ben yoldaşlarımla gideceğim."[90]

Ama Kropotkin, Chicago yüksek sosyetesinin dikkatinden Boston ya da New York'dakinden daha fazla kaçamadı. Seçkin bir aileden gelen bir Rus soylusu ve uluslararası üne sahip bir bilimci olarak, Amerika'nın üst tabakasınca ısrarla takip edildi. Bir keresinde, anarşist yoldaşlarıyla buluşmayı umarak bir sosyal derneğin davetini kabul etmiş, ancak kendini "imza almak için bunaltıcasına sıkıştıran kaba burjuva kadınlar" arasında buluvermişti, diye yazar Emma Goldman'ın yakın arkadaşı Hippolyte Havel. "Ne ironi! Halka gitmek için Rus sarayındaki konumundan memunlukla vazgeçen adam, Chicago domuzlarını eğlendiriyor!"[91]

Gene de Kropotkin'in tanışmaktan büyük mutluluk duyduğu seçkin Chicago'lular vardı; bunlardan biri, 1893'te Haymarket anarşistlerini affetmiş olan eski Illionis valisi John Peter Alt-

geld idi. Buluşmayı, Chicago Commnos konukevinin kurucusu Graham Taylor düzenlemişti. Sohbet konusu, öğrenci karışıklıkları ve hükümetin baskılarının eğitim bakanının öldürülmesiyle doruk noktasına çıktığı Rusya'ya döndü. "Rus halkını baskıdan şiddetsiz bir şeyin kurtarıp kurtaramayacağını sorarsanız, despot bürokratların ancak yeryüzünden kazınarak ortadan kaldırılabileceklerini söylerim," diye yanıtlamıştı Kropotkin. Altgeld de kendince, "Amerika'da böyle sonuçlara varmak için geçerli istisnaları sıralamıştı"[92].

Waldheim Mezarlığı'na ziyaretinin peşinden 20 Nisan akşamı, "Bilim ve Toplumsal Sorun" başlıklı bir konuşma yapıp, Çar'ın Rus öğrencilere davranışlarını protesto etmeye yönelik bir hareket başlattığı Chicago Üniversitesi'nin öğrenci ve profesörleriyle biraraya geldi. Rus hükümetine karşı Amerikan kamuoyunu ayağa kaldırmak için önde gelen yayınlardan **The Outlook** ile **The North American Review**'a makaleler gönderen Kropotkin, karışıklıkların nedenini yöneticilerin baski politikalarına ve daha fazla özgürlük elde etme çabalarının acımasızca ezildiği genel gerici atmosfere bağlıyordu[93]. Cambridge'e son gidişinde, mutfaktaki yiyeceklerin "tekdüzeliği"ni hedef alan Harvard öğrencilerinin bir protesto eylemini aktarıyordu. "Başkan McKinley Harvard öğrencilerinin... Filipinler'e gönderilmesini emretseydi, Amerikalılar buna ne derdi? Bütün ülkenin öfkeyle ayağa kalkacağı kesindi; işte Rusya'da olan da budur." Rusya'nın otokratik yönetimi aştığını ileri sürerek, bir kez daha adem–i merkeziyetçi ve federalist doğrultuda bir parlamenter sistem istiyordu. II. Nikola, diye yazıyordu, "ülkesinin isteklerini karşılamak için adım atmak zorunda olduğunu çok geçmeden anlayacak. Geçmiş iki ayın derslerini doğru kavrayacağını umalım."[94]

Kropotkin'in **The North American Review**'da çıkan makalesine, ismi gericilikle eşanlamlı olarak anılan, Yüksek Ruhani Meclis'in vekili ve Çarın baş danışmanı Konstantin Pobedonostsev'den bir yanıt gelmişti. Kropotkin'i "anarşi ve sosyalizmin profesyonel bir havarisi" olarak nitelendiren Pobedonostsev, Rus politik ve eğitim sistemlerini savunuyordu. Ona kalırsa, "Kropotkin Rusya'yı tanımaz ve ülkesini anlayamaz; çünkü Rus halkının ruhu onun kapağını asla kaldırmadığı bir

kapalı kitaptır." Otokrasinin çağdışı kaldığını kabul edecek olsak dahi, "Kropotkin'in yazdığı reçeteye göre bu yönetim biçiminin iyileştirilmesinin yollarını aramayı Tanrı yasaklıyor"[95].

Kropotkin buna, dizisinin son makalesinde, Rus liberallerinin bir anayasa elde etme çabalarını överek karşılık verdi. Devlet–karşıtı görüşlerinden vazgeçmiş değildi. "Gelecekteki Anayasa'dan söz ediyorsam, bunun nedeni onda her derde bir deva görmem değil." diye yazmıştı. "Benim kişisel ideallerim onun çok ötesinde. Ama hoşumuza gitsin gitmesin, bir anayasanın eli kulağında. Bakanların korkunç gafları, sık sık İmparator'un imzasına sığınarak İmparatorluk'un temel yasalarını basit kararnamelerle değiştirme hakkını iddia etmeleri bir anayasayı kaçınılmazlaştırıyor."[96]

21 Nisan Pazar günü, yerel anarşist grupların desteğiyle düzenlenen Chicago'daki en büyük toplantıda konuştu. Bilet başına yirmi beş sent ödeyen üç bini aşkın insan, "Anarşizm: Felsefesi ve İdeali" başlığı altındaki savlarını dinlemek üzere Central Music Hall'ü ağzına kadar doldurdular. Sahici bir prensi görme olsılığıyla büyülenmiş sosyete insanlarının yanı sıra, bütün anarşistler (Havel, Isaaklar ve yoldaşları) oradaydı. Isaak'ın kızı Mary ile arkadaşı Sonya Edelstadt (Yahudi anarşist şair David Edelstadt'ın yeğeni) her koltuğa **Free Society**'nin bir nüshasını koymuşlardı. Başkan, ünlü avukatlardan, o sıralarda Jane Addams gibi bir Tolstoycu olan Clarence Darrow'du. Kropotkin'i, "Rusya'da peygamberlerini sürgün ediyorlar. Bizse bu ülkede onları asıyoruz." sözleriyle tanıttı. Haymarket olayına yapılan bu gönderme toplulukta bir heyecan dalgasına yol açmıştı[97].

Kropotkin 22 Nisan'da, Illionis Üniversitesi'nde "Sosyalizmin Çağdaş Gelişmesi" konulu bir konferans vermek üzere Urbana trenine bindi. Konuşması çok sıcak biçimde karşılandı, öğrenci gazetesi "konuşmanın anarşistler ve anarşizm konusunda egemen olan hatalı izlenimler sisini dağıtmakta özel bir değer taşıdığını" yazmıştı. Sonraki gün Madison'da Wisconsin Üniversitesi'ne geçti ve "her açıdan başarı kazandığı" bildirilen "Turgenyev ve Tolstoy" konulu konuşmasını yaptı.[98] 24 Nisan'da Industrial Art League'nun düzenlediği veda resepsiyonunda hazır bulunmak amacıyla yine Chicago'daydı. Amerika

ziyaretinin ömrünün en hoş anılarından biri olarak kalacağını söyleyerek, Emerson, Thoreau ve Whitman'ın ülkesinin sosyalist ve anarşist harakette önde gelen bir yer alacağını umduğunu ifade etti. Ayrılışından sonra, şehrin başlıca günlük gazetelerinden **Chicago Chronicle** ziyaretinin etkilerini temel alan bir sempozyum düzenledi. Yazı yollayanlardan yalnızca biri (Lucy Parsons) **anarşist olmakla** birlikte, hepsi de Kropotkin'in yararlı ve yapıcı bir etki bıraktığında anlaşıyorlardı[99].

Kropotkin Indiana ve Ohio yoluyla Doğu'ya döndü ve 1897' Kanada'yı geçerken yaptığı gibi Amerikan tarımı üzerine veriler topladı. Dostu Mavor'ın onu karşılamak üzere Toronto'dan çıkageldiği Buffalo'da iki gün durakladı.[100] Sonra yine New York'a geçti, oradan Mayıs başında deniz yoluyla İngiltere'ye döndü. Bütün göstergelere bakıldığında, Kropotkin'in ikinci Amerika gezisi ilki kadar başarılı geçmişti. Jane Addams'a göre, "ülkenin her yanında büyük ilgi ve saygıyla dinlenildi." Abe Isaak, Jr.'in belirttiğine göre, anarşist propagandaya "canlı bir atılım" yaptırırken, kendisi de "bütün zeki insanların onurunu ve saygısını, bütün yoldaşların sevgi ve dostluğunu kazanıyordu. Benzer şeyler yazan Harry Kelly de Kropotkin'in ziyaretini, "karaya ayak bastığı günden gemiye bindiği güne kadar aralıksız alkışlar"la dolu "muzaffer bir geçit töreni"ne benzetmişti. Chicago ve Madison'a kadar gitmiş, beş–altı üniversite ile birçok eğitim ve kültür gruplarına hitap etmişti. "Bütün bu propagandaya, karşılaştığı ve tek tek tartıştığı sayısız insanı ekleyin," diyordu Kelly, "ayrıca, yazılan makaleler ve gazetecilerle yapılan röportajlar vardı. Hepsini toplarsanız, Amerika'da iki ay kalan bu adamın yaptığı işle ilgili uygun bir fikir edinebilirsiniz."[101]

Ama yolculuğun zararı da olmuştu. İlk ziyaretinin tersine, Kropotkin'in sağlığı olumsuz yönde etkilendi. New York'da gribe yakalanmıştı ve İngiltere'ye zayıflamış bir halde döndü. Kasım 1901'de ağır bir kalp krizi geçirdi ve İsviçreli anarşist James Guillaume'ye anlattığı gibi hemen hemen bu nedenle öldü. Sorumluluğu "Amerika gezimden dolayı" diye yolculuğuna yıkıyor, kalabalık ve bitirip tüketici ölçüde yüklü programını neden gösteriyordu[102].

Yeni ziyaretlerini engelleyen başka şeyler çıkmasaydı bile,

tek başına sağlık nedenleri yolculuğunu yenilemesini önlerdi. Eylül 1901'de, Kropotkin'in gidişinden dört ay sonra, Başkan McKinley, anarşist olduğunu ilan eden Leon Czolgosz isimli biri tarafından öldürüldü. Hemen suikastin, Kropotkin'le Goldman'ın tasarladıkları, alet olarak Czolgosz'u kullandıkları bir anarşist komplo olduğu söylentisi yayıldı. Hull House'un, Kropotkin'in ziyareti sırasında "gizli, caniyane buluşmaları"na sahne olduğu iddia ediliyordu. Bu hikaye tamamen uydurma olmakla birlikte, Kropotkin, en azından Chicago'lu yoldaşlarına yönelen baskılar nedeniyle çok rahatsız olmuştu; hapse atılan Havel ve Isaaklar'a Jane Addams onlar adına müdahale edene kadar savunma hakkı verilmedi ve Addams bu hareketiyle Mrs. Palmer'ın Hull House'a verdiği desteği yitirdi[103].

Kropotkin ABD'yi bir daha asla ziyaret edemeyecekti, çünkü 1903'te Kongre'den anarşistlerin ülkeye girmesini yasaklayan bir yasa geçti. Bir kere daha, diye yazıyordu Kropotkin Goldman'a, burjuva toplumu "iki yüzlü özgürlük iddialarını suya atıyor ve halk bu özgürlüklerden lanetli toplumla dövüşmekte yararlanmaya kalkar kalkmaz paramparça ediyor"[104]. Gelgelelim anti–anarşist yasa, Kropotkin'in ağır suçlamalarına karşın, ABD'ye duyduğu sevgiyi yok etmeye yetmedi. "Benim düşüncem bu," yazıyordu Max Nettlau 1902'de. "Avrupa'da tesadüfen rasladığınız yüz kişi içinde, Amerika'da olduğu gibi, geçilmemiş yollara atılmaya hazır çok sayıda coşkulu insan bulamazsınız. Dolara hiçbir yerde o kadar az önem verilmiyor; kazanılır ya da yitirilir. İngiltere'de insanlar pound'a değer verir ve taparlar, ama Amerika'da kesinlikle! Amerika budur. **Oregon'daki herhangi bir köy Almanya'daki en küçük mezradan daha iyidir.**"[105]

Kropotkin Yeni Dünya'ya bir daha asla dönmediği halde, etkisi hissedilmeye devam etti. Kitapları bir bir Amerikan basımlarını yaptılar; anarşist basında tekrar tekrar çıkan makaleleri onu Amerika'da en yaygın biçimde okunan anarşist yazar haline getirdi. Anarşist grup ve örgütler onun adını aldılar. New Jersey'de Stelton kolonisindeki Kropotkin Kütüphanesi, New York'da Rus göçmen işçilerinden oluşan Kropotkin Grubu, Los Angeles'da İşçiler Çevresi'nin Kropotkin Şubesi yalnızca üç örnektir.

Aralık 1912'de Carnegie Hall'da Kropotkin'in onuruna yetmişinci doğumgünü kutlaması düzenlendi. **Fraye Arbeter Shtime**'ın işbirliğiyle **Mother Earth**'ün desteklediği bu kutlama töreninde müzikal oyunlar ve dramatik okumaların yanı sıra, İngilizce, Fransızca, İspanyolca, Çekçe ve Yiddişçe konuşmalar yapıldı. Benzer toplantılar Boston, Chicago ve Toronto'da da düzenlendi. Kropotkin, Kuzey Amerika gezilerinde buraların hepsini dolaşmıştı. Aynı vesileyle Mother Earth, Cronaca Sovversiva ve Golos Truda gibi anarşist dergiler, yakın arkadaşlarının övgüleriyle birlikte, Kropotkin'in yaşamı ve fikirlerine ayrılmış özel sayılar çıkardılar; Yahudi anarşistler, bir kısmı Kropotkin'in olmak üzere anarşist ve sosyalist klasikleri basmak üzere Kropotkin Edebiyat Derneği'ni kurdular. Kardeşçe jestlerle duygulanan Kropotkin Mother Earth'e aşağıdaki mektubu göndermişti: "Bu sempati gösterileriyle ne kadar derinden sarsıldığımı ve biz anarşistleri bir partideki basit dayanışmadan çok daha derin duygularla bağlayan "kardeşçe şeyleri" ne kadar yürekten hissetiğimi size anlatmama gerek yok, zaten sözlere de dökülemez. Tarih bizi değerimizin ne olduğunu göstermeye, eşitlik ve özgürlük temelinde yeni bir toplumun kurulmasında ne kadar uyumlu çalışabildiğimizi ortaya koymaya çağıracağı zaman, o gün kardeşlik duygusunun etkisini göstereceğine eminim."[106]

1921'de Rusya'da ölümüne dek Amerikalı yoldaşlarına derin sevgi duygularıyla bağlanmıştı Kropotkin. Emma Goldman 1920'de onu ziyarete geldiğinde, Harry Kelly'ye "özel sevgiler"ini gönderip ABD'deki dostlarının onu unutmamalarını istedi[107]. Kropotkin öldüğünde, New York'dan Los Angeles'a kadar anma toplantıları yapıldı. 1923'te New Jersey'deki yetenekli bir anarşist matbaacı, Joseph Ishill, başka anarşist yazarların yanı sıra Goldman, Berkman, Voltairine de Cleyre, Rudolf Rocker ve Saul Yanovski'nin katkılarıyla anılarını güzel bir ciltte topladı[108]. Aynı zamanda Amerika'daki anarşistler, Kelly'nin başkanlığında, Moskova'da belgelerini ve hatıra eşyalarını muhafaza etmek üzere kurulmuş Kropotkin Müzesi'ni desteklemek için para topladılar. 1931'de , Kropotkin'in ölümünün onuncu yıldönmünde, Gregori Maksimov'un hazırladığı bir anma kitabı

Chicago'da yayımlandı. Detroit'deki **Probuzhdenie**, Max Nettlau'nun hazırladığı Kropotkin mektuplarının bir seçkiyle birlikte özel bir sayı çıkardı. Yine aynı nedenle, Chicago'daki Free Society Grubu Kropotkin'in anısına kitlesel bir toplantı düzenledi; konuşmacılar arasında Yanovski'yle Clarence Darrow da vardı.[109] Bunlardan başka, 1942'deki yüzüncü doğum yıldönümünde, Los Angeles'da Kadınlar Çevresi'nin Kropotkin Şubesi ve Rocker Publications Committee'sinin himayesinde bir kutlama yapıldı; Kropotkin'in yaşayan meslektaşlarının övgü ve anılarını derleyen bir broşür çıkarıldı[110].

Kropotkin, yazıları ve kişiliğiyle, anarşist olsun olmasın, Amerikan yaşamının tanınmış simalarını etkilemeyi başarmıştı. Berkman ona "öğretmenim ve esin kaynağım" derken, Kropotkin'in denemelerinden bir derleme hazırlayan sivil özgürlükçü Roger Baldwin, Kropotkin'in toplum felsefesinin kendi "düşüncesinde kalıcı bir iz bıraktığı"nı yazıyordu[111]. Bartolomeo Vanzetti hapishanedeki hücresinden Kropotkin'in karşılıklı yardım anlayışını geleceğin özgürlükçü toplumunun temeli olarak anıyordu[112]. Benzer doğrultuda Lewis Mumford, Will Durant, Ashley Montagu ve Paul Goodman gibi bilimcilerle yazarlar Kropotkin'in öğretilerine büyük borç duyduklarını dile getirdiler; tanınmış kişiler hakkındaki dedikoduları araştırıp ortaya çıkarmasıyla ünlü gazeteci I.F. Stone, "Kropotkin'in polissiz ya da baskısız, gönüllü bir toplum anlayışı"nın "insanın en soylu ideali" olarak kaldığını yazıyordu[113].

1960'ların toplumsal mayası Kropotkin'e ve öğrentilerine ilgiyi canlandırdı. Başlıca yapıtları yeniden yayımlanırken, yeni yaşamöyküleri ve yazılarını toplayan antolojiler baskıya girdi. 1967'de Yeni Sol'cu bir anarşistler grubu Duluth, Minnesota'da bir Kropotkin Evi kurdular. 1974'te Londra, Ontario'daki öğrencilerin oluşturduğu bir anarşist grup da kendilerine Kropotkin'in Dostları adını takmışlardı. 1975'de Evansville, Indiana'da Equality başlıklı bir dergi çıkaran Kropotkin Derneği kuruldu. Kropotkin'e ve yapıtlarına ilginin azaldığını gösteren bir işaret de yoktur. Ahlâki tutumu ve özgür toplum görüşü, giderek konformistleşen bir dünyayla uyuşmayan kişilere, özellikle öğrencilere, hâlâ cazip gelmektedir. Kropotkin'in doğal ve kendiliğinden

olanı vurgulaması, kısır ideolojik dogmalara yönelik eleştirileri, bürokrasiye ve standartlaşmaya güvensizliği, gönüllü işbirliğine ve karşılıklı yardımlaşmaya duyduğu inanç, bütün bunlar yeni idealistler kuşağında izlerini göstermektedir.

Notlar

(1) David Hecht, "Kropotkin and America ", **Bulletin of the American Association of Teachers of Slavic and East European Languages 10** (15 Eylül 1952), s.5–7.

(2) Bkz. P. Kropotkin, **The Great French Revolution, 1789–1793** (Londra, 1909), s.21.22- 141–42.

(3) P. Kropotkin, **Russian Literature** (New York, 1905), s.4, 223–24.

(4) P. Kropotkin, **Memoirs of a Revolutionist** (Boston, 1899), s.440.

(5) P. Kropotkin, **Mutual Aid** (Londra, 1972), s.25, 70, 89.

(6) P. Kropotkin, **The Conguest of Bread**(Londra, 1972), s.120; Kropotkin, **Fields, Factories and Workshops** gözden geçirilmiş basım (Londra, 1913), s.62, 147–57.

(7) P. Kropotkin, "Affaires d'Amérique," **Bulletin de la Fédération Jurassienne,** 5 Ağustos 1877. Krş. **Le Révolté,** 23 Aralık 1882.

(8) Harry Kelly, "Reminiscences and Reflections on Peter Kropotkin," **Centennial Expessions on Peter Kropotkin, 1842–1942** (Los Angeles, 1942), s.27

(9) **The Commonweal,** 22 Ekim 1887; **Freedom,** Aralık 1898; Paul Avrich, **The Haymarket Tragedy** (Princeton, 1984), s. 436.

(10) Aktaran James J. Martin, **Men against the State: The Expositors of Individualist Anarchism in America, 1827–1908,** gözden geçirilmiş basım. (Colorado Springs, 1970, s.219–20; **Liberty,** 29 Ekim 1881; 10 Haziran 1882/ff; 17 Şubat 1883; 6 Mart 1886 ff.

(11) Anna Strunsk Walling, "Three Contacts with Peter Kropotkin," **Mother Earth,** Aralık 1912; Elizabeth Gurley Flynn, **The Rebel Girl: An Autobiography** (New York, 1973), s.48. Marie Le Compte'un yazdığı ilk Amerikan çevirisi San Francisco **Truth**'da 5-26 Ocak 1884 tarihleri arasında çıktı. Ondan sonra çeşitli dillerde çeşitli kitapçık baskıları yapıldı.

(12) Emma Goldman, **Living My Life** (New York, 1931), s. 509.

(13) I. Rudash, "Peter Kropotkin's Two Visits to America," **Man!** Mart1935.

(14) Bkz. **Il Grigo degli Oppressi,** 14 Haziran 1893; **Solidarity,** 29 Temmuz 1893; **The Firebrand,** 4 Ekim 1896. 1893'de Kropotkin'in Chicago'daki bir Uluslararası Anarşistler Konferansı'na katılabileceği umuluyordu ve aynı yıl Chicago Waldeim Mezarlığı'ndaki Haymarket anıtının açılışında hazır bulunduğu yolunda yanlış haberler çıktı.

(15) James Mavor, **An Economic History of Russia,** 2 cilt (Londra ve Toronto, 1914).

(16) James Mavor, **My Windows on the Street of the World,** 2 cilt (Londra ve Toronto, 1923), s.1, 371; **Report of the Sixty–Seventh Meeting of the British Assocaiton for the Advancement of Science, Held at Toronto in August 1897** (Londra, 1898), s.648–49, 722–23.

(17) P. Kropotkin, "Some of the Resources of Canada," **The Nineteenth Century,** Mart 1898, s. 497–514. Günlük, Kropotkin'in belgeleri arasında muhafaza edilmektedir: Tsentral'nyi Gosudarstvennyi Arkhiv Otiabr'skoi Re-

voliutsii, Moskova,

(18) Kropotkin, **Memoirs fo a Revolutionist,** s. 277.

(19) Kropotkin'den Geddes'e, 27 Kasım 1897, Geddes Paper, National Library of Scotland, Edinburgh; George Woodcock ve Ivan Avakumovich. **The Anarchist Prince** (Londra, 1950), s. 273–75. Ayrıca bkz. Kropotkin'in kanada günlüğü, 5 Ağustos 1897, aktaran Natalia Pirumova, **Petr Alekseevich Kropotkin** (Moskova, 1972), s. 157. Kropotkin'in anılarının Sovyet baskısı 5 Eylül 1897'de Kanada kırlarında yaptığı bir resim taslağını da içermektedir: Der. V.A. Tvardovskaya, **Zapiski revollutsionera,** (Moskova, 1966), s. 472.

(20) Kropotkin, "Some of the Resources of Canada," s.494–96, 503–504.

(21) George Woodcock ve Ivan Avakumovic, **The Doukhobors** (New York, 1968), s. 130-32- Mavor **My Windows** c. II. s.1.

(22) Kropotkin, "Recent Science," **The Nineteenth Century,** Kasım 1897, s. 799–820; Kropotkin, "Some of teh Resources of Canada," s. 514.

(23) **When the Iron is White** (Toronto, 1943), s.5. Dikkatimi bu isimsiz kitapçığa çektiği için **Fraye Arbeter Shtime**'ın son yayın yönetmeni Ahrne Thorne'ye minnettarım.

(24) Kropotkin'den Geddes'e, 27 Kasım 1897; Kropotkin, Some of the Resources of Canada," s.495.

(25) Kropotkin'den Georg Brandes'a, 28 Haziran 1898, **Correspondonce de Georg Brandes,** der. Paul Krüger, 2 cilt. (Kopenhag, 1952–1956), c. II, s.122; Kropotkin, "Sonem of the Resourscs of Canada," s.494; Kropotkin, "On the Peresent Condition in Russia," **The Outlook,** Ocak 1898, s. 117.

(26) A. Levin, "A derinerung vegn Pyotr Kropotkin," **Fraye Arbeten Shtime,** 10 Nisan 1936; Johann Most, "Peter Kropotkin," **Freiheit,** 30 Ekim 1897. Krş. Max Baginski, "John Most," **Mother Earth,** Nisan 1906.

(27) **New York Herald,** 24 Ekim 1897.

(28) Laurance Labadie'yle görüşme, Suffem, N.Y., 22 Mart 1975; Ağustos 1884 tarihli San Francisco **Truth'un** Kropotkin'in portresini taşıyan nüshasında Jo Labadie'nin kendi yazdığı not.

(29) Kropotkin,**Memoirs of a Revolutionist,** s. 490; Harry Kelly, "Roll Back the Years: Odyssey of a Libertarian," elyazması, Avrich Collection, Library of Congress, Bölüm 8, s.1.

(30) Harry Kelly'den Joseph J. Cohen'e, 18 Ekim 1943, Cohen Papers, Bund Archivess, New York; Kelly'den John N. Beffel'e, 7 Temmuz 1948, Beffer Papers, Archives of Labor History and Urban Affairs, Wayne Devlet Üniversitesi; **New York Herald,** 24 Ekim 1897.

(31) **New York Herald,** 24 Ekim 1897.

(32) Kelly, "Roll Back the Years," Bölüm 8, s.1, 6; **New York Herald,** 25 Ekim 1897.

(33) **Liberty,** 3 Eylül 1881; **New York Times,** 25 Ekim 1897; **New York Herald,** Ayrıca bkz. **The World** (New York), 25 Ekim 1897.

(34) **New York Herald,** 25 Ekim 1897; Stepniyak / S.M. Kravchinskii/, **Underground Russia** (Londra, 1883), s.90.

(35) Rudash, "Kropotkin's Two Visits"; Voltairine de Cleyre, "American Notes," **Freedom,** Şubat 1898.

(36) **Free Society,** 17 Aralık 1897; **Freedom,** Şubat 1898; Woodcock ve Avakumovic, **The Anarchist Prince,** s. 275.

(37) P. Kropotkin, "La tuerie de Hazleton," **Les Temps Nouveaux,** 9–15 Ekim 1897; Woodcock ve Avakumovic, **The Anarchist Prince,** s.276. Ayrıca bkz. Kropotkin "The Developlent of Trade–Unionism", **Freedom,** Mart 1898.

(38) "Kropotkin in Boston", **Free Society,** 12 Aralık 1897, **Boston Herald**'dan aktararak.

(39) S.C.B.,"Boston Letter," **Free Society,** 12 Aralık 1897, Kropotkin'den Geddes'e, 27 Kasım 1897. Yüklü p gramından dolayı, eski dostu William Bailie'nin Boston'daki Central Labor Union'da konuşma davetini geri çevirmişti (Kropotkin'den Bailie'ye, 5 Kasım 1897, Bailie Papers, Avrich Collection, Library of Congress). Sosyalist Liga'nın Manchester şubesinin eski üyelerinden Bailie, Amerika'ya 1892'da göç etmiş ve Tucker'ın **Liberty** çevresine katılmıştı.

(40) P. Kropotkin, **Kommunizm i anarkhila** (St. Petersburg, 1906), s.11; **Mutual Aid** (Londra, 1902).

(41) Norton'dan S.G. Ward'a, 28 Kasım 1897, **Letters of Charles Eliot Norton,** der. Sara Norton ve M.A. De Wolfe Howe, 2 cilt. (Boston, 1913), c.II, S. 255.

(42) Max Nettlau'dan Benjamin R. Tucker'a, 22 Mart 1937, Tucker Paper, New York Public Library.

(43) Levin, "A derinerung vegn Pyotr K potkin." Görünüşe bakılırsa Kropotkin'in Yiddişçeyi anlamasının kökeni, Almanca bilgisi ve Londra'daki Yahudi anarşistlerle ilişkileriydi.

(44) S. Yanovski, "Kropotkin as I Knew Him," der. Joseph Ishill, **Peter Kropotkin: The Rebel Thinker, and Humanitarian** (Berkeley Heights, N.J., 1923), s. 131–32.

(45) **Sturmvogel** (New York), 15 Kasım 1897; **New York Tribune,** 20 Kasım 1897; Kropotkin'den Geddes'e 27 Kasım 1897.

(46) Rudash, "K potkin's Two Visits." Cenevre'ye yerleşmiş olan bu grup Jean Grave, Elisée Reclus, Johann Most ve Kropotkin'in kendisinin kitapçıklarını çıkarmıştı. Bkz. Paul Avrich, **The Russian Anarchists** (Princeton, 1967), s.38.

(47) Rudash, "Kropotkin's Two Visits."

(48) A.g.y.; Woodcock ve Avakumovic, **The Anarchist Prince,** s. 276; **Centennial Expressions,** s.27. Ayrıca bkz. **New York Times,** 23 Kasım 1897.

(49) **Freedom,** Ocak 1898.

(50) Kropotkin'den Geddes'e 27 Kasım 1897.

(51) **The World,** 22 Kasım 1897.

(52) Kropotkin'den Geddes'e, 27 Kasım 1897; John H. Edelmann, "Solidarity," **Solidarity,** 15 Temmuz 1898; Kelly'den Beffel'e, 7 Temmuz 1948. Oysa **Solidarity,** yeniden parasız kalmadan önce ancak sekiz sayı çıkarabilmişti. Edelmann iki yıl sonra kırksekiz yaşında öldü.

(53) Goldam, **Living My Life,**s. 252; **Freedom,** Ocak 1898. Krş. Martin A. Miller, **Kropotkin** (Chicago, 1976), s.171. Kropotkin'in Peter Lavrov'a

bir mektubuna yer veren Miller'e göre, Kropotkin'in Amerika'da karşılanışında karışık duygular vardı, ayrıca New York ve Boston'daki konferanslarına katılım azdı. Ancak bu, eldeki diğer kanıtlarla çelişir.

(54) **Free Society,** 16 Ocak 1898.

(55) Goldman, **Living My Life,** s. 252. Bununla birlikte genç Will Durant Kropotkin'i 1912'de çağırdığında, "cinsellik hakkında o kadar çok konferans verdiği" için azar yemişti. **Mother Earth,** Ekim 1912.

(56) Mavor, **My Windows,** c.II, s. 93; Roger N. Baldwin, "The Story of Kropotkin's Life", der. Roger Baldwin, **Kropotkin's Revolutionary Pamphlets** (New York, 1927), s.25.

(57) Robert Erskine Ely, "Prince Kropotkin," **Atlantic Monthly,** Eylül 1898, s. 338–446. Kropotkin'in önerisiyle, Page, anarşist coğrafyacı Elisée Revlus'den Çin üzerine makaleler istedi ve aynı sayıda çıktı.

(58) Kropotkin'den Brandes'a 22 Eylül 1898, **Correspondance de Georg Brandes,** c.II, s.132. "Around One's Life" (**Autour d'une vie**) Fransızca baskının başlığı olmuştu, oysa Elisée Reclus "Bir Anarşistin Anıları" diye başka bir başlık önermişti. Reclus'den Kropotkin'e 28 Ağustos 1898, **Correspondance d'Elisée Reclus,** 3 cilt. (Paris, 1911-1925), c.III, s.213.

(59) Mavor, **My Windows,** c.II, s.93.

(60) Kropotkin'den Brandes'a, 28 Mart 1901, **Correspondance de Georg Brandes,** c.II, s.171.

(61) Aktaran Woodck ve Avakumovic, **The Anarchist Prince,** s. 284; Haryy Kelly, "American Notes," **Freedom,** Temmuz 1901.

(62) Der. Baldwin, **Kropotkin's Revolutionary Pamphlets,** s. 26; Kropotkin, **Russian Literature.**

(63) Leo Weiner, **Anthology of Russian Literature,** 2 cilt. (New York ve Londra, 1902); Der. H. J. Coolidge ve R. H. Lord **Archibald Cary Coolidge: Life and Letters** (Boston ve New York, 1932), s. 45: Kropotkin, **Russian Literature,** s.39

(64) Der. Baldwin, **Kropotkin's Revolutionary Pamphlets,** s. 26.

(65) "Comrade Kropotkin at Boston," **Free Society,** 17 Mart 1901; Harry Kelly, "Kropotkinin America," **Freedom,** Mart–Nisan 1901, **Boston Post** ve **Boston Transcript**'deki anlatımlara dayanır.

(66) **Free Society,** 17Mart 1901; Fredom, Mart–Nisan 1901. Kropotkin'in konferans metninin pek çok ayrıntıda gazete özetlerinden farklı olan basılı metni için bkz. der. Baldwin, **Kropotkin's Revolutionary Pamphlets,** s.114–44

(67) **Boston Post,** aktaran **Freedom,** Mart–Nisan 1901.

(68) **Freedom,** Temmuz 1901.

(69) Der. Baldwin, **Kropotlkn's Revolutionary Pamphelets** s.26; **New-York Times,** 30 Mart 1901.

(70) Goldamn, **Living My Life,** s.287; Hippolyte Havel, "Emma Goldman," Goldman, **Anarchism and Other Essays** (New York, 1910), s.29–30. Emma Goldman'a yardım edenler arasında, sonraları "Pierre Ramus" diye tanınacak Avusturyalı anarşist Rudolf Grossmann da vardı. Grosmann'dan Joseph Ishill'e, 3 Ocak 1924, Ishill Papers, Harvard University.

(71) Goldman, **Living My Life,** s. 361.

(72) I. Ulman, "Kropotkin in New York," **Discontent,** 24 Nisan 1901; **New York Times,** 31 Mart 1901.

(73) **Freedom,** Temmuz 1901; Ulman, "Kropotkin in New York"; Alexis C. Ferm'den Sasha Hourwich'e, 23 Mayıs 1951, Modren School Collection, Rutgers Universty.

(74) George D. Herron, "Kropotkin as a Scientist," **Mother Earth,** Aralık 1912; Ulman, "Kropotkin in New York".

(75) Ulman, "Kropotkin in New York"; **New York Times,** 1 Nisan 1901.

(76) **Freedom,** Temmuz 1901.

(77) Johann Most, "Eine Stunde mit Peter Kropotkin,"**Freiheit,** 13 Nisan 1901. Ayrıca bkz. Rudolf Rocker, **Johann Most, Das Leben eines Rebellen** (Berlin, 1924), s. 396–99.

(78) Der. Baldwin **Kropotkin's Revolutionary Pamphlets** s. 26–27; Woodcok ve Avakumovic, **The Anarçhis Prince,** s. 285. Kropotkin'in kızına göre, Booker T. Washington'u anılarını yazmaya teşvik eden babasıydı. Aleksandra Kropotkin'le görüşme, New York, 10 Mart 1965.

(79) Goldman, **Living My Life,** s.287.

(80) S. Yanovsky, "Kropotkin kakim ia ego znal,"der. G.P. Maximoff, **P.A. Kropotkin i ego uchenie: Iternatsional'nyi sbornik posvlashechennyi desiatoi godovshchine smerti P.A. Kropotkina** (Chicago, 1931), s. 216.

(81) "A 'Real Revolutionist'", **Veekly People,** 6 Nisan 1901.

(82) Yanovsky, "Kropotkin kakim ia ego znal," s. 216. Woodcock ve Avakumoviç'e göre **The Anarçhist Prince,** s. 278, iki adam aslında Kropotkin Johann Most'un girdiğinde **Freiheit**'ini ararken yanlışlıkla De Leon'un bürosuna girdiğinde karşılaşmışlar, zevkli ve candan bir sohbet olmuştu.

(83) **Die Autonomie,** 24 Eylül 1892. Krş. **Solidarity,** 8 Ekim 1892.

(84) Goldman, **Living My Life,** s. 169; der. Maximoff, P.A **Kropotkin i ego uchenie,** s. 226. Farklı bir versiyon için bkz. dr. Baldwin **Kropotkin's Revolutionary Pamphlets.** s.25–26.

(85) Aleksandr Berkman'dan Carl Nold'a, 18 Ağustos 1902, Berman **Prison Memoirs of an Anarchist** (New York, 1912), s.442. Krş. **Mother Earth Bulletin,** Şubat 1918, Emma Goldman burada bu olaya değinir.

(86) Grace Umrath'la (Isaaklar'ın torunu) görüşme, New York 24 Eylül 1974; Abe Isaak Jr., "Kropotkin in Chicago," **Free Society,** 5 Mayıs 1901.

(87) Goldman, **Living My Life,** s. 375–76; Jane Addams, **Twenty Years at Mull House** (New York, 1910),s. 402. Edmund Wilson 1932 yılında bile poligon odasında "Hull House'un koruyucuları ve kahramanları" arasında Kropotkin'in bir portresini görmüştü. Wilson, **The American Earthquake** (Garden City, N.Y., 1958), s.449.

(88) Alice Hamilton, **Exploring the Dangerous Trades** (Boston, 1943) , s.86. Dr. Hamilton sanai zehirler konusunda önde gelen bir otoriteydi.

(89) **Free Society,** 5 Mayıs 1901. Kropotkin 1904'te yayınını kesene kadar **Free Society**'nin tiryakisiydi ve yazılarının imzalı kopyalarını gönderdiği Abe Isaak'la ilişkiyi sürdürmüştü. **Free Society**'de 1901'de dizi halinde çıkıp ertesi yıl kitap şeklinde yayımlanan C.L.James'in "Fransız Devrimi'nin Tarihi"nden özellikle etkilenmişti.

(90) James, W. Linn, **Jane Addams: A Biography** (New York, 1935),

s.197; Goldman, **Living My Life,** s.361. Krş. Fernand Planche ve Jean Delphy,**Kropotkine** (Paris, 1948, s.103, burada Haymarket idamlarının yıldönümü yanlışlıkla 11 Kasım olarak gösterilir.

(91) Hippolyte Havel, "Kropotkin the Revolutionist," **Mother Earth,** Aralık 1912.

(92) Graham Taylor, **Pioneering on Social Frontiers** (Chicago, 1930), s.317.

(93) **Free Society,** 5 Mayıs 1901; P. Kropotkin, "Russia and the Student Riots, **The Outlook,** 6 Nisan 1901, s. 760–64; Kropotkin, "The Present, Crisis in Russia," **Nort American Review,** Mayıs 1901, s.711–23.

(94) Kropotkin, "The Present Crisis in Russia," s.717, 723.

(95) Konstantin Pobedonostev, "Russia and Popular Education," **North American Review,** Eylül 1901, s.349–54.

(96) Kropotkin, "Russia Schools and the Holy Synod," a.g.y., Nisan 1902, s.518–27. Ayrıca bkz. James W. Hulse, **Revoluonists in London** (Oxford, 1970), s. 169–70.

(97) Sonia Edelstadt Keene'den Paul Avrich'e, 9 Aralık 1974, Avrich Collection, Library of Congress; Hutchins Hapgood, **The Spirit of the Ghetto** (New York, 1902), s. 149. Ayrıca bkz. **Lucifer,** 27 Nisan 1901, ve **Freiheit,** 27 nisan 1901.

(98) Woodcock ve Avakumovic, **The Anarchist Prince,** s.286–87.

(99) **Free Society,** 5 ve 19 Mayıs 1901.

(100) Mavor, **My Windows.** c.II, s.93.

(101) Addams, **Twenty Years at Hull House,** s. 402; **Free Socielty,** 5 Mayıs 1901; **Freedom,** Temmuz 1901.

(102) Kropotkin'den Guillaume'a, 12 Aralık 1901, **Probuzhdenie,** Şubat 1931.

(103) Hamilton, **Exploring the Dangerous Trades,** s.86; Linn, **Jane Addams,** s. 219.

(104) Aktaran Richard Drinnon, **Rebel in Paradise** (Chicago, 1961), s. 94. Krş. Kropotkin'den Goldman'a, 16 Aralık 1903, Tamiment Library, New York University.

(105) Der. Derry Novak, "Une lettre inédite de Pierre Kropotkine à Max Nettlau," **Internationl Review of Social History 9** (1964), s.268–85; İngilizce çeviri için , P.A. Kropotkin, **Selected Writings on Anarchism and Revolution** der M.A. Miller, (Cambridge, Mass., 1970), s.303–304. Altı çizili yerler orijinaldedir.

(106) **Mother Earth,** Ocak 1913; ayrıca bkz. Goldman, **Living My Life,** s. 510.

(107) Emma Goldman'dan Stella Ballantine'ye, 4 Kasım 1920, Lillian D. Wald Paperss, Columbia University.

(108) Der. Ishill, **Peter Kropotkin.**

(109) Der. Maximoff, **P.A. Kropotkin I ego uchenie; Probuzhdenie,** Şubat 1931; **The Road to Freedom,** Mart 1931.

(110) **Centennial Expressions.** Krş. **Frayer Arbeter Shtime'ın** Aralık 1942'de yayımlanan yüzüncü yıl sayısı.

(111) Alexander Berkman, "Looking Backward and Forward," **Motber**

Earth, Aralık 1912; **Centennial Expressions,** s.36.

(112) Der. Marion Denman Frankfurter ve Gardner Jakson, **The Letters of Sacco an Vanzetti.** (New York, 1928), s. 108. Vanzetti (s. 176, 275) Kropotkin'in Fransız Devrimi tarihini ve **Encyclopaedia Britannica'da** anarşizm maddesine yazdıklarını da övüyordu.

(113) **I.F. Stone's Bi-Weekly,** Aralık 1971; Harold Hayes'le görüşme, 13. Kanal, New York, 3 Şubat 1975.

VI

FIRTINA MARTISI: ANATOLİ JELEZNİYAKOV



uhafızlar bitkin düştü." Anatoli Grigoryeviç Jeleznivakov adlı genç bir anarşist denizci 5 Ocak 1918 gecesi ağzından çıkan bu sözlerle Kurucu Meclis'i dağıtıp, Rus Devrimi'nin tarihinde kendisine bir yer açmıştı.

Çarlık rejimi Şubat 1917'de çöktüğünde, Kropotkin ve Bakunin'in bir izleyicisi olan Jelezniyakov, başkent Petrograd yakınlarındaki Baltık Filosu'nun kargâhının bulunduğu Kronstadt'ta üslenmiş bir mayın döşeme gemisindeydi. Şubat Devrimi'nden sonra, anarşistlerle diğer militanlar, 1905 Devrimi günlerinde Moskova valiliği yapmış olan P.P. Durnovo'nın yazlık köşkünü işgal etmişler ve orayı devrimci bir komüne çevirip okuma ve tartışma odaları, çocuklara oyun alanı işlevi gören bahçesiyle bir "huzurevi" haline getirmişlerdi. Gelgelelim düşman bakışların gözünde, Durnovo köşkü iğrenç bir günah yuvası, "kötü güçlerin toplandığı, cadıların cirit attığı, sefih âlemlerin, komploların, karanlık sinsi ve kuşkusuz kanlı işlerin döndüğü bir tür Brocken"dı, diye yazıyordu N.N. Suhanov, Rus

Devrimi üzerine notlarında[1]. Ama anarşist işgalcilerden bir çoğunun bir orta sınıf gazetesinin baskı makinesini ele geçirmeye kalkıştığı 5 Haziran 1917'ye kadar köşke hiç dokunan olmadı. O gün başkentte oturum halinde olan Birinci Sovyetler Kongresi baskıncıları "kendilerine anarşist diyen caniler" olarak suçladı[2] ve 7 Haziran'da Geçici Hükümet'teki Adalet Bakanı P.N. Pereverzev anarşistlerin evi derhal boşaltmalarını emretti.

Ertesi gün, içlerinde Jelenziyakov'un da bulunduğu elli denizci devrimci arkadaşlarını savunmak için Kronstadt'tan hareket etmişlerdi; bu arada köşkte de hükümetin saldırısına karşı barikatlar kurulmuştu. Anarşistler iki hafta boyunca hem Geçici Hükümet hem de Petrograd Sovyetinin kesin tavrına karşı siperde beklediler. Bir kısmı yakındaki bir hapishaneye zorla girip mahkûmları serbest bıraktıktan sonradır ki, Bakan Pereverzev eve baskın yapılması emrini verdi. Baskında bir anarşist işçi öldürüldü, Jelenziyakov esir alındı ve Preobrajenski Alayı'nın kışlasına kapatıldı.

Hükümet göstermelik bir yargılamanın ardından Jelezniyakov'u on dört yıl ağır çalışma cezasına çarptırdı ve Baltık denizcilerinin onun serbest bırakılmasını isteyen dilekçelerine kulak asmadı. Başkentteki Temmuz gösterileri sırasında bir grup denizci Tauride Sarayı'na gelip Preverzev'le kişisel olarak görüşmek istediler. Onu yerinde bulamayınca Tarım Bakanı Victor Çernov'u rehin aldılar. Sosyalist Devrimci Çernov, Jelezniyakov'un altı ay sonra dağıtılma emrini vereceği Kurucu Meclis'in başkanı olacaktı. Çernov'u linç edilmekten kurtaran şey, Kronstadt denizcilerini "Devrim'in gururu ve şanı" olarak öven (bu deyiş sonradan ün kazanacaktı) Troçki'nin o anda rasgele yaptığı bir konuşma olmuştu[3].

Birkaç hafta sonra Jelezniyakov "cumhuriyetinin hapishanesi"nden (bu, bir anarşist derginin adlandırmasıydı[4]) kaçıp devrimci eylemlerini sürdürdü. Dramatik bir olayda, Tom Mooney'in San Francisco'da ölüm cezasına çarptırılmasını ve yine, yetkililerin Mooney'e karşı kullandıkları aynı sahte kanıtlarla, 22 Temmuz 1916'daki Preparedness Parade'ın bombalanmasına bulaştırmaya çalıştıkları Aleksandr Berkman'ın Kaliforniya'ya geri gönderilmekle tehdit edilmesini protesto etmek üzere, Kronstadt denizcilerinin Amerikan Büyükelçiliği önündeki kit-

lesel gösterişini örgütlemişti.[5]

Jelezniyakov Ekim 1917'de Geçici Hükümet'in devrilmesinde Bolşevikler'e bütün kalbiyle yardım etti. Mayın gemisinin tayfası onu 25 Ekim 1917'te toplanan İkinci Sovyetler Kongresi'ne delege olarak seçtiği halde, o gece, Geçici Hükümet'in ölüm fermanını imzalayan Kışlık Saray hücumuna katılan bir denizci müfrezesinin başındaydı[6]. Ekim Devrimi'den sonra ise Tauride Sarayı'nı koruyan muhafız birliğinin komutanlığına atandı bir görgü tanığının anlatımıyla, "fişekleri omuzlarına caka satarcasına sarmıştı ve el bombaları beceriksizce takıldığı kemerlerinden sarkıyordu"[7]. Bu yetenekleriyle (ve Bolşevikler'in emirlerine uyarak) tek günlük ömrüne son verdiği Kurucu Meclis'i ortadan kaldırmak gibi tarihsel bir misyonu yerine getirdi.

Bu rolün bir anarşiste düşmesi uygun görünüyor. Çünkü anarşistler, her türlü hükümetin karşıtı olarak, temsili demokrasiyi nerdeyse çarlığın ve proleteryanın diktatörlüklerini reddettikleri aynı şiddetle reddediyorlardı. Proudhon'un söylemiş olduğu gibi, genel oy hakkı karşı-devrimci bir uygulama; parlamento ise sahtekârlık ve uzlaşma yuvası, üst ve orta sınıfların işçileri ve köylüleri egemenlik altına almalarının bir aracıydı. Çok az istisnayla (Kropotkin bunlardan biriydi) anarşistler, diğer devrimci grupların "parlamento fetişizmi" diye adlandırdıkları tutumlarına burun kıvırıyor, Kurucu Meclis'i en başından beri açıkça mahkûm ediyorlardı.

Sonraki İç Savaş sırasında, Jelenezniyakov önce bir flotilla, sonra da zırhlı tren komutanı olarak Kızıl Ordu'da dövüştü. Ataman Kaledin'in liderliğindeki Don Kazakları'na ve yine Krasnov ve Denikin gibi generallere karşı yürütülen kritik seferlerde yer aldı. Troçki, çarlık subaylarını komuta mevkilerine getirip tabandaki askerler arasındaki özyönetim sistemini kaldırdığında, Jelenzniyakov, askeri yöntemlere dönüşe karşı çıkan pek çok devrimci gibi, bu uygulamayı şiddetle protesto etti. Bolşevikler bu yüzden, Moskova'daki Kara Siyah Muhafızlar ile Ukrayna'daki Nestor Mahno'yu yasadışı ilan ettikleri gibi, Jelezniyakov'u da yasadışı ilan ettiler.

Ama Jelenzniyakov Moskova'ya illegal yollardan döndü ve konuyu Sovyet Yürütme Komitesi Başkanı Sverdlov'la tartıştı;

Sverdlov ortada bir yanlış anlama bulunduğuna ilişkin güvence verdi ve Jelezniyakov'a üst düzey bir askeri görev önerdi. Jelezniyakov ise öneriye geri çevirip, Beyazlar'a karşı eylemlere yeniden başladığı Odessa'ya gitti. Ama kolayca vazgeçilemeyecek kadar etkili bir savaşçı olduğundan, ertesi yıl, 1919'da, Bolşevikler önerilerini yinelediler. Jelezniyakov bu kez kabul etti ve başına 400.000 ruble ödül konmuş Denikin'i hedef alan zırhlı tren seferinin komutanlığına getirildi[8]. Jelezniyakov 26 Temmuz 1919'a kadar yara almadan cesurca savaştı ve o tarihte Denikin'in topçularının bir mermisinin isabet etmesi sonucu Ekaterinoslav yakınlarında öldürüldü. Öldüğünde 24 yaşındaydı.

Sovyet Hükümeti Jelezniyakov'u yasadışı ilan etmiş ve hainlikle suçlamış olsa dahi, ölünce bir kahraman gibi bağrına bastı. Cesedi Moskova'ya getirilip, konuşmalar ve geçit töreniyle gömüldü. Bugün Kronstadt şehrinde, Bolşevikler tarafından Ekim Devrimi ve İç Savaş'taki rolünün anısına dikilmiş bir heykel bulunmaktadır. Sovyet yazarları onun onuruna bugüne kadar ağızdan ağıza söylenen şiirler ve şarkılar yazıp bestelediler ("Yabanotlarıyla yeşermiş toprağın altında / Partizan denizci Jelenziyakov yatıyor")[9], oysa Jelezniyakov su katılmamış bir anarşistti. Komünistler onun kendilerinden biri olduğunu iddia ederler ama, yalnızca "devrimci", "kahraman" ve "halk şehidi" diye adlandırıp anarşist eğilimlerine değinmekten kaçınırlar. Sovyet kaynakları aslında Bolşevik partiye katıldığını söylüyorsa da, bu doğru değildir. Ekim Devrimi'nde yer almış ve Kızıl Ordu'da savaşmış da olsa, Jelezniyakov sonuna kadar bir anarşist olarak kaldı. Yoldaşı Volin'e anlattığı gibi: "Başıma ne gelirse gelsin ve benim hakkımda ne söylerse söylesinler, bir anarşist olduğumu, bir anarşist olarak savaştağımı ve **yazgım nasıl biterse bitsin bir anarşist olarak öleceğimi** iyi bilmelisin."[10]

Devrimci partizanlığının yanında, daha nazik bir yönü de vardı. Sıcakkanlı, militan ve düşünmeden harekete geçen biri olduğu gibi, mürekkep yalamış, idealist, hatta estetik özelliklere sahip biriydi. Durnovo köşkü olayının ardından Geçici Hükü-

met tarafından hapsedildiği 1917 yazında, günümüze kadar ulaşabilen biricik şiiri olan çarpıcı bir şiir yazmıştı. İlkin 1923'te **Krasnyi Flot** (Kızıl Filo) dergisinde yayımlanan bu şiir, yıllık Sovyet edebiyat antolojisinin, **Den' poezii** (Şiir Günü), 1970 basımında yeniden göründü11.

Notlar:

(1) N.N. Sukhanov, **The Russian Revolution,** 1917, çeviren ve yayına hazırlayan. Joel Carmichael (New York, 1955), s. 306.

(2) **Izvestiia Petrogradskogo Soveta,** 9 Haziran 1917.

(3) Sukhanov, **The Russian Revolution,** s. 446..

(4) **Golos Anarkhii** (Saratov), 12 Eylül 1917.

(5) **Bulletin of the Relief Fund of the International Workking Men's Association for Anarchists and Anarcho-Syndicalists Imprisoned or Exiled in Russia** (yayına hazırlayan: Aleksandr Berkman), Mart 1917.

(6) I.E. Amurskii, **Matros Zheleznlakov** (Moskova, 1968), s. 121–27; Norman Saul, **Sailors in Revolt: The Russian Baltic Fleet in 1917** (Lawrence, Kans., 1978), s.176, 188–189.

(7) I.N. Steinberg, aktaran John Keep, **The Russian Revolution: A Study in Maas Mobility** (New York, 1976), s.329.

(8) **Der. Volin vd., Gonnenia na anarkhizm ve Sovetskoi Rossi,** (Berlin, 1922), s.53.

(9) "Lezhit pod kurganom, zarosshim bur'ianom, matros Zhelezniak, partizan" (Mikhail Golondoi).

(10) Volin, **The Unknowm Revolution, 1917–1921,** gözden geçirilmiş basım. (Detroit ve Chicago, 1974), s. 238. Altı çizili yerler orijinaldedir.

(11) **Den' poezii** (Leningrad, 1970), s.30–31.

VII

NESTOR MAHNO: İNSAN VE EFSANE



narşist partizan önder Nestor Ivanoviç Mahno, Rus Devrimi ve İç Savaş'ın en renkli ve kahraman kişilikleri arasındadır. Tarihte anarşistlerin genişçe bir zaman diliminde büyük toprak parçalarını denetledikleri pek az örnekten biri, Mahno'nun Ukrayna'da önderliğini yaptığı harekettir. Mahno bir yıldan fazla bir süre bozkırlarda Troçki ya da Denikin'den daha etkili bir güç olarak kaldı. Doğuştan askeri önder yeteneklerine sahipti; yağma ve talan peşinde bozkırlarda oradan oraya dolaşan sayısız başıbozuk çeteleri bir yana bıraktığımızda bile, hem Beyazlar'a, Avusturyalı işgalcilere ve Ukraynalı milliyetçilere, hem de Kızıllar'a karşı aynı anda pek çok cephede birden savaşmıştı. Victor Serge'e kulak verirsek, "eri-

şilmez yetenekte bir stratejist"ti; onu köylü ordusunda" gerçekten destansı bir örgütlenme ve savaş yeteneği vardı Emma Goldman, onun, "Devrim'in güney bölgesinde öne çıkardığı en önemli ve pitoresk kişilik" olarak adlandırır[1].

Mahno 27 Ekim 1889'da Ukrayna'da, Dinyeper nehri ile Azak Denizi arasında bulunan Ekaterinovslav vilayetindeki Gulygu–Polye'de yoksul bir köylü ailesinden doğdu. Babası annesine bakılacak beş çocuk bırakarak öldüğünden daha bir yaşına basmamıştı. Yedi yaşında bir çocukken çobanlığa başlayıp yöre köylülerinin inek ve koyunlarına baktı; sonradan tarım emekçisi ve dökümhanede işçi olarak iş buldu. 1906'da on yedi yaşına geldiğinde Gulyai–Polye'de bir anarşist gruba katıldı. İki yıl sonra bölgedeki bir polis memuruna yönelik terörist saldırıya katıldığı için yargılandı. Mahkeme Mahno'yu önce idama mahkûm etti, ancak yaşının küçüklüğü nedeniyle cezası Moskova'da Butyrki hapishanesinde süresiz hapse çevrildi. Mahno inatçı bir mahkûmdu; hapishane yaşamının disiplinini kabullenemiyordu, dokuz yıllık hapisliği boyunca sık sık tek kişilik hücrelere atıldı ya da prangaya vuruldu. Yalnızca bir kere hücresini Peter Arşinov adındaki daha yaşlı, daha deneyimli bir anarşistle paylaştı; Arşinov ona, özgürlükçü öğretinin ilkelerini öğretmiş ve Bakunin'le Kropotkin'e inancını pekiştirmişti.

Mahno 1917 Şubat Devrimi'yle hapishaneden serbest bırakılınca, doğduğu köye dönüp topluluk işlerinde önde gelen bir rol üstlendi. Tarım emekçilerinin sendika kurmasına yardım etti ve sendika başkanlığı yaptı. Çok geçmeden yöredeki marangozlar ve maden işçileri sendikalarının, ayrıca Gulyai–Polye İşçi ve Köylü Vekilleri Sovyeti'nin başkanlıklarına seçildi. Ağustos 1917'de, sovyet başkanı olarak, silahlı köylüleri toplayarak örgütlediği çeteyle çevredeki toprak sahiplerinin mülklerine el koyup toprağı köylülere dağıttı. Köylüler o günlerden itibaren Mahno'ya, eski toprak ve özgürlük rüyalarını gerçekleştirmek üzere gönderilmiş yeni bir Stenka Razin ya da Emelyan Pugaçev gözüyle bakmaya başladılar.

Gelgelelim ertesi ilkbaharda Sovyet hükümeti Brest–Litovsk Antlaşması'nı imzalayıp, Alman ve Avusturyalı birliklerden oluşan büyük bir güç Ukrayna'ya doğru yürüyüşe geçtiğinde, Mahno faaliyetlerini durdurdu. Anarşist arkadaşlarının Alman

"emperyalizmi"yle yapılan uzlaşma nedeniyle kapıldıkları öfke duygularını Mahno da paylaşıyordu, ne var ki başında bulunduğu partizan çetesi etkili bir direniş sergileyemeyecek kadar zayıftı. Mahno saklanmak zorunda kalınca, önce Volga nehrine, ardından kuzeye, Haziran 1918'de ulaştığı Moskova'ya kaçtı.

Başkente yaptığı kısa ziyarette, anılarında bütün canlılığıyla anlattığı biçimde karşılaştığı ilahı Peter Kropotkin'i dinlerken ufku açılmıştı. Ayrıca Kremlin'de Lenin tarafından kabul edildi; Lenin ona, Ukrayna köylülerinin Bolşevikler'e yaklaşımını, güneydeki askeri durumu, Bolşevikler'le anarşistlerin devrim anlayışlarındaki farklılıkları sormuştu. "Anarşistlerin çoğu bugünü anlamadan gelecek hakkında düşünür ve yazarlar," diyordu Lenin. "Biz komünistleri onlardan ayıran budur." Anarşistler "fedakâr" insanlar oldukları halde, "boş fanatizm"leri nedeniyle hem bugün, hem de geleceğe bakışları bulanıktı. "Ama sanırım siz, yoldaş," demişti Mahno'ya, "devrin en ciddi kötülüklerine karşı gerçekçi bir bakışa sahipsiniz. Anarşist–komünistlerin üçte biri size benzeseydi, biz komünistler, belirli koşullarda, özgür bir üreticiler örgütü için çalışmakta onlarla birleşirdik." Mahno, anarşistlerin ütopyacı hayalciler değil, gerçekçi eylem adamları oldukları şeklinde karşılık vermiş; herşey bir yana, Ukrayna'da milliyetçilerle ayrıcalıklı sınıfları yenilgiye uğratanın Bolşevikler'den çok anarşistler ve Sosyalist–Devrimciler olduklarını anımsatmıştı. "Belki ben hatalıyım," diye yanıtlayan Lenin, sonradan, Mahno'nun güneye dönüşünde yardımcı olmayı önerdi. [2]

Mahno Temmuz 1918'de Gulyai–Polye'ye döndüğünde, bölge, Avusturya birlikleri ve onların Ukraynalı kuklaları Hetman Skoropadski'nin milislerince işgal edilmiş durumdaydı. Anarşizm bayrağı altında bir partizan çetesi örgütleyen Mahno, Avusturyalılar, Hetmancılar'a ve soyulların malikanelerine yönelik bir dizi baskını gerçekleştirdi. Mahno'nun başlıca taktiklerini, olağaüstü hareketlilik ve bir sürü kurnazca hile oluşturuyordu. At sırtında ve makineli tüfeklerin yüklendiği hafif köylü aralarında (**tachanki**) dolaşan Mahno'nun adamları, Dinyeper ile Azak Denizi arasındaki bozkırı hızla katediyor, geçtikleri yerlerde küçük bir orduya dönüşerek düşmanlarına dehşet salıyorlardı.

Eskiden bağımsız olan gerilla çeteleri Mahno'nun komutasına girmeyi kabullenip onun siyah bayrağı altında toplandılar. Köylülerin sağladığı yiyecek ve dinç atlar sayesinde Mahnocular günde kırk–elli millik yolu pek güçlük çekmeden alabiliyorlardı. En az beklenen yerde birden görünüp toprak sahiplerinin malikânelerine ve askeri garnizonlara saldırıyor, sonra geldikleri çabuklukla ortadan kayboluyorlardı. Ele geçirdikleri üniformaları giyip, planlarını öğrenmek ya da açmak üzere düşman saflara sızıyorlardı. Bir keresinde Mahno ve adamları, Hetman'ın muhafızları kılığında, bir toprak sahibinin balosuna girmeyi başarmış, eğlencenin tam ortasında konuklara saldırmışlardı. Köşeye sıkışan Mahnocular ise silahlarını gömer, köylerine giden biricik yoldan geri gider ve yeni bir silah deposu keşfedip beklenmedik yerlerde tekrar görünmek üzere işaret beklerken tarlalarda çalışmaya devam ederlerdi. Isaak Babel'in **Kızıl Şövalye Masalları**'nda yazdığına göre, Mahno "doğanın kendisi gibi her kalıba girebiliyordu. Saman taşıyan arabalar savaş düzeninde yayılarak kasabaları ele geçirir; bir bölge yürütme komitesinin karargâhına yaklaşan düğün alayı ansızın yoğun yaylım ateşi açar; anarşinin siyah bayrağını taşıyan küçük bir rahip yetkililere burjuvaziye, proletaryaya şarap ve müzik sunmalarını emreder. Tachankalar ordusu rüyada bile görülemeyecek manevra olanaklarına sahiptir."[3]

Kısa boylu, çevik ve sağlam yapılı olan Mahno, izleyicilerinin kopmaz biçimde bağlanmasını sağlayarak, humor duygusuyla demir iradesini birleştiren becerikli bir önderdi. Eylül 1918'de Dibrivki köyünde Avusturyalılardan oluşan üstün bir birliği yenilgiye uğrattıktan sonra, adamlarından **bat'ka,** "küçük peder" (little father) lâkabını almıştı. İki ay sonra Birinci Dünya Savaşı'nın bitişiyle birlikte Avusturya ve Alman birlikleri Rus topraklarından çekildiler. Mahno onların silah ve cephanelerinden bir kısmını ele geçirmeyi başarmıştı. Sonra bütün gazabını Ukraynalı milliyetçi önder Petliyura'nın yandaşlarına yöneltti. Aralık sonunda Petliyura'nın garnizonunu Ekaterinoslav'dan çıkarmıştı. Silahlarını elbiselerinin altına gizleyen askerleri sıradan bir yolcu treniyle merkezi demiryolu istasyonuna kadar gelmiş, milliyetçileri faka bastırmış ve şehirden atmışlardı. Ama ertesi gün düşman takviye güçlerle yeniden gö-

ründü ve Mahno Dinyeper nehri boyunca kaçıp Gulyai–Polye'deki üssüne dönmek zorunda kaldı. Ne var ki çok geçmeden Kızıl Ordu da Petliyuracılar'ı şehirden çıkardı.

1919 yılının ilk beş ayında Gulyai–Polye bölgesi fiilen politik otoriteden bağımsız durumdaydı. Avusturyalılır, Hetmancılar ve Petliyuracılar'ın hepsi gitmişti; ne Kızıllar ne de Beyazlar boşluğu doldurabilecek güçteydi. Mahnocular Ocak, Şubat ve Nisan aylarında ekonomik ve askeri sorunları tartışıp yeniden kuruluş işini denetlemek amacıyla bir dizi Bölge İşçi, Köylü ve Asi Kongreleri örgütlediler.

Bölge Kongreleri'nde ağırlıklı yer tutan sorun, bölgenin, denetim kurmaya çalışabilecek güçlerden korunmasıydı. 12 Şubat 1919'da toplanan İkinci Kongre'de oylanarak kabul edilen "gönüllü seferberlik" kararı, gerçekte, gücü kuvveti yerinde bütün erkeklerin çağrıldıkları zaman gelmelerini gerektiren eksiksiz bir askerlik çağrısını kapsıyordu. Delegeler ayrıca periyodik kongrelerde alınan kararları uygulamaya koyacak İşçi, Köylü ve Asiler Bölge Askeri Devrimci Konseyi'ni Yeni konsey kasaba ve köylerde "özgür" sovyet (yani, politik parti üyelerinin dışlandığı sovyetler) seçimlerinin yapılmasını teşvik etti. Mahno'nun bu kurumları oluşturmakta amacı politik otoriteyi ortadan kaldırmak olduğu halde, Bölge kongreleri ve yerel sovyetlerle bağlantılı olarak hareket eden Askeri Devrimci Konsey pratikte Gulyai–Polye çevresindeki bölgenin gevşek yapılı bir hükümetini oluşturuyordu.

Askeri Devrimci Konsey gibi, yine Mahnocu güçlerin çağrıldığı Ukrayna İsyan Ordusu da kâğıt üzerinde Bölge Kongreleri'nin denetimine bağlıydı. Ama pratikte otoritenin dizginleri Mahno ve çevresinin elindeydi. Sıkı disiplin kokusu veren herşeyden kaçınma çabalarına karşın, Mahno kilit yerlerdeki subaylarını kendisi atamış (diğerleri bizzat adamları tarafından seçiliyordu), birliklerinden, yakınlardaki Zaporojyan bölgesinin Kazak lejyonları arasında geleneksel olan katı askeri disiplini uygulamaya koymuştu. Gene de İsyan Ordusu plebyen karakterini hiçbir zaman yitirmedi. Bütün subayları köylü, çok az örnekte fabrika ya da atölye işçisiydi. İsyan Ordusu'nda üst ya da orta sınıflardan, hatta radikal aydınlardan gelen bir komutan aramak boşunadır.

Mahno'nun Bolşevikler'le ilişkileri bir süre dostça yürüdü; Sovyet basını Mahno'yı "cesaretli bir partizan" ve devrimci önder olarak övüyordu. İlişkilerin en iyi olduğu dönem Mart 1919'da, Mahno ve komünistler General Denikin'in Gönüllü Ordusu'na karşı ortak askeri eyleme geçmeye yönelik bir anlaşmaya vardıkları zamandı. Yapılan anlaşmaya göre, Ukrayna isyan Ordusu Kızıl Ordu'nun bir tümeni haline gelecek, Bolşevik genelkurmayının emirlerine bağlı olacak, ancak ismi ve siyah bayrağının yanı sıra kendi subayları ve iç ve siyah bayrağının yanı sıra kendi subayları ve iç yapısına dokunulmayacaktı.

Ne var ki böylesi olaylar iki grup arasındaki asıl düşmanlığı gizleyemezdi. Komünistler ne İsyan Ordusu'nun özerk statüsünden, ne de acemi köylüler üstündeki güçlü çekim kuvvetinden hoşlanıyorlar; Mahnocular da Kızıl Ordu'nun onları er geç diz çöktürmeye kalkışacağından korkuyorlardı. Sürtüşme arttıkça Sovyet gazeteleri Mahnocular'a yağdırdıkları övgüleri bırakıp, "haydutlar" diyerek saldırıyı geçtiler. Nisan 1919'da Köylüler, İşçiler ve Asiler Üçüncü Bölge Kongresi. Sovyet yetkililerince yasaklandı; bu bir meydan okumaydı. Mayıs'ta Mahno'yu öldürmeye gönderilmiş iki Çeka ajanı yakalandı ve idam edildi. Nihai kopuşma, Mahnocular 15 Haziran tarihinde Dördüncü Bölge Kongresini düzenleyip, temsilcilerini yollamaları için Kızıl Ordu askerlerini davet ettikleri zaman gerçekleşti. Bolşevik kuvvetlerin başkomutanlığını yürüten Troçki 4 Haziran'da kongreyi yasakladı ve Mahno'yu yasadışı ilan etti. Komünist birlikler Gulyai–Polye'ye yıldırım baskın düzenleyip, Mahnocuları'ın kurdukları tarım komünlerini dağıttılar. Bir kaç gün sonra bu sefer Denikin'in kuvvetleri gelip, yerel sovyetleri dağıtarak işi tamamladılar.

Aynı yılın yaz aylarında Denikin'in Moskova yürüyüşü komünistleri ve Mahnocular'ı bozguna uğratınca, aralarındaki derme çatma ittifak aceleyle yeniden kuruldu. Ağustos ve Eylül ayları boyunca Mahno'nun gerillaları Ukrayna'nın batı sınırlarına kadar püskürtülmüştü. Ama Mahno, 26 Eylül'de, Uman yakınındaki Peregonovka köyünden başarılı bir karşı saldırıya geçerek Beyaz generalin ikmal hatlarını kesti; geçtiği yerler panik ve karışıklık içindeydi. Denikin'in Rusya'nın içerilerine doğru ilerleyişindeki ilk ciddi bozgunu buydu; dolayısıyla Bolşevik

başkente yürüşünü durdurmasında da önemli bir faktör oldu. Yıl sonuna gelindiğinde Kızıl Ordu'nun karşı saldırısıyla Denikin yenilmiş, Karadeniz kıyılarına çekilmek zorunda kalmıştı.

1919 sonunda Mahno, Kızıl Ordu karargâhından birliklerini Polonya cephesine kaydırma emrini aldı. Bu emirle tasarlanan, açıkça, İsyan Ordusu'nu yurdundan uzaklaştırmak ve orada Bolşevik bir yönetim kurulmasını sağlamaktı. Mahno yerinden kımıldamayı reddetti. Troçki'nin, Denikin'in kuvvetlerinin yerine Kızıl Ordu'yu geçirmek, mülksüzleşmiş toprak sahiplerinin yerine de politik komiserleri koymak istediğini söylüyordu. Rusya'yı anarşizmden "demir bir süpürge"yle[4] temizlemeye and içmiş olan Troçki, yine Mahnocular'a yasadışı ilan ederek karşılık verdi. Kapışmaları sekiz ay sürdü, iki taraf da ağır kayıplara uğradı. Üstelik şiddetli bir tifüs salgını kurbanların ızdırabını iyice çoğaltmıştı. Sayıları çok azalan Mahno'nun partizanları açık meydan savaşlarından kaçındılar ve iki yıla aşan iç savaşta tamamen kusursuzlaştıkları gerilla taktiklerine döndüler.

Ekim 1920'de Denikin'in güneydeki ardılı Baron Wrangel Kırım'dan kuzeye doğru büyük bir saldırı başlattığında, düşmanlıklara yine ara verildi. Kızıl Ordu bir kez daha Mahno'nın yardımına başvurdu; bunun karşılığında komünistler Rus hapishanelerindeki bütün anarşistlere genel af çıkarmayı kabul ediyor, Sovyet hükümetinin devrilmesi çağrısı yapmamaları koşuluyla anarşistlere propaganda özgürlüğü güvencesi veriyorlardı.

Ama daha bir ay geçmeden Kızıl Ordu İç Savaş'ta zafere ulaşacak kadar kazanç sağlayınca, Sovyet liderler Mahno'yla yaptıkları anlaşmayı yırtıp attılar. Mahnocular'ın askeri ortak olarak yararlılıklarını fazlasıyla kanıtlamalarının dışında, **bat'ko** serbest kaldığı sürece anarşizmin ruhu ve köylü ayaklanması tehdidi Bolşevik rejimin başında daima bir hayalet gibi duracaktı. 25 Kasım 1920'de Mahno'nun Wrangel'e karşı kazanılan zaferin sarhoşluğu içindeki Kırım'daki komutanları, Kızıl Ordu tarafından yakalanıp kurşuna dizildiler. Ertesi gün Troçki Mahno'nun Gulyai–Polye'deki karargâhına saldırılmasını emretti; bu baskın sonucu Mahno'nın adamları ele geçirilip mahkûm edildiler ya da yakalandıkları yerde kurşuna dizildiler. **bat'ko** ise, bir zamanlar sayısı onbinlere varan ordusunun bir

kırıntısıyla, takipçilerinden kurtulmayı başardı. Gerilla Önderi, Ukrayna'da dolaşıp durduktan sonra, tükenmiş ve şifa bulmaz yaraların ızdırabıyla kıvranır bir halde. Dinyeper nehrinden Romanya'ya geçip sonunda Paris'in yolunu tutabilmişti.

Renkli kişiliği ve aktif yaşamının zengin dramatik yönleri gözönüne alındığında, Mahno'nın günden güne edebi yapıtlara daha çok konu olması pek şaşırtıcı gelmemelidir. Oysa son zamanlara kadar, Mahno'nun başında bulunduğu hareketle ilgili öyküler, bir kaç istisna dışında, gerçekle kurgu karışımlarından, düşmanca, yer yer kötü niyetli polemiklerden, sansasyonal gazetecilik haberlerinden, azizleştirmenin sınırına kadar gelen romantize edilmiş, hiç eleştirel olmayan portre çizimlerinden oluşuyordu. Mahno ayarındaki büyüleyici ve tartışmalı bir kişiliğin böylesi yaklaşımlara kendisinin de destek vermesi belki kaçınılmazdır. Sorun bir dereceye kadar kaynak yetersizliğinden doğuyor. Mahno hareketinin dergi ve bildirgelerini bulmak zordur, büyük kısmı İç Savaş'ın karışıklığı sırasında kaybolmuş ya da yok edilmiştir. Dahası, Sovyet arşivlerinde bulunan ilgili belgeler Batılı uzmanlara açık değildir. Bildiğim kadarıyla,Mahno'nun yakın arkadaşı Volin'in (Paris'teki oğullarında bulunan) arşivlerine de, önemli malzemeler içereceği kesin olduğu halde, araştırmacılar ulaşamamaktadır. Ama bütün sınırlılıklara karşın, önemli ölçüde kaynak vardır ve bunlara dayanarak çok yönlü bağlantılar kurulabilir.

Bu kaynaklar neyi kapsar? Bir kere Mahno'nun, 1929–1937 arasında üç cilt halinde basılan ve son iki cildini Volin'in yayıma hazırlayıp bir takım notlar eklediği ve bir önsöz yazdığı, Aralık 1918'deki kişisel anıları vardır[5]. İtalyan anarşisti Ugo Fedeli, Mahno'yla kişisel olarak tanıştığı Moskova, Berlin ve Paris ziyaretlerinde elde ettiği on bir Mahnocu bildiriyi korumuştur; bu bildiriler Rusça özgün haliyle basılmıştır ve Peter Arşinov'un Mahnocu hareketin tarihiyle ilgili çalışmasının İngilizce basımında bulunabilir[6]. İleride değinilecek başka arşiv malzemeleri New York'daki YIVO Yahudi Araştırmaları Kurumu'nun Tcherikower Koleksiyonu'ndadır. Ayrıca, Sovyet tarihleri ve belge derlemelerinde de, hep düşmanca bir yaklaşımla ve değerinden kırpılmış olarak hazırlansa da, Sovyet akademi derlemelerinde Mahno üzerine çıkan makalelerde olduğu gibi

yararlı bilgiler bulunabilir. Bunun ötesinde, Fransa'da ve başka ülkelerde yaşayan Mahno'nun yoldaşlarının ellerinde kimi belge ve fotoğraflar vardır. Ek olarak Batı kütüphanelerinde Mahnocu hareketle ilgili dağınık hallerdeki dosyaları, İsyan Ordusu'na katılanlar ve Mahno'yu sürgünde tanımış olanlarla yapılan görüşmeleri, Arşinov ile Volin'in görgü tanıklığına dayanan tarihlerini ve David Footman, Michael Palij ile diğerlerinin ikinci elden anlatımlarını da sayabiliriz.

Ama bugüne dek Mahno'yla ilgili eldeki bütün kaynakların taranmasına dayanan kapsamlı bir inceleme henüz yapılmamıştır. Sonuçta pek çok soru yanıtsız durmaktadır. Mahno, onu sevmeyenlerin iddia ettiği gibi bir askeri diktatör müydu? Sovyet yazarlarının tanımladığı gibi, bir haydut ve karşı–devrimci miydi? Eric Hobsbawm'un deyişiyle "ilkel bir asi" miydi yoksa? Ya da iflah olmaz bir sarhoş mu? Aydın karşıtı mı? Yahudi karşıtı mı? Pogromcu mu? Devrim'i Beyazlar'dan kurtarmaya yönelik askeri çabaları ne kadar belirleyiciydi? Onu merkezileşmiş bir profesyonel ordunun önünde yenilgiye mahkûm eden, eksik donanımı ve taktikleri miydi? Ukrayna köyleri ve kasabalarında yerel özyönetimler kurmayı amaçlayan denemeleri ne kadar başarılıydı? Gerçekte Mahno hakkında ne biliyoruz? Bildiklerimiz ne kadar efsane ve fantezi, ne kadar yadsınmaz gerçektir?

Bu soruları yanıtlamak için, Mahno'nun anarşizmine eğilmek gerekir. Emma Goldman'a bakılırsa,Mahno'nun amacı güneyde Rusya'nın tamamı için model işlevi görecek bir özgürlükçü toplum kurmaktı. İlginçtir, Troçki bir keresinde kendisinin ve Lenin'in Mahno'ya bu amaçla bir parça toprak tahsis etmeyi düşündüklerini belirtir[8], ama Ukrayna'da anarşist gerillalarla Bolşevik güçler arasındaki savaş yeniden patlak verince bu tasarı suya düşmüştü.

Peki, Mahno aslında bir anarşist; Kazak federalizmi ve kaba ama işlerlikli demokrasi anlayışlarıyla Razin ve Pugaçev'in esintilerini taşıyan bir başka "ilkel" asi miydi? Yanıt, her ikisi de olduğudur. Üstelik bunda bir çelişki yoktur, çünkü 17. ve 18. yüzyılların Kazak–köylü isyanları güçlü bir eşitlikçi ve devlet–karşıtı karakter taşıyor, bu isyanlara katılanlar soyluluğa ve bürokrasiye her cepheden saldırıyor, devleti halkın özgürlüklerini

ayaklar altında çiğneyen kötü bir zorbalık biçimi diye görüyorlardı. Mahno'nun anarşizmi bu duygularla ve genelde köylülerin özlemleriyle uyuşuyordu. Köylüler toprak istiyordu; toprak sahipleri, memurlar, vergi toplayıcıları, asker toplayan ordu görevlileri ve otoritenin dıştan gelen bütün ajanları kovulacaktı. Bunların yerini, Mahno'nun deyişiyle, "devrimin ruhunu yansıtan özgür ve neşeli şarkıların ezgisiyle tonuyla çalışmaya koyulmuş" "özgür emekçiler" toplumu alacaktı[9].

Bu anlamıyla Mahno, köylü anarşizminin cisimleşmiş hali, köyün en yüce umutları ve duygularını çok yakından bilen partizan önderiydi. George Woodcock'un tanımıyla "anarşist Robin Hood"du[10] –anarşizmin derin ve kalıcı kökler saldığı diğer köylü ve zanaatçı toplumlarında, bilhassa İspanya ve İtalya'da bilinen bir kişilik. (Meksika'da da Emiliano Zapata ve Ricardo Flores Magon gibi benzerleri vardı.) Mahno, yandaşlarının gözündeyse, yoksulları ezenlerden kurtarmaya, onlara toprak ve özgürlük vermeye gelmiş modern bir Razin ya da Pugaçev'di. Geçmişte olduğu gibi, Mahno'nun hareketi güneydeki sınır bölgelerinde boy atıp varlıklı ve güçlü kesimleri hedef almıştı. Mahno, diye yazıyordu Aleksandr Berkman, "alçak gönüllülerin intikam meleği" haline gelmişti; "Pugaçev'in ölüm döşeğindeyken bir gün geleceği kehanetinde bulunduğu büyük kurtarıcı gözüyle bakılıyordu"[11].

Mahno kendisinden öncekilerin örneğini izleyerek toprak sahiplerini mülksüzleştirdi, memurların görevine son verdi, bozkırlarda Kazak-tipi bir "cumhuriyet" kurdu ve yandaşlarından good father (iyi bir rahip) gibi saygı gördü. Köylüleri Wrangel ve Denikin'in "altın apoletleri"ne karşı ayaklanmaya, özgür sovyetler ve komünler uğruna savaşmaya çağırdı. Aynı zamanda, tıpkı Razin ve Pugaçev'in "boyarlara ve memurlara" karşı çıktıkları gibi, "komünistlere ve komiserlere" karşı çıkıyordu. Bolşeviklerde onu eşkiya (Moskova'nın kendisine karşı gelen geralla tipi muhaliflerine 17. yüzyıldan beri taktığı isimle) diye mahkûm ettiler. Dahası, Mahno için de Razin ve Pugaçev hakkında söylenen aynı efsaneler söylenmeye başladı. Mahno'nun karısının Emma Goldman'a anlattığı kadarıyla, "kişisel olarak her türlü göreve koşuşturduğu halde bütün savaştığı yıllar boyunca tek bir yara almadığı için Mahno'nun görünmez olduğu

inancı kırlarda yaşayan insanlarda kök salmıştı"[12].

Yalnız önemli bir farklılık vardı. Gerek Razin ve Pugaçev'den, gerekse Ukrayna'daki çağdaş "atamanlar"dan farklı olarak, Mahno'yu harekete geçiren özgül bir anarşist ideoloji vardı. Mahno bütün yaşamı boyunca otoriteye karşı gelişinin işareti olarak anarşist unvanını gururla taşımıştı. Önceden belirtildiği gibi, Gulyai–Polye'de anarşist bir gruba katıldığında yıl henüz 1906'dıydı. Anarşizm anlayışı hapishane yıllarında Arşinov'un öğretmenliğiyle olgunlaştı ve İç Savaş'ta onun hareketine katılan Volin, Aaron Baron ve diğer anarşist aydınlarla ilişkileri sonucu derinleşti. Eski kuramcılardaki başlıca esin kaynağı, yukarıda değinildiği gibi, 1918 yılında ziyaretine gittiği Kropotkin'di, ama ayrıca "büyük" ve "yorulmaz" isyancı dediği Bakunin'e de büyük hayranlık besliyordu. Mahno'nun çevresinden çıkan bildiriler seli genellikle Bakuninci esintiler taşırdı.

Ancak Mahno'nun anarşizmi, yeni yandaşlar kazanmakta o da önemli olmakla birlikte, sözlü propagandayla sınırlı kalmıyordu. Tersine, Mahno bir eylem adamıydı; askeri seferlere katıldığında dahi anarşist kuramlarını pratiğe dökmeye uğraşırdı. Bir kasabaya girdiğinde –hapishanelerin kapısını ardına kadar açtıktan sonraki– ilk hareketi yeni bir politik egemenlik biçimini hayata geçirmeye geldiği izlenimi bırakmamaktı. Yerli sakinlerin kendi yaşamlarını artık uygun gördükleri gibi düzenlemekte özgür olduklarını, İsyan Ordusu'nun "onlara hiçbir şeyi dayatmayacağını ya da emir vermeyeceğini" bildiren afişler asılırdı. Konuşma, basın ve toplantı özgürlüğü tanınırdı, oysa Mahno politik otoritelerini dayatmaya çalışan örgütlere yüz vermezdi; buna uygun olarak Bolşevik devrimci komiteleri dağıtıp üyelerine "dürüst bir ticari işe atılmaları talimatını vermişti[13].

Mahno'nun amacı her türlü egemenlik biçimini silip atmak, ekonomik ve toplumsal bakımdan kendi yazgısını belirlemeyi özendirmekti. 1919'daki bir bildirisinde, "kendi başlarına örgütlenmek ve yaşamlarının her alanında, doğru olduğunu düşündükleri tarzda karşılıklı anlayışa varmak işçilere ve köylülere düşer," diyordu. Mahno'nun aktif desteğiyle Ekaterinoslav vilayetinde anarşist komünler örgütlendi, her birinde toplam 100–

300 kişilik on kadar aile vardı. Mahno'nun harekât üssü Gulyai–Polye'nin yakın çevresinde böyle dört komün kuruldu, yakın bölgelerde de çeşitli komünler oluşturulmuştu. (Mahno zamanı elverdiği kadarıyla Gulyai–Polye komünlerinden birinde bizzat çalışıyordu.)

Her komüne, üyelerinin fazla işçi kiralamadan işleyebileceği kadar toprak veriliyordu. Toprak, aletler ve evcil hayvanların miktarı Bölge İşçi, Köylü ve Asi Kongreleri'nce belirleniyor, komünün yönetimi üyeleri biraraya getiren genel toplantılarla yürütülüyordu. Toprak ortaktı, mutfak ve yemek odaları da kömünündü, ama ayrı yemek pişirmek, mutfaktan yiyecek alıp kendi bölümünde yemek isteyenlere de izin verilmekteydi. Kendilerini anarşist görenlerin sayısı bir avuçu geçmese de, köylüler komünleri tam eşitlik temelinde ("herkesten yeteneğine göre, herkese gereksinmesi kadar") çalıştırıyor, Kropotkin'in karşılıklı yardım ilkesini temel alıyorlardı. İlk komünlerden Pokrovskoye yakınlarında bulunanının bir anarşistin değil de, Alman devriminin şehidi olan bir Marksistin, Rosa Luxemburg'un adını alması –Mahno'nun devrimci kurama ve pratiğe doktriner olmayan bir yaklaşım göstermesinin yansıması– ilginçtir.

Toplumu özgürlükçü doğrultuda yeniden oluşturma çabalarında Mahno, fırsatı çıktığında işçilerin özyönetimini temel alan deneyleri de özendiriyordu. Örneğin Aleksandrovsk demiryolu işçileri haftalardır ücret almadıklarından yakındıklarında, demiryolunun denetimini kendilerinin üstlenmesini ve yararlananlardan emeklerinin karşılığı olarak adil bir ücret istemeyi önermişti. Tarihçilerin yakından incelemesini bekleyen böylesi projelerin başarısı sınırlı kaldı ama, işçilerin çoğunluğunu yanlarına çekemediler, çünkü kendi işlerini yürütmeye alışkın bağımsız üreticiler olan köydeki çiftçi ve zanaatkârlardan farklı olarak, fabrika işçileri ve madenciler karmaşık bir sınai makinenin bağımlı parçaları olarak çalışıyorlardı, bu yüzden teknik uzmanların yol göstericiliği olmadan iş yapamazlardı. Bundan başka, köylüler ve zanaatkârlar emeklerinin ürünlerini takas edebilirken, işçiler yaşamak için ücretlerine bağımlıydılar. Ayrıca, öncellerinin –Ukraynalı milliyetçiler, Beyazlar ve Kızıllar– çıkardığı bütün kâğıt paraların hepsini tanıdığı zaman,

Mahno karışıklığı iyice katmerlendirmiş oluyordu. Şehir ekonomisinin karmaşıklığını hiçbir zaman anlamadığı gibi, anlamaya çaba da harcamadı. Ne olursa olsun, ekonomik programlarını uygulamaya geçirecek zamanı bulamıyordu. Daima hareket halindeydi. Volin'in dediği gibi, ordusu "**tachankalar**'daki bir cumhuriyet"ti, "durumun istikrarsızlığı olumlu çalışmayı önlüyordu"[14].

1918–1920 Ukraynası'nda, 1936–1939 İspanyası'nda olduğu gibi, özgürlükçü deney sivil yaşamdaki sürtüşmeler, ekonomik istikrarsızlık, politik ve askeri baskılar ortamında yürütülmüştü. Dolayısıyla dayanamazdı. Ama ne denenmediği için, ne de anarşizme bağlılık olmadığından. Mahno'nun bütün seferlerinde anarşinin klasik sembolü olan büyük siyah bayrak, ordusunun en önünde dalgalanıyordu; üstüne "Özgürlük ya da Ölüm", "Toprak Köylülerin, Fabrikalar İşçilerin" gibi sloganlar işlenmişti. Volin, Arşinov ve Baron'un bulunduğu Kültür–Eğitim Komisyonu anarşist dergiler çıkarmış, anarşist bildiriler dağıtmış, askerlere anarşizm üstüne konferanslar verinişti. Ayrıca anarşist bir tiyatro kurmuş, Francisco Ferrer'in İspanya'daki Escuela Moderna'sını model alan anarşist okullar açmayı planlamıştı.

Yalnız bir bölgede de Mahno özgürlükçü ilkelerinden ayrılıp önemli bir uzlaşmaya girinişti. Daha önce belirtildiği gibi, askeri önder olarak azalan kuvvetlerini tazelemek amacıyla yeni bir askere alma biçimini yürürlüğe sokmak zorunda kalmıştı; yer yer, aceleyle yerine getirilen idamlar dahil, askeri disipline yönelik katı önlemler aldığı da bilinir. Kimi iddialara göre, ondaki şiddet eğilimlerini güçlendiren şey alkol krizleriydi. Volin Mahno'nun içkici ve âlemleri seven yanının altını çizerken, Victor Serge de onu "ayyaş, kabadayı, düzensiz ve idealist bir" olarak niteler. [15] Düşmanca yaklaşan gözlemcilerse ordusunun yalnızca ismiyle özgürlükçü kaldığında ısrar edip onu Çinli savaş beyleriyle karşılaştırınışlardır. Ama bu, gerçek bir portre sayılamaz. Askeri etkenlerin Mahno'nun anarşist öğretileriyle çelişmesi kaçınılmaz olduğu halde, Mahno'nun ordusu gerek örgütlenmesi, gerekse toplumsal bileşimiyle devrinin başka savaşçı güçlerinden daha çok halka dayalıydı.

Bütün anlatımlar Mahno'nun çarpıcı yetenekte ve cesur bir

askeri önder olduğunda birleşirler. Bir ordu örgütleyip etkili ve uzun seferleri yürütmekteki başarısı, İspanyol anarşsitlerinin 1930'lardaki zaferlerini saymazsak, anarşizm tarihinde eşsiz bir örnektir. Mahno, güneyin bağımsız askeri topluluklarındaki Kazak gelenekten, onların hükümetin haklarını gaspetmelerine duyduğu kızgınlıktan çok şeyi miras almıştı. Pusuya ve sürpriz çıkışlara dayalı gerilla taktikleri, geçmişin Rus isyancılarına bir geri dönüşü, gelecekte Çin, Küba ve Vietnam'da kullanılacak savaş yöntemlerine ise bir ön işaretti. Ama Devrim'i Beyazlar'dan kurtarma çabaları ne kadar belirleyici oluyordu? Volin'in kesin iddiasına bakarsak, "1919 sonbaharında Denikinci karşı-devrimi silip yok etmenin onuru bütünüyle Mahnocu İsyan Ordusu'na aittir." David Footman daha ılımlı bir yaklaşımla, "Peregonovka'nın, İç Savaş'ın güneydeki belirleyici savaşlarından biri olduğu iddiasında haklılık payı vardır," diye yazar[16]. Ne olursa olsun bu savaşın önemi tartışmaların üstündedir.

Kısaca Mahno, koşullar izin verdiği sürece söylediklerini pratiğe geçiren eksiksiz bir anarşistti. Gerçekleşebiliri düşünen köylüler gibi, lâf ebesi, geveze ya da nutuklara bayılan biri değil, metafizik sistemleri ve soyut toplumsal kuramlaştırmayı reddeden bir eylem âşığıydı. 1918'de Moskova'ya geldiğinde hem anarşistlerde, hem Bolşevikler'de gördüğü "kâğıt devrimi" atmosferinden rahatsız olmuştu[17]. Anarşist aydınlar onun üstünde, asıl olarak, eylem insanı olmaktan çok, kendi söylediğiyle büyülenen ve idealleri uğruna döğüşecek iradeden yoksun kitap insanları izlenimi bırakmıştı. Bununla birlikte bilgileri ve idealizmlerinden dolayı onlara saygı duydu ve köylü yandaşlarına anarşist öğretinin temellerini öğretmekte yardımlarına başvurdu.

Mahno'nun aydın-karşıtı eğilimini akıl hocası olan, öğrencisi gibi kendi kendini yetiştirmiş Ukraynalı işçi Arşinov da paylaşıyordu. Arşinov **Mahnocu Hareketin Tarihi** adlı çalışmasında, Bolşevikler'i aydınların oluşturduğu yeni bir yönetici sınıf olarak eleştirmekle kalmaz (bu kuramı ilkin Bakunin – Marx'tan ve yakın arkadaşlarından söz ederek– ortaya atmış, Machajski geliştirmiş ve Devrim sırasında Maksimov ile diğer anarşist yazarlarca yinelenmişti); ender olarak harekete geçen, eşi benzeri görülmedik önemdeki tarihsel olaylar sırasında "de-

liksiz uykular çeken" ve alanı otoriterlere terkeden basit kurumacılar saydığı anarşist aydınlara yönelik aşağılamalarını da ifade eder[18]. Bu yaklaşımı, 1926 yılında hazırladığı ve Mahno'nun da onayını alan, hiçbir şey yapmayan aydınları kınayıp etkili bir örgütlenme ve eylem çağrısında bulunduğu **Örgütsel Platform**'unu açıklamaya yeter[19].

Böylece tekrar gelecekteki yaşamöykü yazarlarının titizlikle incelemeleri gereken bir konu olan Mahno'nun Yahudi–karşıtı olduğu iddialarına geliyoruz. Mahno'nun Yahudiler'e önyargıyla yaklaştığı ve Yahudi–karşıtı programlar düzenlediği şeklindeki suçlamalar sağcı, solcu ya da ortacı görüşlerden, her çevreden gelmiştir. Ama istisnasız hepsi de kulaktan dolma bilgilere, söylentilere, maksatlı iftiralara dayanırlar; ortada ne bir belge, ne de kanıt vardır[20]. Sovyet propaganda aygıtı Mahno'nun adını haydut pogromcu olarak kötüye çıkarmak için özel çabalar harcamıştı. Ne var ki Ukrayna'daki Yahudi–karşıtı eğilimler konusunda otorite olan seçkin Yahudi tarihçi Elias Thcherikower, kılı kırk yaran araştırmalardan sonra Mahnocular'ın sorumlu olduğu Yahudi–karşıtı hareketlerin sayısının İç Savaş'taki diğer savaşan güçlerin (Kızıl Ordu istisna değildir) gerçekleştirdiği eylemlerle karşılaştırıldığında "görmezlikten gelinebilir" bir oranda kaldığı sonucuna varmıştı. [21]

Bunu doğrulamak amacıyla, New York'da YIVO Kütüphanesi'nde korunan ve Ukrayna'da İç Savaş sırasında Yahudilere karşı işlenen vahşet olaylarını gösteren Tcherikower Koleksiyonu'ndaki yüzlerce fotoğrafı inceledim. Bu fotoğraflardan pek çoğu Denikin, Petliyura, Grigoryev ve kendine "ataman" adını takmış diğer kişilerin yandaşlarının hareketlerini belgeliyor; yalnızca bir tanesi Mahnocular'ın işi diye gösterilmiş, ancak onda da ne Mahno'nun kendisi görülüyor, ne de tanınabilir adamlarından herhangi birisi. Ayrıca, Mahno'nun baskın emrini verdiğinin, daha doğrusu, söz konusu çetenin Mahno'nun İsyan Ordusu'yla fiilen ilgisi olduğunun bir belirtisi de yok.

Öbür yandan, Mahno'nun kendi izleyicileri arasında raslanan Yahudi–karşıtı eğilimleri gidermek amacıyla bütün gücünü ortaya koyduğunu gösteren kanıtlar var. Kaldı ki, Mahnocu harekette önemli sayıda Yahudi de yer alıyordu. Bu Yahudiler'den Volin ve Baron gibileri Kültür–Eğitim Komisyonu'nda çalıştı-

lar, Mahno'nun bildirgelerini kaleme aldılar ve dergilerini çıkardılar, ama büyük çoğunluk İsyan Ordusu'nun saflarında, ya Yahudi topçuları ve piyadeleri biraraya getiren özel müfrezeler halinde, ya da Ukraynalı, Rus ve diğer etnik kökenlerden köylü ve işçilerle yan yana düzenli partizan birliklerinde savaştı.

Mahno her türden ayrımcılığı kişisel olarak mahkûm ediyordu; Yahudi–karşıtı hareketlerin cezası ağırdı ve çok çabuk infaz edilmekteydi: Bir birliğin komutanı bir Yahudi kasabasına baskın düzenledikten sonra hemen kurşuna dizilmiş, bir asker de yalnızca "Yahudileri Dövün, Rusya'yı Kurtarın!" yazan Yahudi karşıtı sloganın bulunduğu bir afiş yapıştırdığı için aynı yazgıyı paylaşmıştı. Mahno, Ataman Grigoryev'i de pogromlarından dolayı suçlayıp kurşuna dizmişti. Mahno kendisine yöneltilen suçlamaları hak ediyor olsaydı. onun kampındaki Yahudi anarşistler kesinlikle hareketle ilişkilerini koparıp protestolarını dile getirirlerdi. Aynı durum Aleksandr Berkman, Emma Goldman ve o günlerde Rusya'da bulunan diğer kişiler, ayrıca Sholem Schwartzbard, Volin, Senya Fleshin ve 1920'lerden Paris'te bulunan Mollie Steimer için de geçerlidir. Bu insanlar Mahno'yu Yahudi–karşıtı biri olarak eleştirmek ne söz, her yandan gelen iftira kampanyasına karşı onu savunuyorlardı.

Son olarak, Mahno'nun yaşamının son yılları tarihçilerin ilgi gösterdiğinden daha eksiksiz bir incelemeyi hakeder. Güncel yazarlardan Malcolm Menzies ile Aleksandre Skirda bu dönemle ilgili en doyurucu açıklamaları yapmışlardır[22]. Ama onlarda bile, Mahno'nun Dinyester'den kaçışının tam ve dramatik öyküsü, Romanya'da enterne edilişi, Polonya'ya kaçışı, tutuklanışı, yargılanışı ve beraat edişi, Danzig'e gidişi, yeniden mahkûm edilişi ve son kaçışı (Berkman ve Avrupa'daki diğer yoldaşların yardımıyla)[23], ömrünün kalan yıllarını silik bir şekilde; yoksulluk ve hastalıkla boğuşarak (kuvvetini yeniden tazeleyebilecek topraktan koparılmış bir Antaeus) geçirdiği Paris'e sığınışının tam bir anlatımı bulunmaz. Berkman'a göre, Paris'teki Mahno anayurduna dönmeyi ve "özgrlük ve toplumsal adalet mücadelesine yeniden atılma"yı düşlüyordu[24]. Büyük şehirlerin "zehri"nden daima nefret etmiş, doğduğu doğal ortamı yüceltmişti. Mahno'nun günlerini yabancı ülkenin büyük bir başkentinde, bir otomobil fabrikasında çalışarak ve içkinin biraz olsun rahat-

latabildiği huzursuz bir veremli olarak tüketmesi ne kadar ironiktir!

Buna karşın Mahno anarşizm tutkusunu asla yitirmemiş, yaşamını adadığı hareketi asla terketmemişti. Anarşist toplantılara katıldı (örneğin Yahudi Autodidact "Kendini Yetiştirme" Kulübü'ne sık sık uğruyordu), eski yoldaşı Arşinov'un **Örgütsel Platform**'unu savundu ve dünyanın her tarafındaki anarşistlerle kaynaşmayı sürdürdü; bunlar arasında, bir grup Çinli öğrencinin yanı sıra, Ukrayna'daki maceralarını anlatarak eğlendirdiği ve kendi ülkelerindeki mücadele anı geldiği zaman yardım teklif ettiği İspanyol Durruti ve Ascoso da vardı. Ölümü ona engel olduysa bile, İsyan Ordusu'ndan kalan birçok insanın 1936'da Durruti müfrezesinde çarpışmak üzere fiilen İspanya'ya gitmeleri not etmeye değerdir[25]. Demek ki, Mahno tüberküloza yakalanmış durumda ölüm döşeğinde yatarken İspanyol yoldaşlarının mali destek sağlamaları ne kadar uygun düşüyordu.

Mahno'nun son anlarını Malcolm Menzies hayali bir dille ama etkileyici biçimde anlatmıştır[26]. Mahno Temmuz 1934'te kırk dört yaşındayken Paris'teki bir hapishanede ölümün kapısının çalar. Nöbetten kendinden geçmiş bir halde bilincini yarı yarıya yitirir ve son düşünü görür; bu düşte çok sevdiği kırlar, karla kaplı açık bozkırlar, mavi gökyüzünde parlak bir güneş ve atına binmiş, ağır hareketlerle uzakta bekleyen, küme oluşturmuş yoldaşlarına doğru ilerleyen Nestor Ivanoviç vardır; o yaklaştıkça yoldaşları ellerini şapkalarına götürerek selam verirler. Zaman geçer, mevsimler değişir, ilkbahar gelir –Germinal!–, umudun yeniden doğuşu, yeşil bir manzara, taze toprak kokusu, mırıltıyla akan bir dere, özgürlüğün uçup gidici, çok çabuk uçup gidici biçimde bir an görünüp kayboluşu. Sonra ebedi sessizlik...

Mahno'nun cesedi yakılmış ve külleri, 1871'de orada katledilen Paris Komünarları'nın toplu mezarından uzak olmayan Père–Lachaise Mezarlığı'na gömülmüştür.

Notlar:

(1) Victor Serge, **Memoirs of a Revolutionary, 1901–1941** Londra, 1963), s.121; Emma Goldman, **My Disillusionment in Russia** (Londra, 1925), s.166.

(2) N. Mahno, **Pod udaramI kont–reollutsII (aprel'–IIun' 1918 g.)** (Paris, 1936), s.93.

(3) Isaac Babel, "Discourse on the Tachanka," **The Collected Stories** (Cleveland, 1960), s.83–86. Çeviriyi biraz değiştirdim.

(4) P.A. Arşinov, **History of the Makhnovist Movement (1918–1921)** (Detroit ve Chicago, 1974), s.121; Volin, **The Unknown Revvolution, 1917–1921** (Detroit ve Chicago, 1974), s.307–308.

(5) N. Mahno, **Russkala revoImutsIla na Ukraine (ot marta 1917 g. po aprel' 1918 g.); Pod udaramI kont–revoIIutsII (aprel'–IIun' 1918 g.); Ukrainskala nevoIIutsIla (IIul' –dekabr' 1918 g.);** 1977'de tek cilt halinde yeniden basılmıştır. I. Cilt Fransızca, Almanca, İspanyolca ve İtalyancaya çevrildi.

(6) "Proclamations of the Mahno Movemen, 1920" **International Review of Social History,**1968, kısım 2; Arşinov, **History of the Makhnovist Movement,** s. 265–84. Fedeli de Makhnouşçina'la ilgili kısa ama yararlı bir incelemenin yazarıydı: **Della insurrezione del contadini in Ucraina alla rivolta di Cronstandt** (Milano, 1950).

(7) Eric Hobsbawm, **Primitive Rebels** (New York, 1959), s.183–186.

(8) L. Troçki, **Stalinism and Bolshevism** (New York, 1937), s.22–23.

(9) Der. Paul Avrich, **The Anarchist in the Russian revolution** (Ithaca, 1973), s.132.

(10) George Woodcock, **Anarchism** (Cleveland, 1962), s.149.

(11) Aleksandr Berkman,**The Bolshevik Myth (Diary 1920–1922)** (New York, 1925), s.191.

(12) Goldman, **My Disillusionment in Russia,** s.148–49. Razin ve Pugaçev'in yanı sıra Sovyetler Birliği'nde Mahno hakkındaki şarkılar da hâlâ söylenmektedir.

(13) Volin, **The Unknown Revolution,** s.631.

(14) A.g.y., s.633.

(15) Serge, **Memoirs of a Revolutionary,** s. 161.

(16) Volin, **The Unknown Revolution,** s. 625; David Footman, **Civil War in Russia** (Londra, 1961), s.276.

(17) Mahno, **Pod udaramI kontr–revoIIuutsII, s.93.**

(18) Arşinov, **History of the Maknovist Movement,** s.242.

(19) **Organizatsionnala platforma vseobshchego souiza anarkhistov** (Paris, 1926).

(20) Mahno böyle suçlamaları "politik ajanlar ya da şarlatanlar"ın yaydığı "kötü niyetli söylentiler" olarak reddetmişti. **The Road to Freedom,** Kasım 1927. Ayrıca bkz. Aleksandr Berkman, "Some Bolshevik Lies about the Russian Anarchist," **Freedom,** Nisan 1922.

(21) Volin, **The Unknown Revolution,** s.698–700. Ayrıca bkz. **Man!,** Eylül–Ekim 1934.

(22) Malcolm Menzies, **Makhno: Une épopée** (Paris,1972), s.213–52; Aleksandre Skirda, **Nestor Makhno: Le cosaque de l'anarchie** (Paris, 1982).

(23) Aleksandr Berkman'dan Ben Capes'e, 25 Ağustos 1924, Berkman Archive, International Institute of Social History; Berman'dan Minna Lowensohn'a, 2 Mayıs 1925, Lowensohn Papers Avrich Collection, Library of Congress.

(24) Aktaran Michael Palij,**The Anarchism of Nestor Makhno, 1918–1921** (Seattle, 1976), s. 243.

(25) Abel Paz, **Durruti: Le peuple en armes** (Paris 1972), s.117–20; L. Mercier Vega, **L'Increvable anarchisme** (Paris, 1970), s.4.

(26) Menzies, **Makhno,** s.251–52.

VIII

V.M. EİHENBAUM (VOLİN): İNSAN VE KİTABI



olin, yoldaşı Mahno gibi, Rus anarşist hareketinin en ünlü kişiliklerinden biriydi. Hem 1905 hem de 1917 devrimlerinde, ayrıca sürgündeki devrimci harekette aktif rol oynamıştı. 1905'te Sosyalist Devrimci olarak St. Petersburg Sovyeti'nin kurucuları arasında yer aldı.1917'de devrim döneminin başlıca anarko-sendikalist dergisi olan **Golos Truda**'yı (Emeğin Sesi) çıkardı. İç Savaş sırasında Ukrayna'da Nabat (Alarm) Konfederasyonu'nun kuruluşuna yardım etti, aynı isimli dergisini çıkardı ve Mahno'nun önderliğindeki partizan hareketinde önemli rol üstlendi.

Ama Mahno'dan farklı olarak Volin, eylem adamından çok öncelikle bir entelektüel, sözlü propagandacıydı. Verimli bir yazar ve konferançı niteliğiyle "birleşik anarşizm"in kuramcısı oldu, Rus Devrimi üzerine anarşist bir gözle yazılan en etkileyici tarih çalışmasını kaleme aldı (bu yapıtı pek çok dile çevrilmiştir). Konuşmacı ve yayıncı, tarihçi ve gazeteci, eğitimci ve

şair olarak Volin çok yönlü bir adamdı. Zorluklarla dolu yaşamı tutuklamalar ve firarlarla geçmiş birçok kez ölümle burun buruna gelmişti. Bolşevik diktatörlüğü eleştiren en etkili kişilerden biri olduğundan Sovyet gizli polisince iki kez hapse atıldı ve, Troçki'nin idam edilmesi için emir vermesinden sonra, yaşamını güç bela kurtarabildi. Hapishanede ve sürgünde, propagandada ve eylemde moral ve fiziksel cesaretini daima koruyan inançlı bir devrimciydi. Victor Serge'nin tanımıyla, "tamamen dürüst, düşüncesinde katı, yetenekli, mücadelede bitmez tükenmez bir gençlik ve neşeyle dolu"ydu[1]. Rusça **volia** sözcüğünden oluşan ve "özgürlük" anlamına gelen takma ismi (nom de guerre), çok uygun biçimde, yaşamını adadığı ideali çağrıştırıyordu.

Vsevolod Mihailoviç Eihenbaum'un yerine kullanılan ismiyle Volin,11 Ağustos 1882'de, güney Rusya'nın karatoprak bölgesindeki Voronej şehri yakınlarında yaşayan, özümsenmiş Rus–Yahudi aydınlardan gelen eğitimli bir ailenin çocuğu olarak doğdu. Büyükbabası Yakov Eihenbaum matematikçi ve şairdi[2]; anne ve babasının ikisi de doktordu. Rahat koşullarda yaşadıklarından oğullarının ikisi için de Batılı öğretmenler tutabilmişlerdi. Dolayısıyla Volin ile küçük kardeşi, nerdeyse anadilleri Rusça kadar akıcı biçimde konuşup yazabildikleri Fransızca ve Almancayı öğrenerek yetiştiler. Kardeşi Boris Eihenbaum (1886–1959) Rusya'nın en seçkin edebiyat eleştirmenlerinden biri, Biçimci okulun kurucusu ve Tolstoy ile diğer yazarlar üzerine otorite bir kişi olacaktı.

Volin de benzer bir yol izleyebilirdi. Voronej'de jimnazyuma devam etmiş, St. Petersburg Üniversitesi'nde hukuk okuluna kaydını yaptırmıştı. Ancak orada devrimci fikirlerle büyülendi; 1904'te, anne ve babasını acılara boğarak öğrenimini yarıda bıraktı. Sosyalist Devrimci partiye katılmıştı; üç yıl önce, on dokuz yaşındayken deneme olsun diye ilişkiye geçtiği başkent işçileri arasında ajitasyon yürütmekle geçiriyordu bütün zamanını.

Volin idealist doğasının bütün kuvvetiyle yeni davasına atıldı. İşçi inceleme grupları örgütledi, bir kütüphane açtı, okuma programları çıkardı ve yaşamını kazanmak amacıyla özel dersler verdi[3]. 9 Ocak 1905'te çarın askerlerinin ateş açtığı ve karla-

rın üstünde yüzlerce kurbanın kaldığı Kışlık Saray'a yapılan dev protesto yürüyüşünde yer aldı. Bu yürüyüş 1905 Devrimi'nin başlangıcına işaret eden ünlü "Kanlı Pazar"dı. Ayrıca (hâlâ bir Sosyalist Devirimci olarak) ilk St. Petersburg Sovyeti'nin oluşturulmasına katıldı; 25 Ekim 1905'teki Kronstadt ayaklanmasında da vardı, bu olaydan sonra kısa bir süre Peter–Paul kalesinde kalmıştı. Serbest bırakılır bırakılmaz, devrimi izleyen gericilik dönemindeki insan avının hedeflerinden biri durumuna düştü. Okhrana tarafından 1907'de ele geçirilince hapse atıldı ve Sibirya'ya sürülmesi emri çıkarıldı, ama Volin Fransa'ya kaçmayı başaracaktı[4].

Volin'in Batı'ya kaçışı politik ve entelektüel gelişmesinde yeni bir aşamanın kapısını açıyordu. Paris'te Fransız ve Rus anarşistleriyle tanıştı; tanıştığı kişiler arasında Sébastien Faure (sonradan dört ciltlik **Encyclopédie Anarchiste**'i hazırlarken onunla işbirliği yapacaktı) ile Özgür Komünistler Kardeşliği (Bratstvo Vol'nykh Obşçinnikov) denen küçük bir özgürlükçü çevrenin başında bulunan Apollon Karelin de vardı. Volin 1911'de Sosyalist Devrimci Parti'den ayrılıp yaşamının geri kalan dönemi boyunca sarsılmaz bir bağlılık gösterdiği anarşizmi benimsedi ve Karelin'in grubuna katıldı.

Kararlı bir militarizm–karşıtı olan Volin, 1913'te Savaşa Karşı Uluslararası Eylem Komitesi'nin aktif bir üyesi oldu. Ağustos 1914'te Birinci Dünya Savaşı'nın patlak verişiyle birlikte militarizm–karşıtı ajitasyonlarına hız verdi; bundan hiç hoşlanmayan Fransız yetkililer 1915'te Volin'i düşmanlıklar ortadan kalkmadığı sürece enterne etmeyi kararlaştırdılar. Ama Volin dostlarının uyarısıyla liman şehri Bordeaux'ya kaçtı ve karısıyla çocuklarını geride bırakıp, ABD'ye giden bir şilebin güvertesinde vardiya çavuşu olarak denizden yola çıktı.

New York'a 1916 başında varan Volin, yaklaşık on bin yandaşı bulunan bir anarko–sendikalist örgüt olan ABD ve Kanada'daki Rus İşçiler Birliği'ne girdi. Yetenekli bir yazar ve konuşmacı olduğu için birliğin haftalık gazetesi **Golos Truda**'nın yayın kuruluna katıldı, tartışmalarda yer aldı, Kanada'da olsun ABD'de olsun toplantı salonlarında ve pek çok kulüpte konferanslar verdi. Örneğin Aralık 1916'da, sendikalizm, genel grev, dünya savaşı ve Fransa'da işçi hareketi gibi konularda konuş-

mak üzere Detroit, Pittsburgh, Cleveland ve Chicago'yu kapsayan bir geziye çıkmıştı[5]. Ama Şubat Devrimi patlayınca ilk fırsatta Rusya'ya dönmeye karar verdi. Mayıs 1917'de Anarşist Kızıl Haç'ın yardımıyla **Golos Truda** çalışanları ve tabii Volin eşyalarını paketleyip Pasifik yoluyla evlerine doğru yola çıktılar; Temmuz'da Petrograd'a varacaklardı. Ertesi ay, Anarko–Sendikalist Propaganda Birliği'nin haftalık organı olarak, başkent işçileri arasında devrimci sendikalizmin öğretilerini yayan **Golos Truda**'nın yayımına yeniden başladılar.

Volin artık devrimci dönemin belli başlı anarşist aydınları arasındaydı. Toplantılarda olsun, fabrikalar ve kulüp binalarında olsun tutulan bir konuşmacı olarak, gerek kapitalizmin gerekse reformist sendikacılığın yerini işçilerin üretimi denetlemesinin alması çağrısında bulunuyordu. Orta boylu ve zayıf bir yapıda olmakla birlikte, yakışıklılığı, zamanından önce aklar düşmüş sakalları ve insanın içine işleyen kara gözleriyle zekice yüzü etkileyici bir görünüm bırakıyordu; savlarını inandırıcı bir tarzda ortaya koyuşu, vurgulu jestleri, espirili ve ara sıra ölçüyü kaçırdığı hazırcevap konuşmasıyla –Victor Serge'ye eski Fransız asi Blangui'yi anımsatıyordu– dinleyicilerini büyülerdi. İkinci sayıdan itibaren **Golos Truda**'nın yayın yönetmenliğini de üstlendi (birinci sayıyı hazırlayan Maksim Rayevski hâlâ açıklanmamış olan nedenlerle ansızın hareketin dışına düşmüştü). Volin'in becerikli yol göstericiliğiyle **Golos Truda** Rus Devrimi'nin en etkili anarko–sendikalist dergisi haline geldi, yirmi beş bin okuru olduğu tahmin ediliyordu. Volin'in –hemen her sayıda çıkan– kendi makalelerinden derlenmiş bir seçki 1919'da **Devrim ve Anarşizm** başlığıyla kitap biçiminde yayımlanmıştı[6].

Volin bu arada başa henüz geçmiş olan Bolşevik yönetimle çatışmaya girmişti. "İktidarları sağlamlaşıp yasallaşınca," diye yazıyordu **Golos Truda**'da 1917 sonunda, Bolşevikler, "devlet sosyalistleri olarak yani merkezi ve otoriter önderliğe inanan insanlar olarak, ülkenin ve halkın yaşamını tepeden yönetmeye koyulacaklar." Sovyetler, diye öngörülerini sürdürüyordu, "merkezi yönetimin basit aletleri" haline gelecek; Rusya "her türlü muhalefeti demir yumrukla ezecek bir otoriter politik ve devlet aygıtı"nın doğuşuna tanık olacak; "bütün iktidar sovyet-

lere" sloganı "bütün iktidar parti önderlerine"ye dönüşecekti[7].

Volin Mart 1918'de, Rusya'nın nüfusunun ve ekilebilir arazisinin dörtte birinden fazlasını, demir ve çelik sanayiinin dötrte üçünü Almanya'ya bıraktığı Brest–Litovsk Antlaşması'nı sert bir dille eleştirmişti. Lenin ise, antlaşmanın, koşulları ağır olmakla birlikte, Bolşevik iktidarın sağlamlaşmasında umutsuzca gereksinimini duydukları soluk alma fırsatını sağlayacağında ısrarlıydı. Oysa anarşistlerin gözünde, antlaşma gericilik güçleri karşısında aşağılatıcı bir teslimiyet, dünya devrimine ihanetti. Volin antlaşmayı "utanç verici" bir hareket diye mahkûm ediyor, Almanlar'a karşı "acımasız partizan savaşı" yürütülmesini istiyordu.[8] Bunun üzerinden çok geçmeden **Golos Truda**'nın yönetmenliğini bıraktı ve on yılı aşkın bir süredir görmediği akrabalarını ziyaret etmek üzere doğduğu topraklarda yolculuğuna ara vererek Ukrayna'ya hareket etti.

1918 yazını Bobrov'da geçiren Volin, yerel sovyetin eğtim bölümünde çalışmış, kütüphane ve halk tiyatrosu da içinde olmak üzere yetişkinlerin eğitimini hedefleyen bir program hazırlanmasına yardımcı olmuştu. Sonbaharda Nabat Konfederasyonu'nun yol göstericiliğini ve başlıca dergisinin yayın yönetmenliğini üstlendiği Harkov'a geçti. Kasım 1918'de Kursk'da yapılan konfederasyonun ilk genel konferansında da kilit bir rol oynamıştı; bu konferansta ister bireyselci, ister komünist, isterse sendikalist olsun anarşist düşüncenin bütün okulları tarafından kabul edilebilecek bir ilkeler bildirgesinin taslağını hazırlamaya çalışmışlardı[9].

Volin **Golos Truda**'dan ayrıldığından beri, anarko–sendikalizmden kendisinin "birleşik anarşizm"(**edinyi anarkhizm**) dediği daha evrensel bir konuma kaymaktaydı; bu kurama göre, anarşist hareketin bütün hizipleri, tek, birleşik ama esnek bir örgütün –geleceğin özgürlükçü toplumuna da model oluşturacak bir örgüt– çerçevesi içinde karşılıklı yardım ruhuyla ve işbirliği içinde beraber çalışmaya özendiriliyordu. Volin'in eski yoldaşlarından bir kısmı, bilhassa Gregori Maksimov ile Mark Mratchny "birleşik anarşizm"i altına imza atamayacakları kadar belirsiz ve etkisiz bir formül olarak görmüşlerdi. Mratchny, Volin'i "akıcı bir konuşmacı ve çok bilgili" diye değerlendirirken, birden "onda belirli bir sığlık" algılamıştı. "Ko-

layca konuşup yazıyordu, ama daima yüzeyde kalarak ve gerçek öze dokunmadan."[10]

Volin fikrini daha da ileri götürdü. Harkov'daki merkezi ve Kiev, Odessa ile diğer büyük güney şehirlerindeki şubeleriyle, her bireye ve gruba özerkliğini güvence altına alırken anarşizmin her rengini tek bir örgütte kucaklayan Nabat Konfederasyonu'nda, birleşik anarşizmin somutlaşmış halini görüyordu. Konfederasyon **Nabat'ı** çıkarmanın dışında, çeşitli bölge gazeteleri ve broşürler ile bildiriler de yayımlıyordu; Ateistler Birliği'ne ek olarak serpilip gelişen bir gençlik örgütüne sahipti. Gerek Bolşevikler'e, gerekse, söylemeye gerek yok ki onu ezmeye çalışan, Beyazlar'a karşı alternatif bir toplumsal model ortaya atıyordu.

1919 yazında, Bolşevikler anarşistlere yönelik baskılarını yoğunlaştırıp gazetelerini ve toplanma yerlerini kapatmaya başlarken, Volin Gulyai–Polye'ye gitti ve Nabat Konfederasyonu'nun ideolojik kılavuzluk yaptığını düşündüğü Mahno'nun ayaklanma ordusuna katıldı. Peter Arşinov ve Aaron Baron'la beraber hareketin gazetelerini örgütleyerek, bildiri ve açıklamalarını hazırlayarak ve toplantılarla konferanslarını düzenleyerek Kültür–Eğitim Komisyonu'nda çalıştı. Yaz ve sonbahar aylarında eğitim bölümüne (Babrov Sovyeti'nde yaptığı gibi) başkanlık etti, ayrıca altı ay kadar Askeri Devrimci Konsey'de görev aldı. Ertesi yıl Bolşevikler ona Ukrayna Eğitim Komiserliği görevini önerdilerse de, tıpkı öğretmeni Kropotkin'in Kerenski'nin 1917 Geçici Hükümeti'nde Eğitim Komiserliği önerisini reddetmesi gibi, hiç düşünmeden geri çevirdi[12].

Aralık 1919'da Askeri Devrimci Konsey Volin'i Petliyura'nın bölgede yürüttüğü Ukrayna milliyetçiliği propagandasını etkisizleştirmek amacıyla Krivoi Rog'a gönderdi. Ama yolda tifüse yakalandı ve bir köyde durmak zorunda kaldı; köylüler onu sağlığına yeniden kavuşturmak için büyük çaba harcadılar. 14 Ocak 1920'de yataktan kalkamaz bir haldeyken Ondördüncü Kızıl Ordu tarafından tutuklanıp Çeka'ya teslim edildi. **Nabat'ta** tekrar tekrar eleştirdiği Troçki idam emrini göndermişti. Ama Moskova'daki anarşistler, içlerinde ABD'den yeni gelmiş Aleksandr Berkman da olduğu halde, Moskova'ya nakledilmesi için bir çağrı metni dolaştırdılar ve bunu Komünist Parti sekre-

teri Nikola Krestinski'ye sundular. Volin'le St. Petersburg Üniversitesi'nde öğreciyken tanışkılığı bulunan Krestinski, Volin karşı-devrimci olduğunda israr ederek bu çağrıyı geri çevirdi. Sonunda anarşistlerin ve sempatizanlarının (Victor Serge dahil) baskısıyla boyun eğdi ve Volin'in Moskova'daki Butyrki hapishanesine nakladilmesini emretti[13].

Bu olay Mart 1920'de oluyordu. Yedi ay sonra, Kızıl Ordu ile Mahno'nun Ukrayna'nın İsyan Ordusu'nun anlaşmalarının bir parçası olarak, Volin de serbest bırakıldı. Tifüs nöbetini atlatınca, Nabat'ın yayımına yeniden başlamak üzere Harkov'a dönmeden önce Kropotkin'e saygılarını sunmak düşüncesiyle, Moskova'nın kuzeyindeki Dmitrov kasabasına gitti. Yeniden Ukrayna'ya dönünce yıl sonunda toplanacak bir Tüm Rusya Anarşistler Kongresi'nin hazırlıklarına başladı. Ancak Kasım sonlarında Troçki Mahno'yla yaptığı anlaşmayı bozup Gulyai–Polye'ye baskın düzenlenmesi emrini verirken, Çeka da kongreye katılmak için Harkov'a gelmiş Nabat Konfederasyonu üyelerini topluyordu. Volin, Baron ve diğerleri Moskova'ya götürülüp yine Butyrki hapishanesine kapatıldılar, oradan sırayla Lefortovo ve Taganka'ya (Soljenitsin'in Sovyet hapishaneleriyle ilgili yazılarında görünen isimler) nakledildiler.

Volin demir parmaklıklar ardında bir yıldan fazla kaldı. Moskova'da Kızıl Sendikalar Enternasyonali'nin (Profintern) kurulduğu Temmuz 1921'de, Emma Goldman, Aleksandr Berkman ve Aleksandr Schapiro, anarşistlere yönelik baskılardan ve Kronstadt isyanının bastırılmasından rahatsız olmuş pek çok yabancı deleğeyi Lenin ile Çaka Başkanı Dzerjinski'yi protesto etmeye ikna etmişlerdi. O zamanlar Profintern Kongresi'nin genç bir delegesi olan Fransız anarşisti Gaston Leval'e Volin'i hapishanede ziyaret etmesine izin verildi; kusursuz bir Fransızcayla konuşan Volin, bir saati aşkın süren ziyarette Ukrayna'daki serüvenli yolculuğunun hikâyesiyle hoşça vakit geçirtmişti ona.[14] Çok geçmeden Volin, Maksimov ve diğer anarşistler hapsedilişilerini dramatize etmeyi düşünerek on bir günlük açlık grevine başladılar. Lenin sonunda Rusya'ya girişlerinin kesin olarak yasaklanması koşuluyla onları serbest bırakmayı kabul etti ve Ocak 1922'de Berlin'e gitmek üzere ülkeden ayrıldılar.

Volin anayurduna bir daha hiç dönmedi. Berlin'de Rudolf Rocker ile diğer önde gelen Alman anarşistleri onun ve ailesinin yerleşmesine yardımcı oldular. Henüz kırk yaşında olduğu halde azalan saçları ve kırlaşmış sakalıyla çok daha yaşlı görünüyor, öbür yandan canlı hareketleri ve çubukluğuyla bu izlenimi hemen siliveriyordu. Yazmak istediği zamanlar kendini özel çalışma odasına kapatmadan yapamayan Rocker, Volin'in kolayca konstanre olabilmesine imreniyordu; Rocker'ın anımsadığına göre, kendisinin, karısının ve beş çocuğunun yemek yediği, uyuduğu ve günlük yaşamlarını sürdürdükleri aynı küçük tavan arası odasında yazmaya hiç kesmeden devam edebilirdi[15].

Volin Berlin'de yaklaşık iki ay kaldı. Orada, Maksimov'un aynı günlerde yayımlanan özgül anarko–sendikalist dergisi **Raboçi Put**'a (İşçilerin Yolu) karşılık olarak, "birleşik anarşizm"in organı olan **Anarkhicheskii Vestnik**'in (Anarşist Haber) yedi sayısını çıkardı. Berkman'la birlikte hapishanedeki ve sürgündeki yoldaşlarına yardım kampanyaları için çalıştı. 1922'de **Goneniia na anarkhizm v Sovetskoi Rossii** (Sovyet Rusya'da Anarşistlere Yapılan Baskılar) başlıklı ince ama önemli bir kitap hazırladı; Rusçanın yanı sıra Fransızca ve Almanca olarak da yayımlanan bu kitap, dış dünyaya Bolşevikler'in anarşistlere yönelik baskılarına ilişkin ilk belgeli bilgileri sağlıyordu. Bunun yanında Arşinov'un Mahnocu hareketin tarihiyle ilgili çalışmasına değerli bir önsüz yazıp, kitabın Almancaya çevrilmesine yardım etti[16].

Volin 1924'te Sébastien Faure'den Paris'e gelip, hazırlamakta olduğu anarşist ansiklopedide ortaklaşa çalışmak konusunda bir davet aldı[17]. Faure, çeşitli dillere hâkim, anarşist tarih ve kuramla çok yakından ilgili Volin'in bilgisinden yararlanabilirdi. Volin kabul edip Paris'e taşındı ve ansiklopedi için pek çok önemli makale kaleme aldı; bunların bir kısmı çeşitli dillerde ayrı kitapçıklar halinde yayımlandılar. Sonraki on iki yılı aşkın zaman diliminde Paris'te **Le Libertaire** ve **La Revue Anarchiste,** Berlin'de **Die Internationale,** ABD'de **Man!, Delo Truda** ve **Fraye Arbeter Shtime** gibi çok çeşitli anarşist yayınlara yazılar yazdı. Ayrıca 1921'de ölen Kropotkin'in anısına adanmış bir şiir kitabı yayımladı[18] ve Rus Devrimi'ni konu alan anıtsal tarih çalışmasına girişti[19].

Gene de Volin, sürgündeki Rus anarşistlerinin başına bel olan hizip kavgalarının dışında kalabilmiş değildi. 1926'da, politikayı ve eylemleri koordine edecek bir merkezi yürütme komitesi olan Anarşistler Genel Birliği kurulmasını isteyen **Örgütsel Platform** üzerine çıkan tartışmada eski yoldaşları Arşinov ile Mahno'dan kopmuştu.[20] Bu tartışmada Volin, farklı ülkelerden seçkin anarşistlerin yanı sıra, Aleksandr Berkman, Emma Goldman, Sébastien Faure, Errico Malatesta ve Rudolf Rocker'le aynı taraftaydı. Bir grup yardımcıyla beraber ertesi yıl Arşinov'a verdikleri ve kırıcı bir ton taşıyan yanıtta, merkez komitesinin çağrısını da içeren **Örgütsel Platform'un** temel anarşist ilke olan yerel inisiyatifle çeliştiğini, yazarın "partili ruhu"nun (Arşinov 1906'da anarşistlere katılmadan önce Bolşevik'ti) yansıması olduğunu ileri sürüyordu[21].

Volin 1930'da Arşinov Sovyet Rusya'ya dönüp partiye yeniden katıldığı (bir kaç yıl sonra Stalin tarafından tasfiye edilene kadar) zaman, düşüncelerinin haklı çıktığını hissetmişti. Arşinov gidince, Galina Mahno, Volin'in öldürücü tüberküloz hastalığına yakalanmış kocasını ziyaret etmesini istedi. 1934'te Mahno'nun ölümünün arifesinde eski dostlar kısa süreliğine barıştılar; Mahno'nun anılarının ikinci ve üçüncü ciltlerinin ölümünden sonra yayımlanmasını Volin yürüttü ve bir takım notlar ekleyip birer önsöz yazarak katkıda bulundu[22].

1920'lerin sonlarıyla 1930'larda Volin Sovyet diktatörlüğünü mahkûm etmeyi sürdürüyor, Bolşevizme "kızıl faşizm" adını takıyor, Stalin'i Mussolini ve Hitler'e benzetiyordu[23]. Paris'teki küçük dairesinde aralarında Marie Louise Berneri'nin de bulunduğu çeşitli milliyetlerden küçük yoldaşların gelip gittiği gayriresmi bir sınıfı yürütüyordu. Bu arada ailesine bakmak amacıyla eliyle çeşitli işlerde çalışmış, bir gazetenin kupür kesme servisine girmiş ve Moskova Sanat Tiyatrosu'nun istediği Eugene O'Neill'in Lazarus Laughed **Güler Lazarus'unun** Rusça çevirisinde Aleksandr Berkman'la ortaklaşa çalışmıştı.[24]

1936'da İspanya İç Savaşı'nın patlayışının ardından Confederacion Nacional del Trabajo'nun (CNT) Paris'te çıkardığı Fransızca yayını olan **L'Espagne Anti-Fasciste'in** yönetmenliğini üstlenme davetini kabul etti. Ne var ki CNT halk cephesi politikasını onaylayıp sadık hükümete destek verince bu görev-

den hemen ayrıldı. O günlerde yaşamı hep zorluklarla doluydu, daima yoksulluğun sınırında yaşıyordu[25] ve başına bir sürü talihsizlik gelmişti; bir sinirsel çöküşün ardından karısının ölümü bunların en ağırıydı. Kısa süre sonra, 1938'de Paris'ten ayrıldı, dostu olan tanınmış özgürlükçü yazar ve bir matbaa kooperatifinin yöneticisi André Prudhommeaux'nun çağrısı üzerine Nîmes'e gitti. Prudhommeaux'nun haftalık gazetesi **Terre Libre'nin** yazı kurulunda yer alırken 1940'da Marsilya'da tamamladığı Rus Devrimi'yle ilgili incelemesine devam ediyordu.

Volin'in kitabı **Bilinmeyen Devrim,** Rus Devrimi üzerine her dilde çıkan anarşist tarihlerden en önemlisidir. Önceden gördüğümüz gibi, anlattığı olaylarda kendisinin de aktif yer aldığı görgü tanıklığına dayanarak kaleme alınmış bir kitaptı bu. Kropotkin'in Fransız Devrimi hakkındaki tarihine benzeyerek, Volin'in "bilinmeyen devrim" dediği olguyu, yani Bolşevikler'in politik iktidarı ele geçirmelerinden ayrı bir şey olan halkın toplumsal devrimini aydınlığa kavuşturur. Volin'in kitabının çıkışından önce bu konu çok az tartışılmıştı. Rus devrimi, Volin'in anladığı kadarıyla, Kerensky ve Lenin'in, Sosyal demokratlar'ın, Sosyalist Devrimciler'in, hatta anarşistlerin anlattığı öykülerden bambaşka bir şeydi. Önceden tasarlanmamış ve politik olmayan bir biçimde kitlelerin hoşnutsuzluğunun ve kitlesel yaratıcılığın bir patlaması; Bakunin'in yarım yüzyıl önce öngördüğü türden gerçek bir toplumsal devrimdi.

Büyük bir halk hareketi, "kitlelerin başkaldırısı" olarak Rus Devrimi'nin, kendi tarihini "aşağıdan" yazacak Volin gibi birine gereksinimi vardı (Kropotkin'le Jean Jaurès aynı işi Fransa için yapmışlardı) "Projektör ışığına son girenler dev insan kalabalıklarıdır" demişti-Jaurés 1789'a ilişkin olarak[26]. 1917 ile 1921 arasında, ülkenin yaşamın her alanında baştan aşağı bir dönüşüm geçirdiği, sıradan erkek ve kadınların temel bir rol üstlendikleri Rusya'da da aynı durum söz konusuydu. Benzer bir olguya 1936–1939 yılları arasında İspanya'da raslanmıştı. Gerçekten de Rusya ile İspanya 20. yüzyılın merkezileşmemiş, kendiliğinden ve eşitlikçi bir doğrultuda, bizzat halkın eseri olmasının dışında tek bir parti ya da grubun önderliğinde gerçekleşmeyen en büyük özgürlükçü devrimlere tanıklık etmişlerdi.

Volin'in yorumuyla, "bilinmeyen devrim"in en çarpıcı özelliği otoritenin adem-i merkezileşmesi ve yayılması, özerk komün ve konseylerin kendiliğinden oluşması, şehirde ve kırda işçilerin özyönetiminin doğmuş olmasıydı. Aslında bütün modern devrimler, her yerde doğrudan eylemin boy atmasına bağlı olarak yerel komitelerin -fabrika komiteleri, konut komiteleri, eğitim ve kültür komiteleri, asker ve denizci komiteleri, köylü komiteleri, asker ve denizci komiteleri, köylü komiteleri- örgütlenmesini görmüştür. Rusya'daki sovyetler de, Bolşevikler tarafından merkezi otoritenin basit araçları, yeni bir bürokratik devletin baş sallayıcıları durumuna düşene kadar, halkın doğrudan demokrasi organlarıydı.

Volin'in temel tezi budur. İşçilerin, köylülerin ve aydınların yerel inisiyatife ve özerkliğe dayalı özgür bir toplumu kurma çabalarını zengin ayrıntılarla belgeler. Yeni Sovyet diktatörlüğüne özgürlükçü karşı çıkışlar, özellikle Kronstadt ve Ukrayna'daki muhalefet, çok geniş biçimde ele alınır. Volin Mahno hareketinin derinden sempatiyle yaklaştığı bir öyküsünü de sunar, ama Mahno'nun koyu içkiciliği ve kimilerinin Mahno'nun önderliği çevresinde askeri bir danışmanlar grubu (camarilla) saydığı olgunun ortaya çıkışı gibi olumsuz yönleri görmezlikten gelmez. (Önceden belirtildiği gibi, Volin Mahno'dan **Örgütsel Platform** tartışmaları sırasında kopmuş, aralarındaki uzlaşmazlık asla tam olarak giderilememişti.)

Gene de kitabın eksikleri yok değildir. Volin, Rus devrimci hareketinin tarihsel geçmişini tartışırken, 17. ve 18. yüzyıllardaki büyük köylü ve Kazak isyanlarına yalnızca geçerken, onların kuvvetli devlet-karşıtı karakterlerinin üzerinde durmadan değinir. Bütün "ilkel" niteliklerine karşın, Razin ve Pugaçev'in ayaklanmaları adem-i merkezileşmiş ve eşitlikçi bir toplumu öngören otoriter-karşıtı hareketlerdi. Hatta çok tuhaf gelebilir, Volin 1905 Devrimi'yle ilgili bölümden anarşistleri çıkarır, oysa Rus anarşistleri ilk önemli rollerini 1905'te oynamışlar, ilk o zaman hesaba katılması gereken bir güç olarak görünmüşlerdi. (Anımsamak gerekiyor ki, Volin o sıralarda Sosyalist Devrimci'ydi, 1911'e kadar anarşizme geçmeyecekti.)

Bunlardan başka Volin'in 1917'deki toplumsal devrimle ilgili söyledikleri de genişletilmeyi gerektirmektedir. Kronstadt ve

Ukrayna dışındaki işçi ve köylü hareketi hakkında çok az şey söylenir. Kitap, görece küçük olsa da büyüleyici bir grup olan bireyselci anarşistleri ve bunun yanı sıra anarşist ve devrimci hareketlerdeki kadınların rolünü de gözardı eder. Oysa kadınların eylemleri (ekmek kuyruklarında ve grev gözcüsü olarak, grev ve mitinglerde, barikatlarda ve gerilla birimlerinde, askerlerle onların kadın–erkek arkadaşlarını yanlarına çekmekte, serbest okullar ve çocuk bakım merkezlerinde, genel onur ve eşitlik kampanyalarında), Volin'in çok yakından ilgilendiği "bilinmeyen devrim"in önemli bir parçasını oluşturur.

Kitapta üslûp eksiklikleri bulunduğunu da eklemeliyiz. George Woodcock'un dikkat çektiği gibi, Volin "edebi anlamda parlak bir yazar değildi".

Tersine, uzun ve sıkıcı bir dil kullanıyordu; yazdığı tarih çalışmasının da kısaltılmasında yarar vardır[27]. Gene de, bütün eksiklerine karşın, **Bilinmeyen Devrim** etkileyici bir yapıttır. Rus Devrimi'nin gözardı edilmiş yanının ilk öncü tarihidir. Arşinov'un Mahno hareketiyle, Maksimov'un Bolşevikler'in baskılarıyla ilgili tarihlerini bir ölçüde istisna tutarsak, kendisine benzeyen başka bir kitap yoktur[28].

Volin, yukarıda belirtildiği gibi, **Bilinmeyen Devrim**'i 1940'da Marsilya'da yaşarken tamamlamıştı. Victor Serge aynı yıl onunla orada karşılaştığında, küçük bir sinemanın bürosunda çalışıyor ve pratikte hiçbir şeyle uğraşmıyordu. Nazi işgalinden ve Vichy hükümetinin kuruluşundan sonra, konumu giderek tehlikeli olmaya başladı. Saklanma yerini sürekli değiştirdi, aşırı yoksulluk içinde ve sürekli tutuklanma korkusuyla yaşıyordu. Gene de Atlantik'i geçerek mülteci olmayı reddetti. Serge'ye kulak verirsek "romantik bir iyimserlik"le[29] yücelttiği Avrupa'da gelişecek olaylarda yer alabilmeyi umuyordu. Volin'in yoldaşlarından ikisi, Mollie Steimer ile Senya Fleşin onunla 1941'de Marsilya'da karşılaşmışlardı. Kendileriyle birlikte Meksika'ya gelmesi için yalvardılar, ama boşunaydı. Fransa'da ona gereksinim duyulduğunda ısrar ediyordu Volin, gençlikle bulaşmak ve "savaş bittiğinde devrimi hazırlamak için" gerekliydi.[30]

Yetkililerin hem bir anarşist, hem de Yahudi olarak peşine düştükleri Volin, nasıl beceriyorsa beceriyor, pençelerinden

kurtulmayı başarıyordu. Savaş nihayet bittiğinde Paris'e döndü ama yalnızca bir hastaneye yatmak üzere. Tüberküloza yakalanmıştı ve günleri sayılıydı. 18 Eylül 1945'te öldü. Cesedi yakıldı ve külleri Père–Lachaise Mezarlığı'na, on bir yıl önce aynı hastalığa yenik düşen Nestor Mahno'nun mezarının yakınına gömüldü. Böylece eski yoldaşlar ölümle birleşmişlerdi; onlardan kalanlar Paris Komünü'nün şehitlerinin kemikleriyle birlikte huzur içinde yatıyorlar.

Notlar:

(1) Victor Serge, "In memory: Boris / aynen/Voline," **Politics,** Şubat 1946.

(2) 1840'da bir otoriteye göre, Yakov Eihenbaum bir satranç oyunu hakkında beğeniyle karşılanan bir Yiddişçe şiir yayımlamıştı. Harold Schefski, "Eihenbaum, Boris Mikhailovich," **The Modern Encyclopedia of Russian and Soviet Literature,** c. VI, s.110.

(3) M.S. /Mollie Steimer/, "Life of a Russian Anarcihst," **Freedom,** 17 Kasım 1945. Volin'in yaşamı ve aktif çalışmaları üstüne ayrıca bkz. Mollie Steimer, "A Memorial Tribute to Vsevolod Eihenbaum Voline," **Fighters for Anarchism: Mollie Steimer and Senya Fleshin,** der. Abe Bluestien (New York, 1983), s.70–79; G.P. Maximoff, "Vsevolod Mikhailovich Eihenbaum (Volin)," **Delo Truda–Probuzhdenie,** Ocak 1946; Rudolf Rocker'ın önsözü, Volin, **The Unknown Revolution, 1917–1921** (Detroit ve Chicago, 1974), s.9–15.

(4) Bkz. 1907'de St. Petersburg hapishanesindeyken yazılmış şiiri "Visi-on". der. Marcus Graham, **An anthology of Revolutionary Poetry** (New York, 1929), s. 336–337.

(5) **Delo Truda–Probuzhdenie,** Temmuz 1963.

(6) Volin, **Revoliutsiia i anarkhizm** (Harkov, 1919).

(7) Aktaran Daniel ve Gabriel Cohn–Bendit, **Obsolete Communism: The Left–Wing Alternative** (New York, 1968), s.218–19.

(8) A.g.y., s.127.

(9) **Pervia konferentsiia anarkhistskikh organizatsii Ukrainy "Nabat": Deklaratsiia i rezoliutsii** (Buenos Aires, 1922).

(10) Mark E. Clevans (Mratchny)'le görüşme, New York, 15 Şubat 1974. Emma Goldman'ın Volin'i "oldukça kültürlü bir adam, yetenekli bir yazar ve konferansçı" olarak değerlendirdiği de belirtilebilir. Goldman, **My Disillusionment in Russia** (Londra, 1925), s.240.

(11) Bkz. Paul Avrich, **The Russian Anarchists** (Princeton, 1967),

s.205–208; Anthony D'Agostino, **Marxism and the Russian Anarchists** (San Francisco, 1977), s.195–220.

(12) Avrich, **The Russian Anarchists,** s.136.

(13) Emma Goldman, **Living My Life** (New York, 1931), s.786–787; G.P. Maximoff, **The Guillotine at Work** (Chicago, 1940), s.121.

(14) Der. Daniel Guérin, **Ni dieu, ni maître,** 4 cilt (Paris 1970), c.IV, s.113.

(15) Rocker'ın önsözü, Volin, **Unknown Revolution,** s.14.

(16) P.A. Arşinov, **Istoriia makhnovskogo dvizheniia (1918–1921 gg.)** (Berlin, 1923).

(17) Der. S. Faure, **Encylopedie Anarchiste,** 4 cilt (Paris, 1934).

(18) V. Eihenbaum, **Stikhotvoreniia** (Paris, 1927).

(19) Volin devrim çözümlemesine 1917'ye katılan ve görgü tanıklığı yapan biri olarak başlıyordu. Onun ilkin **Golos Truda**'da evrimleşen görüşleri, 1920'lerin başlarında **Anarkhicheskii Vistnik** ve **La Revue Anarchiste** gibi yayınlarda, daha sonra "La Révolution Russe" gibi makalelerde gelişmişti; son anılan makale için bkz. der. S. Faure, **La véritable révolution sociale** (Paris, 1935), s.105–227; Volin, **La Révolution en marche** (Nimes, 1938).

(20) **Organizatsionnaia platforma vseobshchego soiuza anarkhistov** (Paris, 1926).

(21) **Otvet nekol'kikh russkikkh anarkhistov na Organizatsionnuiu platformu** (Paris, 1927).

(22) N. Mahno, **Pod udarami kontr–revoliutsii (aprel'iiun' 1918 g.)** ve **Ukrainskaia revoliutsiia (iiul'–dekabr'1918 g.)** (Paris, 1936-1937). Ayrıca bkz. Volin'in Mahno'nun ölümüyle ilgili yazdığı sempatiyle yaklaşan yazısı, "Der shtendik–farfolgter," **Fraye Arbeter Shtime,** 12 Ekim 1934.

(23) Volin, **Le fascisme rouge** (Brüksel, 1934).

(24) Paris'te sürgün olarak bulunan ve Volin'in derslerine katılan İtalyan anarşisti Ernosto Bonomini'yle görüşme, North Miami Beach, Florida, 16 Ocak 1985; Aleksandr Berkman'dan Michael A. Coon Papers'a 11 Nisan 1927, YIVO Yahudi Araştırmaları Enstitüsü, New York.

(25) Emma Goldman, bir Alman yoldaşa mektubunda Volin'i "tam yoksulluğun sınırında" olarak anlatır. Goldman'dan Augustin Souchy'ye, 27 Temmuz 1937, der. David Porter, **Vision on Fire: Emma Goldman on the Spanish Revolution** (New paltz, N.Y., 1983), s.43.

(26) Aktaran Arhtur Lehning, **From Buonarroti to Bakunin** (Leiden, 1970), s.15.

(27) George Woodcock, "The Anarchistis in Russia," **Freedom,** 8 Mayıs 1954.

(28) Özgün Fransızca versiyon, **La Révolution Inconnue (1917–1921),** Paris'te 1947'de yazarın ölümünden iki yıl sonra Volin'in Dostları'nca yayımlanmıştı. O zamandan beri İspanyolca, İtalyanca, Almanca, Japonca ve Korece çevirileri çıkmıştır. Eksik bir İngilizce versiyonu **The Unknown Revolution (1917–1921)** 1954–1955'de iki cilt halinde basılnuştı; atlanmış bölümleri de kapsayan 700 sayfalık hacimli bir cilt halinde yayımlanan tam basım ise 1974'te çıktı.

(29) **Politics,** Şubat 1946.

(30) Mollie Steimer'den Paul Avrich'e, 9 Aralık 1974, Avrinc Collection,

(1) Victor Serge, "In memory: Boris / aynen/Voline," **Politics,** Şubat 1946.

(2) 1840'da bir otoriteye göre, Yakov Eihenbaum bir satranç oyunu hakkında beğeniyle karşılanan bir Yiddişçe şiir yayımlamıştı. Harold Schefski, "Eihenbaum, Boris Mikhailovich," **The Modern Encyclopedia of Russian and Soviet Literature,** c. VI, s.110.

(3) M.S. /Mollie Steimer/, "Life of a Russian Anarcihst," **Freedom,** 17 Kasım 1945. Volin'in yaşamı ve aktif çalışmaları üstüne ayrıca bkz. Mollie Steimer, "A Memorial Tribute to Vsevolod Eihenbaum Voline," **Fighters for Anarchism: Mollie Steimer and Senya Fleshin,** der. Abe Bluestien (New York, 1983), s.70–79; G.P. Maximoff, "Vsevolod Mikhailovich Eihenbaum (Volin)," **Delo Truda–Probuzhdenie,** Ocak 1946; Rudolf Rocker'ın önsüzü, Volin, **The Unknown Revolution, 1917–1921** (Detroit ve Chicago, 1974), s.9–15.

(4) Bkz. 1907'de St. Petersburg hapishanesindeyken yazılmış şiiri "Vision". der. Marcus Graham, **An anthology of Revolutionary Poetry** (New York, 1929), s. 336–337.

(5) **Delo Truda–Probuzhdenie,** Temmuz 1963.

(6) Volin, **Revoliutsiia i anarkhizm** (Harkov, 1919).

(7) Aktaran Daniel ve Gabriel Cohn–Bendit, **Obsolete Communism: The Left–Wing Alternative** (New York, 1968), s.218–19.

(8) A.g.y., s.127.

(9) **Pervia konferentsiia anarkhistskikh organizatsii Ukrainy "Nabat": Deklaratsiia i rezoliutsii** (Buenos Aires, 1922).

(10) Mark E. Clevans (Mratchny)'le görüşme, New York, 15 Şubat 1974. Emma Goldman'ın Volin'i "oldukça kültürlü bir adam, yetenekli bir yazar ve konferansçı" olarak değerlendirdiği de belirtilebilir. Goldman, **My Disillusionment in Russia** (Londra, 1925), s.240.

(11) Bkz. Paul Avrich, **The Russian Anarchists** (Princeton, 1967), s.205–208; Anthony D'Agostino, **Marxism and the Russian Anarchists** (San Francisco, 1977), s.195–220.

(12) Avrich, **The Russian Anarchists,** s.136.

(13) Emma Goldman, **Living My Life** (New York, 1931), s.786–787; G.P. Maximoff, **The Guillotine at Work** (Chicago, 1940), s.121.

(14) Der. Daniel Guérin, **Ni dieu, ni maître,** 4 cilt (Paris 1970), c.IV, s.113.

(15) Rocker'ın önsözü, Volin, **Unknown Revolution,** s.14.

(16) P.A. Arşinov, **Istoriia makhnovskogo dvizheniia (1918–1921 gg.)** (Berlin, 1923).

(17) Der. S. Faure, **Encylopedie Anarchiste,** 4 cilt (Paris, 1934).

(18) V. Eihenbaum, **Stikhotvoreniia** (Paris, 1927).

(19) Volin devrim çözümlemesine 1917'ye katılan ve görgü tanıklığı yapan biri olarak başlıyordu. Onun ilkin **Golos Truda**'da evrimleşen görüşleri, 1920'lerin başlarında **Anarkhicheskii Vistnik** ve **La Revue Anarchiste** gibi

yayınlarda, daha sonra "La Révolution Russe" gibi makalelerde gelişmişti; son anılan makale için bkz. der. S. Faure, **La véritable révolution sociale** (Paris, 1935), s.105–227; Volin, **La Révolution en marche** (Nîmes, 1938).

(20) **Organizatsionnaia platforma vseobshchego soiuza anarkhistov** (Paris, 1926).

(21) **Otvet nekol'kikh russkikkh anarkhistov na Organizatsionnuiu platformu** (Paris, 1927).

(22) N. Mahno, **Pod udarami kontr–revoliutsii (aprel'liun' 1918 g.)** ve **Ukrainskaia revoliutsiia (iiul'–dekabr'1918 g.)** (Paris, 1936-1937). Ayrıca bkz. Volin'in Mahno'nun ölümüyle ilgili yazdığı sempatiyle yaklaşan yazısı, "Der shtendik–farfolgter," **Fraye Arbeter Shtime,** 12 Ekim 1934.

(23) Volin, **Le fascisme rouge** (Brüksel, 1934).

(24) Paris'te sürgün olarak bulunan ve Volin'in derslerine katılan İtalyan anarşisti Ernosto Bonomini'yle görüşme, North Miami Beach, Florida, 16 Ocak 1985; Aleksandr Berkman'dan Michael A. Coon Papers'a 11 Nisan 1927, YIVO Yahudi Araştırmaları Enstitüsü, New York.

(25) Emma Goldman, bir Alman yoldaşa mektubunda Volin'i "tam yoksulluğun sınırında" olarak anlatır. Goldman'dan Augustin Souchy'ye, 27 Temmuz 1937, der. David Porter, **Vision on Fire: Emma Goldman on the Spanish Revolution** (New paltz, N.Y., 1983), s.43.

(26) Aktaran Arhtur Lehning, **From Buonarroti to Bakunin** (Leiden, 1970), s.15.

(27) George Woodcock, "The Anarchistis in Russia," **Freedom,** 8 Mayıs 1954.

(28) Özgün Fransızca versiyon, **La Révolution inconnue (1917–1921),** Paris'te 1947'de yazarın ölümünden iki yıl sonra Volin'in Dostları'nca yayımlanmıştı. O zamandan beri İspanyolca, İtalyanca, Almanca, Japonca ve Korece çevirileri çıkmıştır. Eksik bir İngilizce versiyonu **The Unknown Revolution (1917–1921)** 1954–1955'de iki cilt halinde basılmıştı; atlanmış bölümleri de kapsayan 700 sayfalık hacimli bir cilt halinde yayımlanan tam basım ise 1974'te çıktı.

(29) **Politics,** Şubat 1946.

(30) Mollie Steimer'den Paul Avrich'e, 9 Aralık 1974, Avrinc Collection, Library of Congress.



Siyasal Kültür Dizisi 1

"Anarşizm Vietnam Savaşı'na kadar ölmeye yüz tutmuş ve yarı unutulmuş bir hareketti. 1960'ların ve 1970'lerin toplumsal mayası yeni bir yaşam soluğu kazandırdığında, anarşist gruplar canlandı ve çoğaldı; ırk eşitliği ve nükleer silahsızlanma kampanyalarından askere gitmemeye ve savaşa direnmeye dek yandaşları toplumsal eylemlerin pek çoğunda yer aldı...

Bu eylemlerin peşinden anarşist temaları işleyen bilimsel yapıtlar seliyle -tarihler, yaşamöyküleri, antolojiler, kaynakçalar- karşılaşıldı, elinizdeki kitap da bunlardan biridir. Yirmi yılı aşkın bir dönemde yazılan bu denemeler, asıl olarak, benim başlıca uzmanlık alanlarım olan Rusya ve ABD'de odaklanıyor. Ancak Anarşizm dünyanın her yanıyla ilişkili uluslararası bir hareket olduğundan Almanya ve Fransa'dan Avustralya ve Brezilya'ya kadar da uzanıyor...

Anarşist tarih üzerine önceki yazılarımda olduğu gibi benim yaklaşımım ağırlıkla yaşamöyküsünü araştıran, tarihine giren seçme kişilerin yaşamları aracılığıyla hareketin tadını almaya çalışan, bir niteliktedir. Bazı kişiler örneğin Bakunin ile Kropotkin dünyada daha geniş olarak tanınmaktadır, çoğu ise tanınmaz. Ama hepsi ilginç yaşamlar sürmüşler, kusurlarını ve tutarsızlıklarını da görmezlikten gelmeden özet olarak anlatmaya çalıştığım dikkate değer insani niteliklerle donanmışlardır."

Paul Avrich

İNCELEME - ARAŞTIRMA



sarmal
YAYINEVİ